Іван Крип'якевич

Історичні проходи по Львові

Іван Крип'якевич

ІСТОРИЧНІ ПРОХОДИ ПО ЛЬВОВІ

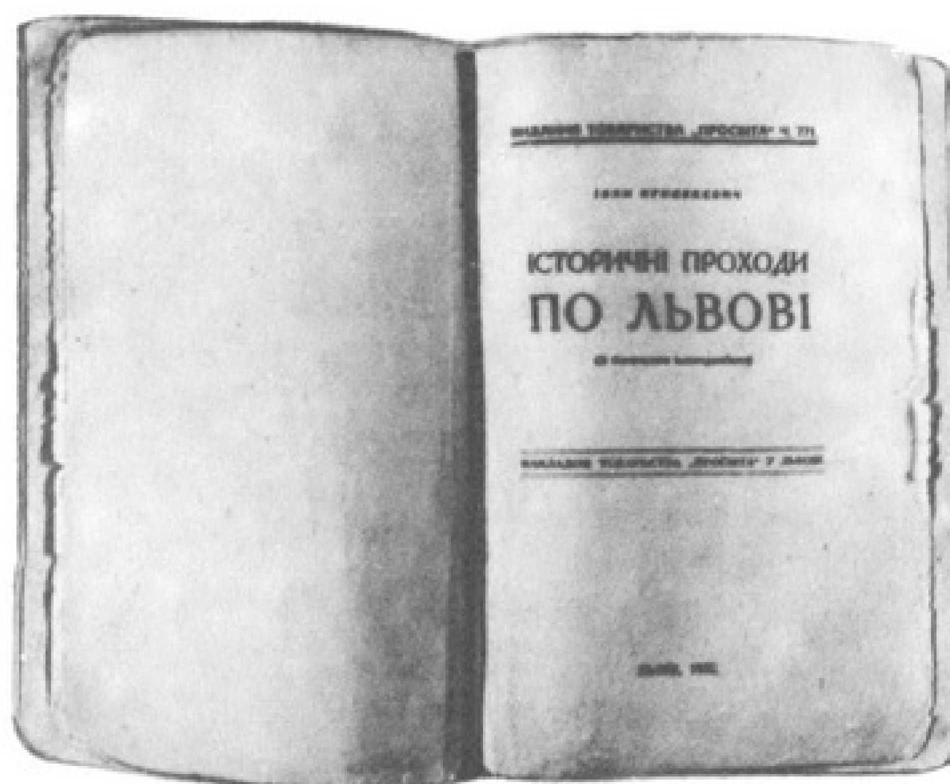

ТИТУЛЬНА СТОРІНКА
ВИДАННЯ КНИГИ
1932 р.

Іван Крип'якевич

ІСТОРИЧНІ ПРОХОДИ ПО ЛЬВОВІ

ЛЬВІВ
«КАМЕНЯР»
1991

ББК 63.3(2Ук—4Льві)
К82

ІСТОРИКО-КРАЄЗНАВЧА ПРАЦЯ
ВИДАТНОГО УКРАЇНСЬКОГО ВЧЕНОГО,
ВПЕРШЕ ВИДАНА У 1932 р.,
ЗНАЙОМИТЬ З ЦІКАВИМИ СТОРІНКАМИ
ДАВНЬОГО МИНУЛОГО ЛЬВОВА,
З НАЙВАЖЛИВІШИМИ ПОДІЯМИ,
ЯКІ ВІДБУВАЛИСЯ В МІСТІ
ПРОТЯГОМ XIII-XIX СТ.
І ПЕРШОЇ ТРЕТИНИ XX СТ.

Автор передмови
член-кореспондент АН УРСР Я. Д. Ісаєвич

Упорядкування тексту, текстологічне опрацювання та
примітки Б. З. Якимовича

Упорядкування ілюстративного матеріалу Р. І. Крип'якевича

Художник В. М. Павлик

Редактор Р. М. Стефанишин

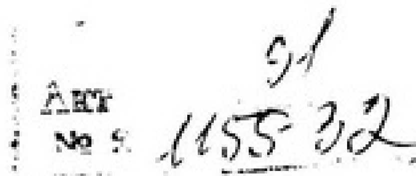

К $\frac{0503020902-080}{М214(04)-91}$ БЗ-22-3-90
ISBN 5-7745-0316-X

ВИДАТНИЙ ІСТОРИК ЛЬВОВА

Про старовинне українське місто Львів написано багато. Про нього писали літописці, пізніше аматори старовини, письменники, мистецтвознавці. Перші три літописні згадки про наше місто знаходимо у Галицько-Волинському літописі. В 30—40-х рр. XVI ст. складено українською мовою літопис, що одержав назву Львівського, бо крім загальноукраїнських подій у ньому описуються і факти з історії міста. Докладний опис Львова, а також і місцеві історичні легенди містяться в написаних німецькою мовою дорожніх нотатках Мартіна Груневега. Першою великою історичною працею, присвяченою Львову, була латиномовна хроніка Варфоломія Зиморовича, доведена до 1633 р. В кінці XIX — на початку XX ст. починають появлятися оглядові нариси й наукові праці з історії міста, путівники.

Серед численних публікацій, присвячених одному з найкращих міст України і Європи, книжка нашого славного історика Івана Крип'якевича «Історичні проходи по Львові» в багатьох відношеннях унікальна, а може і єдина. В ній у формі путівника розповідається про цікаві факти з історії міста, характеризуються його найпримітніші історичні й архітектурно-мистецькі пам'ятки.

Івана Крип'якевича можна назвати стопроцентним львів'янином. Народився, вчився, працював у Львові майже все своє життя. В інші міста виїжджав найчастіше для пошукової роботи в архівах. Переважно не з власної волі доводилося йому на якийсь час покидати Львів. Так, у 1928 р. історика звільнили з посади викладача 12-ї львівської гімназії, бо він протестував проти образливих антиукраїнських випадів промовців на гімназійних урочистостях, тому був змушений шукати роботу у Жовкві. У «добровільно-примусовому» порядку виїхав до Києва, де працював протягом 1946—1948 рр., та при першій же нагоді повернувся до рідного міста.

І. Крип'якевич був не просто громадянином Львова,— він з юнацьких років став його літописцем й істориком, дослідником як архівних документів про місто, так і реальних залишків минулого: будинків, церков, «реліктових» вуличок у центрі й на передмістях.

Вже 1904 р., 18-річним студентом першого курсу Львівського університету, почав дослідницьку роботу у Львівському міському архіві. А наступного року опублікував у Записках Наукового Товариства ім. Шевченка шість статей і п'ять грунтовних наукових рецензій. Чи не найбільшу увагу істориків тоді привернула публі-

кація рахункової книжки Шольца і Боїма (1600—1604 pp.) і Склепової книжки М. Гайдера (1617—1634 і 1646 pp.) в ЗНТШ та окремою книжкою під назвою «Матеріали до історії торговлі Львова». Ця праця дотепер унікальна, бо подібних джерел залишилося дуже мало. Слід підкреслити, що молодий історик виявив високі кваліфікації: вміння читати старовинне письмо, тлумачити значення давно забутих слів і виразів.

Особливо важливим внеском у вивчення історії Львова стала розвідка І. Крип'якевича «Львівська Русь в І половині XVI віку». Тут на основі архівних документів всебічно схарактеризовано демографічну ситуацію українського населення, його участь в економічному й політичному житті в один з найменш досліджених періодів історії міста. На жаль, вичерпна збірка латиномовних документів на цю тему, тоді ж підготовлена істориком, досі не опублікована.

Крім наукових праць І. Крип'якевич друкував і популярні розвідки. Серед них були статті для дітей у редагованому ним дитячому часописі «Дзвінок», читанці для четвертого класу. Першим українським науково-популярним нарисом про наше місто стала його праця «Львів. Його минувшина і теперішність», опублікована спершу в ілюстрованому народному календарі товариства «Просвіта» на 1910 р., а потім окремою книжкою. Як і в інших своїх працях, в ній І. Крип'якевич на основі документів писав про історичну спадщину всіх народів, які жили у Львові, і в той же час об'єктивно доводив український характер міста, його нерозривний зв'язок з Україною. Наукова об'єктивність і сумлінність забезпечили авторитет праці І. Крип'якевича у науковому світі, в тому числі серед польських, єврейських, німецьких вчених.

В кінці книжки автор писав, що у тогочасному Львові українці були вже меншістю, однак висловив упевненість: наполеглива праця усієї української громади спричиниться до того, що Львів незабаром знову стане українським і за складом населення, а не лише за історичним минулим і за своєю роллю в політичному та культурному житті українського народу. Власне, і сам історик докладав усіх зусиль, щоб це сталося якнайшвидше. Цьому служили не лише його історичні праці, а й практична діяльність, зокрема організація ним на кошти громадськості школи ім. Короля Данила на Жовківському передмісті, влаштування фестинів (народних свят) для збору грошей для цієї школи, викладання в Українському таємному університеті у Львові, практична діяльність у розгортанні українського туристсько-краєзнавчого руху у Львові.

В 20-ті pp. І. Крип'якевич був одним із засновників гуртка, що влаштовував екскурсії по Львову, і належав до числа організаторів

туристського товариства «Плай». Він став активним дописувачем перших українських туристсько-краєзнавчих часописів «Туристика і краєзнавство» (додаток до щоденної газети «Діло»), а пізніше «Наша Батьківщина» (місячник, що його видавав Степан Щурат у Львові 1937—1939 рр.).

У 1930—1931 рр. журнал «Життя і знання», орган товариства «Просвіта», видрукував цикл статей І. Крип'якевича, написаних у формі опису історичних прогулянок по старому місту. 1932 р. «Просвіта» видала їх окремою книжкою, яка була зустрінута громадськістю з великим зацікавленням. Значну увагу в ній приділено давньому періоду Львова, який історик добре знав з архівних документів.

Шкода, що інколи надто побіжно описано ті події, свідком і учасником яких був сам автор (на щастя, збереглися його спогади, що будуть у значній мірі покладені в основу біографічного нарису про вченого, який готується до друку). Про це маємо лише окремі згадки. Пояснюються такі обмеження частково «самоцензурою» автора, його прагненням уникнути конфіскації з боку цензури, як, бувало, хоч зрідка, але траплялося з деякими працями (наприклад, із вступом до книги «Велика історія України» у 1935 р.).

У наступні роки І. Крип'якевич продовжував свої студії над минулим Львова. Він опублікував цінні матеріали про першого львівського друкаря Івана Федорова (Федоровича). Історик досліджував також дату першої писемної згадки про Львів. Його висновки з цього питання викладено у статті С. Білецького «Найстарша згадка про Львів», що увійшла до «Нарисів історії Львова» (Львів, 1956), виданих за редакцією академіка І. Крип'якевича. Він був також ініціатором і керівником низки досліджень з історії Львова, які вели його учні.

В останні десятиріччя свого життя І. Крип'якевич під час відпусток не виїжджав з міста, а брав, як він казав, «путівку в Шевченківський гай». Щонеділі вчений влаштовував власні «історичні проходи по Львові», вишукував залишки старовини. Найчастішими його супутниками були відомий майстер фотомистецтва Юліян Дорош і його син-школяр Андрій, нині мистецтвознавець. Зроблені тоді фотографії врятували для нащадків вигляд типово львівських будинків, провулків, архітектурних ансамблів, багато з яких не збереглося або було перебудовано. Деякі з тодішніх фотографій вміщено в цій книзі.

Віддаючи шану І. Крип'якевичу як дослідникові Львова і популяризаторові знань про рідне місто, хочеться згадати і про місця у Львові, пов'язані з життям і діяльністю славного львів'янина. Народився він у будинку № 3 (нині не існує) по вул. Солодовій. Вчився у 4-й гімназії (вул. Нікоровича, тепер — Бібліотечна) і «старому

*І. П. Крип'якевич. 1960 р.

університеті» (вул. св. Миколая, тепер — Михайла Грушевського). Його львівськими адресами були: у 1904—1916 рр.— вул. Янівська, 60а (тепер вул. Т. Шевченка, 72); у 1916—1944 рр.— вул. Домагалічів, 9 (тепер вул. Акад. Павлова); з 1944 р. до смерті 21 квітня 1967 р.— вул. К. Острозького, 7.

Чи не найтісніше з його життям пов'язаний будинок Наукового Товариства ім. Т. Шевченка, де він був головою історико-філософської секції, редактором її видань, а згодом, вже після війни, в тому ж будинку працював директором Інституту суспільних наук АН УРСР.

Звичайно, перераховано не всі пам'ятні місця, пов'язані з І. Крип'якевичем у Львові, адже він працював у більшості українських установ: «Просвіті», таємному університеті, редакціях газет, архівах, музеях, гімназіях — і скрізь залишав по собі добру пам'ять як справжній діяч культури, сівач знань. Особливо важливе те, що, де б не працював, служив для інших прикладом почуття обов'язку перед людьми, суспільством, народом. Цьому була підпорядкована вся його наукова і громадська діяльність, у тому числі і праця на ниві вивчення і популяризації історії і культури Львова.

Серед численних «львовознавчих» праць І. Крип'якевича «Історичні прбходи» (саме так, з наголосом на першому складі слід вимовляти це слово) займають особливе місце і своїм новаторським підходом, і багатством матеріалу, і тим, що вони однаково цінні та корисні й фахівцям, і найширшим колам читачів. Втім, книжка давно вже стала справжньою рідкістю. На жаль, рештки її тиражу були знищені після війни. Львівський літературознавець В. А. Моторний згадує, що він, тоді школяр, підняв серед безлічі книг, які викидали з вікон у дворі кам'яниці «Просвіти» (пл. Ринок, 10), примірник книжки І. Крип'якевича. Він виростав з нею, завдяки їй став глибоко цікавитись історією Львова. Але так пощастило небагатьом. Був час, коли такі книжки, як «Історичні прбходи», і самі люди боялися тримати вдома, і навіть нищили. Виросло кілька поколінь львів'ян, які про книжку І. Крип'якевича не знали, а якщо й знали, то не мали до неї доступу.

Перевидання книги І. Крип'якевича заповнить прогалину в історичній пам'яті львів'ян.

Автограф не зберігся. Видання здійснено за текстом книги, що побачила світ у 1932 р.

Член-кореспондент АН УРСР Ярослав Ісаєвич

ВІД УПОРЯДНИКА

Готуючи до друку одну з найкращих книжок про наше місто — путівник видатного українського історика Івана Крип'якевича «Історичні проходи по Львові», ми прагнули максимально зберегти авторський текст. Вважаємо, що при надто скрупульозному редагуванні книжка втратила б той неповторний колорит, який робить її такою цікавою і захоплюючою. Виходили також із засад, що історико-краєзнавчі нариси І. Крип'якевича є водночас пам'яткою української мови Галичини 20—30-х рр. нинішнього століття.

Багато термінів, у тому числі тодішні назви окремих національностей — таких, як жиди, москалі,— слід розуміти лише в тому значенні, що тоді було загальноприйнятим і не мало ніякого образливого відтінку.

Сучасні назви вулиць та площ міста Львова, значення деяких слів, які можуть бути незрозумілими читачеві, для зручності роз'яснено на посторінкових виносках. Персоналії осіб, назви громадських організацій, описи деяких подій, що з причин далеко не наукового характеру не потрапили до українських радянських енциклопедичних видань (вони позначені цифрами), подано в примітках.

Видання має словничок давніх назв львівських вулиць з їх сучасними відповідниками. У зв'язку із впорядкуванням назв вулиць і майданів Львова деякі перейменування останнього часу можуть бути не враховані.

Друкарські помилки виправлено без застережень.

Фахову допомогу при підготовці тексту і коментарів надали В. С. Вуйцик та Р. І. Крип'якевич.

Богдан Якимович

ІСТОРИЧНІ ПРО́ХОДИ ПО ЛЬВОВІ

КНЯЖИЙ ГОРОД[1]

ПОЧАТКИ ЛЬВОВА.— КНЯЖИЙ ЗАМО́К.— СТАРИЙ ЗАМОК.— ЧУЖІ ОСЕЛІ.— УКРАЇНСЬКЕ МІЩАНСТВО НА ЖОВКІВСЬКІМ ПЕРЕДМІСТІ

Львів завдячує свій початок галицько-володимирському королеві Данилові. Щоби захистити свою державу від татар, Данило в різних місцях Галичини, Волині й Холмщини ставив кріпкі замки, городи. Так і на узгір'ях, над низиною ріки Полтви поставив город (замок) і назвав його Львовом, від імені молодшого сина Льва. Першу згадку про наше місто подає Галицько-Волинський літопис з нагоди пожежі Холма під 1259 р.: «Таке було полум'я, що з усеї землі бачено заграву, що й з о Л ь в о в а дивлячися бачили по полях белзьких, задля горіння сильного полум'я»*.

Небагато переказали нам літописи з історії львівського города. Можемо догадуватися, що у Львові перебували засновник міста Данило і син його Лев. Місто від початку жило тривожним, небезпечним життям. Під 1261 р. літопис згадує, що за наказом татарського хапа Бурундая Лев мусив «розметати Львів», тобто розкинути укріплення города. Але чи того наказу не виконано, чи город відбудовано наново, Львів невдовзі став таким сильним, що татари не могли його добути. А під 1283 р. пише літописець, що хан Телебуга «пішов на Львову землю, на город Львів. І стояли у Львовій землі два тижні, кормилися, не воювали. І не давали ані вилізти з города за поживою, хто ж виїхав з города, одних убивали, других брали в полон, інших обдирали й пускали нагих і ті від морозу вимерли,— і зробили всю землю пусткою»**.

У 1287 р. Телебуга знову ходив під Львів. Княжий замок стояв до 1340 р. В цім році бояри у Володимирі отруїли останнього князя з династії Романовичів, Юрія II Болеслава[3]. В квітні 1340 р. напав на Львів польський король Казимир, здобув замок, забрав звідси княжі скарби і наказав город спалити.

В котрім місці лежав княжий город, про це давні літописи не говорять нічого. Новіші наукові досліди виказали, що княжий замок стояв там, де є тепер плантації*** Високого Замку, але не на цілім узгір'ю, а тільки на крайній західній горі, що опадає стрімко до Замкової вулиці. Цю гору називаємо К н я ж о ю.

* Літопис не має докладних дат, і 1259 р. не є певний; проф. М. Грушевський[2] кладе цю вістку на 1255 р. (*Прим. автора*).

** Переклад автора.

*** Сквери, зелені насадження.

**Портрет князя Льва Даниловича. Худ. Л. Долинський. Кінець XVIII ст.*

Примітка. Помічених зірочкою фотознімків не було у попередньому виданні книги.

Верх Княжої Гори знаходиться на плантаціях, між домиком огородника й штучною печерою. В давні часи (до 1830-х рр.) на місці, де тепер є домик огородника і реставрація*, ішов глибокий, стрімкий яр, так, що Княжа Гора була цілком відділена від другої гори, на якій стоїть тепер могила Люблінської унії[4]. Княжа Гора була з природи дуже оборонна, збоча її спадали стрімко на всі сторони. На давніх малюнках вона має вид стіжка. Верх гори є тепер значно обнижений; коли закладено в 1830—1840 рр. замкові плантації, засипано згаданий вище яр і до засипання його ужито землі з Княжої Гори. Колись гора мусила бути така висока, як є ще у найвищім місці, над штучною печерою.

На верху гори стояли головні укріплення княжого города, високий город, або т. зв. дитинець. Старий історик Львова Бартоломей Зиморович[5] на основі давніх переказів так описує цей город. Князь Лев (Зиморович уважає Льва засновником міста) побачив оборонну гору, яку вдолі оточували котловини, вкриті лісом, а доступ до неї був дуже тяжкий; тут він побудував тимчасовий город з пнів дерева, які там зрубано, оточив засіками і сильними частоколами. Можемо здогадуватися, що, як в інших замках, так і тут, над стрімкими збочами гори, ішов високий вал, на ньому були «заборола», зложені з дерев'яних зрубів, «городниць». Посередині стояв, мабуть, «стовп», вежа з тесаного дерева або мурована (подібно, як це оповідає літопис про Холм), будинок для залоги, сховки на майно і, може, невелика церковця-каплиця. Зиморович каже, що князь Лев звіз тут свої скарби і мешкав на цій горі одну зиму; але гострі вітри, що тут віють, примусили його перенести свій двір до нижчих частин города.

До наших часів з цього горішнього замку не залишилося нічого. Коли 1340 р. город згорів, його вже не відбудовано. Довгі часи гора стояла пуста, без рослинності. Якийсь час залишилася пам'ять, що був тут княжий замок, бо в XV ст. гора мала назву Горай, що означає, мабуть, замок,— таких Гораїв є багато у північно-східній частині Галичини. У XVII ст. звали її Лисою Горою (Mons Calvus), або Кальварією. Поставлено тут хрест, і побожні львів'яни ходили сюди на прощі. В 1605 р. під час бурі грім ударив у цей хрест. У новіших часах від 1838 р. обсаджувано гору деревами і уладжено на ній проходи. Тоді також вибудувано штучну печеру, як про це свідчить вміщена на ній дата з 15 серпня 1841 р. Льви з гербами, яких ужито для її прикраси, походять із старої ратуші — герби належать до міщанських родин. У 1845 р. на терасі, висипаній на місці давнього яру, побудовано реставрацію, пізніше домик огородника. Старі дерева на горі винищила в значній частині буря близько 1900 р. Квітник на Княжій Горі славиться гарними рожами, півоніями й іншими квітами.

* Ресторан.

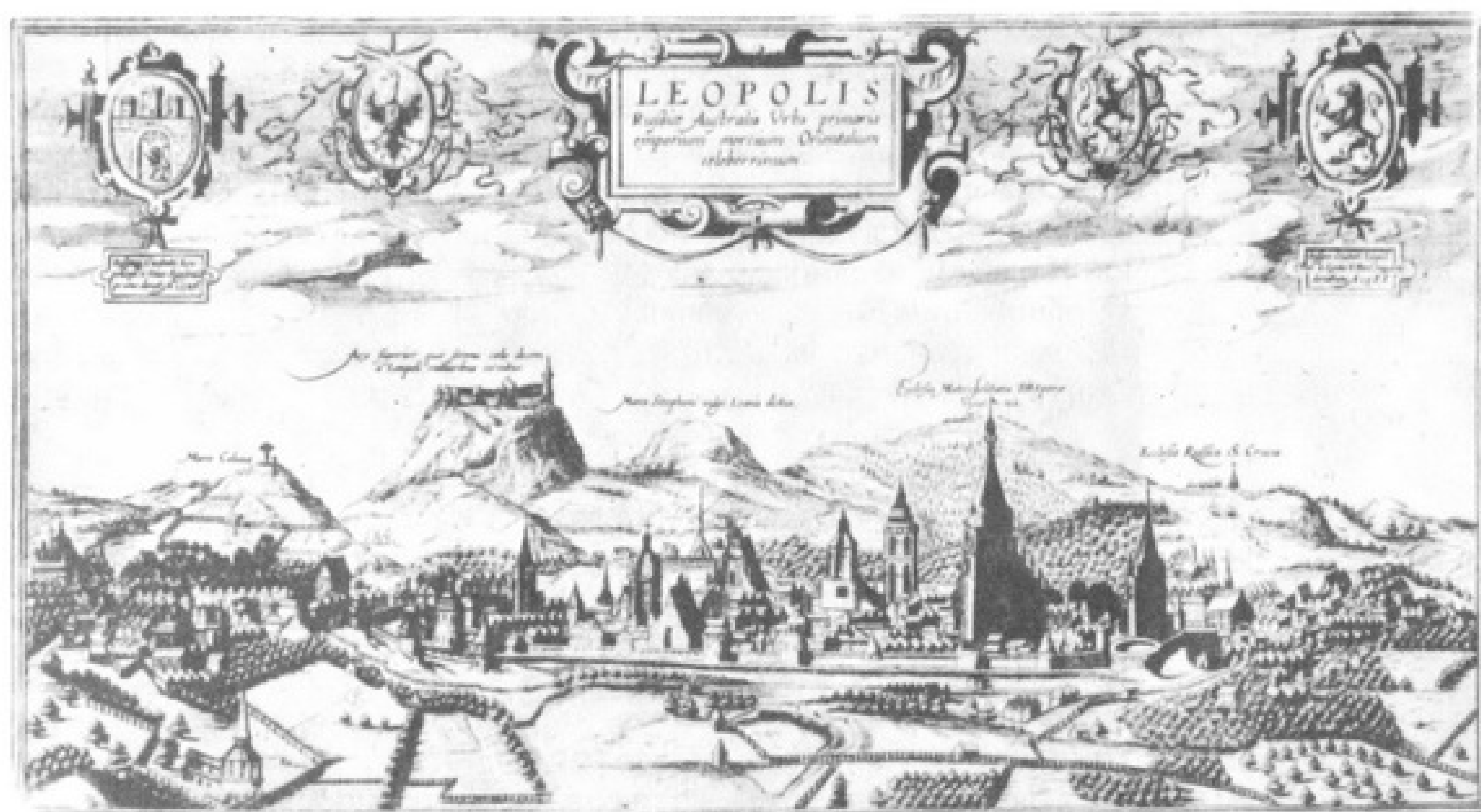

Найстарший вид міста початку XVII ст. Рисував італійський інженер Аврелій Пассароті. Репродукція з кн.: Bruin et Hogenberg: Civitates orbis terrarum, Coloniae 1597—1618. Т. IV, 49

До сходу Княжа Гора опадає до тераси на Замковій вулиці. Тут була нижча частина міста. Її призначено на оселі людності, укріплення складалися також із валів і частоколів і оточували гору півколом та опадали десь до теперішньої Жовківської вулиці*. Як виглядали ці укріплення, не знаємо нічого певного. В 1900 р. віднайдено під час земляних робіт підземний хідник завширшки й заввишки півтора метра, що веде від Княжої Гори поперек через вул. Татарську й Жовківську і виходить на вул. Бальонову**. З яких часів цей перехід — цього не знаємо.

Середнє місце займав тут княжий двір. За переказом, він стояв під Княжою Горою, на горбі, вище церкви св. Миколая. Тепер переходить сюди Замкова вулиця — при плануванні вирівняно терен так, що пагорб над церквою св. Миколая виглядає як рівна платформа. Але колись пагорб був вищий і звався Будельниця. Цю назву виводять від слова «будити» і здогадуються, що була тут стражнича вежа, з котрої під час небезпеки били тривогу — будили людей. Ніяких слідів укріплень із княжого двора не залишилося. З літописів про цей двір знаємо тільки те, що тут була княжа скарбниця. Король Казимир, як добув Львів 1340 р., забрав звідси княжі скарби: дві корони, престіл, висаджений золотом, княжий плащ, дорогоцінні золоті хрести й ін.

Перед княжим двором були оборонні ворота, й від них уділ ішла

* Б. Хмельницького.
** Гайдамацьку.

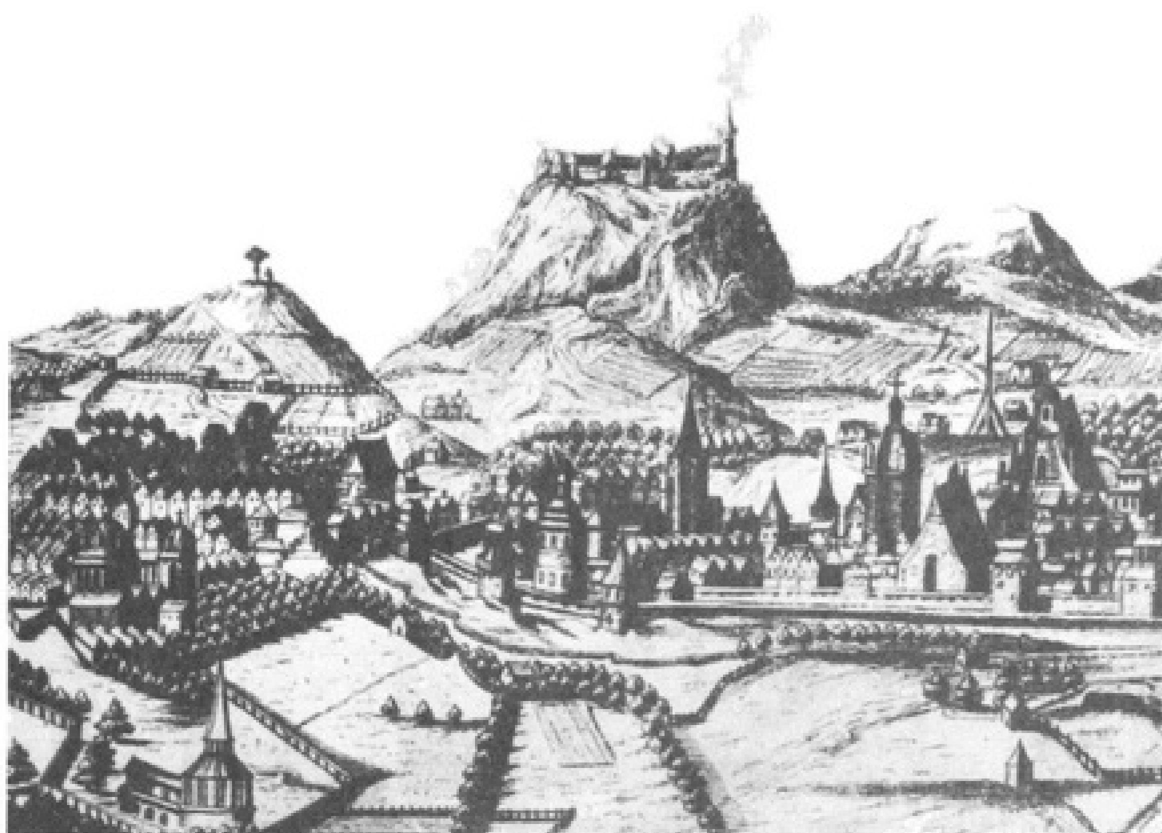

Княжа гора. Високий Замок. Гора Льва. Високий замок з початку XVII ст. (частина з попередньої ілюстрації)

стрімка дорога — це теперішня вуличка Під брамкою*. Вона йшла до торговиці, місце якої вказує Старий Ринок.

Це найстарший торг Львова. Він був укріплений,— досі ще місцеві жиди називають частину Жовківської вулиці, від Краківської площі до Старого Ринку, «На мості»; був тут рів і на нім міст. На торговиці кипіло живе життя. Старий Ринок лежить при Жовківській вулиці, що колись звалася Волинською дорогою; туди йшов торговий шлях до Володимира на Волині і далі на Луцьк та Київ. З'їздилися сюди купці з усіх сторін. З Волині і з Придніпрянщини привозили хутра, шкіри, віск; з полудня, через Галич, приходили товари з Греції й Азії: шовк, східне коріння, вино; з півночі й заходу, з Німеччини і західних держав ішло сукно, вовняні матерії, полотно, металеві вироби. На Старім Ринку відбувався торг. Розкладали тут свої шатра купці з усіх сторін — греки, італійці, вірмени, татари, німці, але перше місце між усіма мали наші купці. Князі дуже дбали про розвиток міст, давали купцям окремі права й укладали для них торговельні умови з далекими державами. В XV ст. оселі біля Старого Ринку звалися «Під Гораєм». Згадується тут корчма «Брага», де, певно, купці по торзі запивали могорич.

Пам'ять про те, що Старий Ринок був колись головною торговицею Львова, перетривала цілі століття. Коли вже зріс новий Львів,

* Не існує, з'єднувала вул. Б. Хмельницького і Смерекову.

Вулиця «Під брамкою», що веде за Замкову гору. Зліва — стіна церкви св. Миколая, найстарішої у Львові. Сучасне фото

заснований при Новім Ринку, тутешні міщани ще довго боронили своїх прав і старалися додержувати суперництва з новим містом. Ще в 1497 р., коли король Ян Ольбрахт хотів обмежити права старого Львова, в обороні його стало тринадцять міст Галичини, а саме: Перемишль, Самбір, Жидачів, Стрий, Городок, Вишня, Мостиська, Бібрка, Галич, Рогатин, Буськ, Дунаїв, Гологори і видали засвідчення, що міщани, приналежні до св. Івана (костела на Старім Ринку), «від років давно минулих, поки сягає пам'ять людей», вели без перешкоди торгівлю в цілому краю.

Під княжим двором, біля торговиці й далі стояли доми і двори міщан і бояр, серед садів та городів, між оселями, підносився кругом вінок церков і монастирів. Українці у Львові за княжих часів творили більшість населення. Про це свідчить велике число церков у різних місцях княжого Львова. Під самим княжим двором була церква св. Миколая і монастир св. Онуфрія, нижче від них церква св. Теодора, далі при Жовківській вулиці церкви св. Параскеви, Воскресення, Спаса. Недалеко церкви св. Миколая стояв невеликий костел св. Івана Хрестителя. Всі ті церкви своїм заснуванням походять, мабуть, ще з княжих часів. Місто було людним і широким, оселі його йшли аж до ріки Полтви й далі за Полтву.

Окрім українців у місті були ще інші народи, різного походження. З Вірменії прибули до нас в і р м е н и. Як турки завоювали їх країну, вони з Азії подалися на Крим і звідти перейшли

Печера на Високім Замку. Сучасне фото

до Львова. Тут вони були у значнім числі і в княжім місті мали аж три церкви — св. Анни, св. Якова й св. Хреста. Їх головним осередком був Старий Ринок, тут вони жили ще довгі часи й затримали свої купецькі права. Вірмени мали в XV ст. біля Старого Ринку свою лазню; коло монастиря св. Якова був знову «вірменський міст».

Зі сходу прийшли також т а т а р и, що були ремісниками, знали ковальство й золотарство, торгували дрібним товаром. Торгівлю вели також к а р а ї м и, жидівська секта, що прийшла з Криму; їх давній цвинтар — це т. зв. старе окопище при Клепарівській вулиці. Ж и д и також були у Львові з княжих часів.

Із заходу по татарськім лихоліттю стали напливати н і м ц і. Вони заводили собі по містах окремі дільниці зі своєю самоуправою, т. зв. магдебурзьким правом. За часів Льва німці мали у Львові свого війта, Бертольда Штехера, що дістав від князя різні землі. Їх церквою був костел Марії Сніжної, перша римо-католицька парохія у Львові.

І в пізніші часи українці найгустіше жили на території княжого Львова. Околицю під давнім городом називали П і д з а м ч е м, ціле передмістя — Краківським (тепер Жовківське). На початку XVII ст. в парохії св. Миколая є 6 ковалів, 3 слюсарі, 5 мечників, 2 пекарі, 3 столярі, 10 кравців, 1 маляр і 1 золотар; в парохії св. Федора — 1 слюсар, 2 теслі, 1 столяр, 7 кравців, 6 гарбарів; в парохії Воскресіння — 1 токар, 1 кравець, 1 ткач; в парохії св. Параскеви — 1 золотар, 2 ковалі, 1 слюсар, 1 мечник, 5 пекарів, 2 ткачі,

1 боднар, 2 теслі, 3 кравці. У великім числі жили в цих сторонах шевці-українці. В 1618 р. було їх тут 40 самих лише добрих майстрів. Поляки з міста не хотіли прийняти їх до цеху. Але наші передміщани порадили собі, зорганізували свій цех під опікою львівського старости, який ішов їм на руку, і відкрили свої шевські «ятки» перед Краківською брамою. Українська шевська організація стала такою небезпечною для шевців-поляків, що вони мусили просити українців про згоду. В 1641 р. складено угоду. Українці вступили до міського цеху на рівних правах з поляками -- один цехмістер був з українців, один з поляків, цехова складка йшла на половину між обі сторони. Іншим ремеслам так не щастило. Цехи з міста не раз переслідували їх і карали гостро за те, що без цехового дозволу вели своє ремесло.

Наші передміщани були доволі заможні, мали свої доми й грунти, були в силі навіть будувати нові церкви. В XVII і XVIII ст. всі церкви на передмісті перебудовувалися. Ще поставлено нову церкву Різдва Богородиці й монастирі Воведення та Івана Богослова. При всіх церквах були братства, що займалися не тільки божою службою, але й організацією міщанства. При кожній церкві була бурса й школа. В XVII і XVIII ст. на Жовківськім передмісті знаємо шість наших шкіл при церквах: св. Миколая, св. Онуфрія, св. Теодора, св. Параскеви, Воскресення й Різдва Богородиці. Учили там дяки, бідніші учні жили при церкві й утримувалися з милостині громадян.

Серед українців поселилися тут і там поляки, але парохіяльний костел мали тільки один — Марії Сніжної, що зразу був німецькою парохією. В XVII ст. заложено ще монастирі місіонарів, кармелітів босих і бенедиктинок.

Жиди, що були за княжих часів, але в невеликому числі, пізніше почали зростати й врешті розмножилися так, що виперли християн цілком з головної Жовківської вулиці на краї передмістя.

З Жовківським передмістям пов'язані різні історичні події. Татарські напади в пізніших часах рідко доходили цього передмістя, бо боронили його багна над Полтвою. Перед приходом козацьких військ 1648 і 1655 рр. польська команда міста сама підпалила передмістя, щоб облягаючі не мали у ньому захисту.

Під час облоги Львова Хмельницьким 1648 р. на Т а р н а в ц і, околиці біля теперішньої Жовківської рогачки, стояв табором козацький полковник Максим Кривоніс[6]. Хто він був з роду, не знаємо певно; одні казали, що він був чужинець, родом з Шотландії, і на Україну прийшов як мандрівний жовнір, інші подавали, що він був уродженцем Волині. Він мав під собою ватаги селянства й з ними йшов у похід проти поляків. У бою під Константиновом він

був поранений і під Львовом, лежачи хворим, віддавав накази. Його полк здобув фортецю Високого Замку. Сам Кривоніс, за переказом, не вернувся вже з-під Львова, помер на Тарнавці, і десь тут його поховано, мабуть, на цвинтарі церкви Воведення Пресвятої Богородиці або Спаса.

В 1655 р. по другій облозі Львова через передмістя, попри Краківську браму, переїздив Богдан Хмельницький на чолі своїх полків. Гетьман їхав на сорокатім бахматі*, за ним несено нову червону хоругов з бунчуком з білого конячого хвоста й з гербом гетьмана, вигаптуваним на білій китайці; друга хоругов зображала св. Михайла, що перебиває ратищем смока**. За гетьманом йшли козацькі полки з різнорідними прапорами, всіх було 34; на прапорах були герби різних земель України, «тільки не було білого орла нашої Польщі», як пише польський міщанин-очевидець.

У 1664 р. Краківське передмістя пережило жидівський погром. Перед тим уже часто приходило до нападів передміської черні на жидів, причому головними героями були єзуїтські студенти. Цього року в травні почався «тумульт» у місті, а потім юрба пішла на Краківське передмістя й почала грабувати жидів. Жиди пробували боронитися, озброєні шаблями, рушницями, сокирами, але юрба їх розбила й влаштувала дикий погром. Знищено багато домів, понад сто жидів було вбито.

Дня 11 лютого 1691 р. на Львів наступали татари. Гетьман Станіслав Яблоновський укріпив передмістя над тодішньою Млинівкою, головно коло т. зв. Мурованого мосту (де сходиться Замарстинівська з вулицею Короля Яна***), але татари вдерлися від Клепарова й почали грабувати вулиці. Головні бої з ними були в околиці теперішнього залізничного мосту на Замарстинівській вулиці. При відступі татари стягнули свої трупи під церкву Воскресіння й спалили її разом із сусідніми хатами. Горіли тоді також церква св. Параскеви й монастир Воведення. Був.і комічний епізод. Один жовнір взяв до неволі якогось татарського старшину, завів його до церкви св. Миколая й тут прив'язав до шнура від дзвону. Сам відбивався від татар, а полонений татарин на шнурі все дзвонив.

Жовківське передмістя з часом посунулося за Полтву. Широку рівнину над Полтвою називали здавна Болонями або Лугами; там були пасовиська, з яких рівно користали мешканці міста й передмістя. Частина лугу називалася Чарачениця.

В новіших часах Жовківське передмістя було відоме городництвом. На початку XIX ст. при теперішній вул. Зборовських*[4] були великі городницькі заклади німців Шнайдера й Гайслера, котрі не мали ще ніякої конкуренції й робили на квітах великі маєтки,

*Рябому бойовому коні.
** Змія.
*** Комунальною.
*[4] Донецькій.

Вид центральної частини Львова

але у другім поколінню їх доми підупали. При Замарстинівській вулиці були теж городники, зокрема Штінцінг, які знову продукували ярину.

В деяких місцях на передмістю серед малих міщанських осель були й заможніші двори. При кінці теперішньої Замкової вулиці в XVII ст. був фільварок зукраїнщених греків Папарів, який перейшов на власність монастиря св. Івана Богослова (тепер цвинтар Папарівка*). При Замарстинівській вулиці, по лівім боці околиці залізничного мосту, у XVIII ст. була палата Четвертинських. За теперішньою Жовківською рогачкою була палата Целецьких, прикрашена мармуром й фресками; пізніше перейшла до Бачевських — власників фабрики горілок. Мармур прикрашає тепер каплицю Бачевських на Личаківськім цвинтарі.

Український національний рух на Жовківськім передмісті розпочався при кінці XIX ст. За почином оо. Василіян[7] в 1904 р. засновано читальню «Просвіти», що містилася зразу на вулиці Об'їзд**, ч. 6. Незабаром засновано тут Захоронку[8]. В 1912 р. відкрито перший клас школи ім. Короля Данила, що була зразу на вул. св. Мартина***, ч. 24 а. Тепер міститься Захоронка на вул. Жовківській, ч. 62, і тут тепер знаходяться українські установи.

*Не існує.
** Долинського.
*** Декабристів.

ВИСОКИЙ ЗАМОК

КНЯЖІ УКРІПЛЕННЯ.— ПОЛЬСЬКИЙ ЗАМОК.— ОБЛОГА Й ЗДОБУТТЯ ЗАМКУ 1648 Р. — МОГИЛА* ЛЮБЛІНСЬКОЇ УНІЇ. — НОВІ СПОГАДИ

Княжа гора, на якій були головні укріплення княжого Львова, це найдальше на захід висунена частина узгір'їв, що підносяться над містом. По східній стороні Княжої гори був глибокий яр; далі за яром підносилася друга гора, вища від тамтої і значно ширша. Давньої назви її не знаємо, в XVI ст. звали її горою «Бідель», потім Замковою, бо на ній був замок за польських часів. Тепер побіч руїн замку стоїть на ній могила Люблінської унії.

За княжих часів на цій горі стояли якісь укріплення, може «стовп», оборонна вежа. В 1870-х рр. відкопано фундаменти польського замку й під ними відкрито верству вугілля й попелу, а під нею спорохнявілі залишки дубової підвалини; знайдено також черепи, крем'яні вістря й посуд з недопаленими кістками. Ці підвалини — може, останок укріплень з княжих часів. На жаль, їх не досліджувано в той час, і вони пропали безслідно.

Польський король Казимир, опанувавши Львовом, почав на цій горі ставити оборонний замок. Необхідність перенести укріплення з Княжої гори на інше місце була викликана, можливо, двома причинами: перша — з поширенням пороху змінилися способи оборони й треба було для замку знайти місце недоступніше; друга — Казимир рівночасно будував нове місто при замку і хотів мати для нього оборонну твердиню. Будову замку розпочато, за переказами, 1362 р. Замок будувався довгий час і пізніше зазнав не раз різних змін і перебудов. Замок називали Високим від його високого положення і для відрізнення від другого замку в місті, що звався Низьким (де тепер Скарбківський театр**).

Доїзд до замку ішов стрімкою доріжкою, що починалася від теперішньої вул. Синявських*** і йшла під теперішній копець*[4], нині нема з неї майже сліду. На місці, де є домик сторожа під копцем, була перша замкова брама; це була чотирикутна будова, вкрита дахом, з подвійними воротами, дубовими, окованими залізними скоблями. Перед брамою був звідний міст, що вів через рів. За брамою був менший пригородок, подвір'я для в'їзду, завдовжки 40 м, обведене муром; з цього муру невелика частина залишилася й вказує, як виглядали тодішні укріплення. Направо через другу браму, сильно укріплену, ішов перехід до великого пригородка.

* Курган.
** Театр ім. М. Заньковецької.
*** Ужгородська.
*[4] Пагорб.

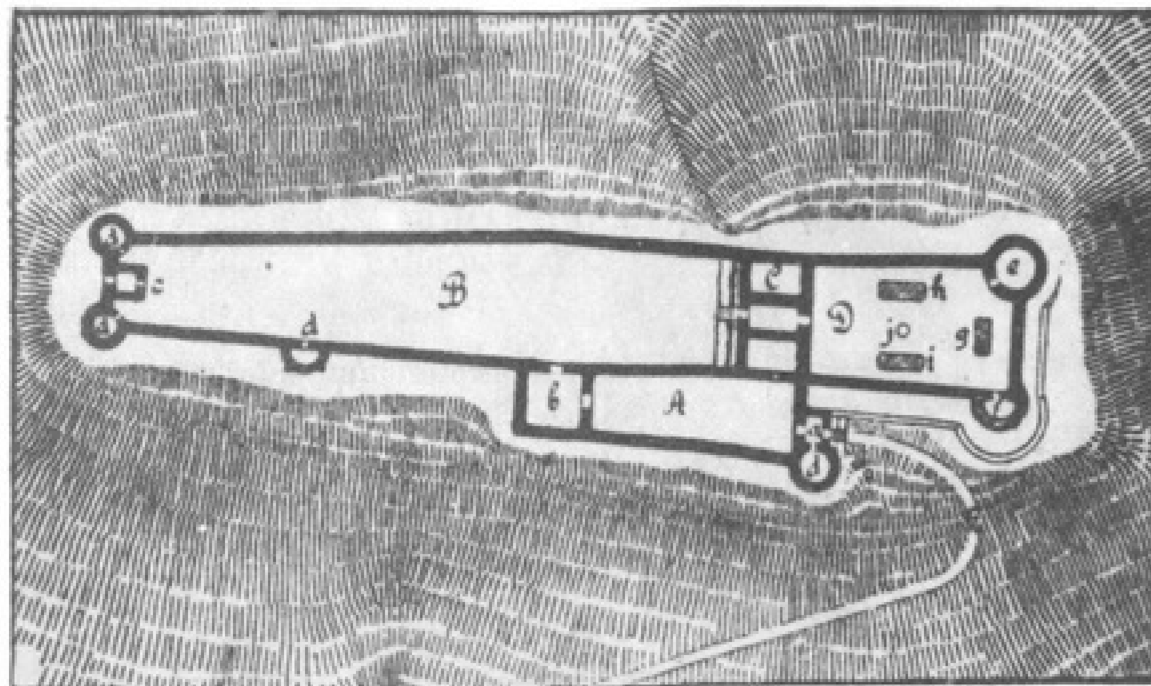

План Високого Замку.— A — пригородок, B — більше подвір'я, C — мешкальна будова, D — менше подвір'я; a — надвірна в'їзна брама, b — внутрішня брама, c — ворота, d — башти, e — шляхетська вежа, f — вежа «драбів», g — мешкання бургграфа, h — дім «драбів», i — кухня і пекарня, j — криниця.

Він був заввишки 120 м, завширшки 23 м. Тут були склади дерева, сіна, соломи й тут тримали худобу. Пригородок був оточений з трьох сторін мурами, з четвертої, східної, лучив з **меншим пригородком**, також з мурами. При вступі до цього пригородка був рів зі звідним мостом, за ним великий житловий будинок із сіньми до переїзду. У цім будинку в партері були дві комори на запаси збіжжя, муки, хліба, соленого м'яса та інших харчів, під ними глибокі пивниці, почасти ковані у скалі. Дерев'яні сходи вели на перший і другий поверхи; тут були також комори для зброї і кімнати, що служили в'язницею за легші провини, в одній кімнатці була капличка. Внутрішня обстанова складалася з простих широких лав при стінах. На кожнім поверсі вздовж будинку ішов дерев'яний ганок для сторожі. Серед пригородка стояли три домики: один для бургграфа, управителя замку, другий для «драбів», тобто сторожі, третій — «чорний» — з кухнею і пекарнею. Посередині була глибока криниця, кована у скалі, з котрої тягли воду відрами колом на ланцюгах; але ця криниця опісля завалилася, й воду треба було довозити з долу. Мури обох пригородків мали стрільниці для стрільби. На рогах і в деяких інших місцях були башти або вежі на три й чотири поверхи. Всіх веж було шість. Вежі служили і для оборони, і в'язницями для «своєвільних людей». Від сходу одна вежа звалася «шляхетська», де сиділа шляхта, друга — «гультяйська», для всіх інших злочинців. На вежах і мурах відбували сторожу замкові «драби» вдень і вночі: в часі небезпеки кликали на тривогу й смоляними бочками освітлювали темноту. До оборони замку служили гармати, гаківниці і рушниці.

Так виглядав Високий Замок у половині XVII ст.

В замку як в'язні перебували в 1410 р. німецькі рицарі-хрестоносці, що потрапили у полон під Грюнвальдом. У 1559 р. була тут замкнена славна княгиня Гальшка з Острога, донька князя Іллі Острозького, що по батькові дістала величезну спадщину. Мати княжни вибрала їй мужа в особі князя Симеона Слуцького. Не бажаючи віддати доньки воєводі Луці з Гурки, що з нею підступно взяв шлюб, замкнулася з донькою в монастирі домініканів. Князь, перебраний за старця, дістався потайно до монастиря, але воєвода уладив його облогу. Врешті перетято рури, якими йшла вода до домініканів, і монастир мусив піддатися. Остаточно обі сторони вирішили, що Гальшка буде задержана «в секвестрі» у Високім Замку аж до рішення короля. Львівський староста приїхав за княжною і перевіз її на замок, на знак почесті стоячи на ступні карети. Але Гальшка була непотішена, сиділа на ліжку лицем до стіни і не хотіла нічого їсти. Король вирішив справу так, що княжна має вертатися до чоловіка. Староста віддав її Гурці, і хоч Гальшка не хотіла сідати до повозу і заливалася слізьми, мусила покоритися...

Замок стояв на такім недоступнім місці, що вороги рідко коли пробували його добувати. Перший раз Високий Замок здобув 1648 р. Максим Кривоніс.

Богдан Хмельницький, що тоді облягав Львів, не думав добувати міста й не вів проти нього майже ніяких воєнних операцій. Але щоб утримати львівських міщан у страху й присилувати їх до миру, він дозволив полкам черні здобути Замок. Провід над черню мав полковник Максим Кривоніс, проводир народного повстання. Кривоніс під Львовом був хворий. Рана, яку дістав у бою, у лівий бік, вище серця, не гоїлася, але він обняв команду при наступі. Дня 10

Максим Кривоніс (з дереворити). Напис на ньому „Znaczny Kozak Krzywonos"

жовтня о годині четвертій почався приступ на замок. Селяни, озброєні залізними дрючками, з великим криком кинулися під замкову браму (від південного сходу), старалися приставити драбини й дрючками робили вилом у мурі. Але залога відстрілювалася сильно, також упали гарматні постріли з міста, й облога мусила уступити. До замку сховалося кілька тисяч передміщан зі спалених передмість, але комендант замку з огляду на недостачу харчів вигнав їх. Між ними були й українці. Вони дали знати облягаючим про слабі місця замку. Зараз по тім чернь другий раз кинулася на замок, але знову безуспішно. Дня 13 жовтня один із старшин полку Кривоноса — Небильський вночі уладив наново наступ, але упав сильний дощ, замочив стрільби — і напад не вдався. Другого дня, 14 жовтня, повторено приступ. Українцям повелося добути входові ворота до замку. Хоч замок ще мав другі ворота та інші укріплення, комендант уважав оборону безуспішною й потайно через одну з башт разом зі своїми «драбами» утік із замку. Те саме другого дня зробив і комендант піхоти львівського повіту, що тут стояла залогою. Місто обороняли тепер самі тільки міщани. Дня 15 жовтня 1648 р. Високий Замок дістався в українські руки. Через те ціле місто було на ласці Хмельницького й зложило йому викуп.

По облозі 1648 р. Високий Замок пару літ стояв пустий, зруйнований. Обновлено його невдовзі, і він перебув нову облогу Хмельницького 1655 р. і турецьку облогу 1672 р. Пізніше супроти зросту

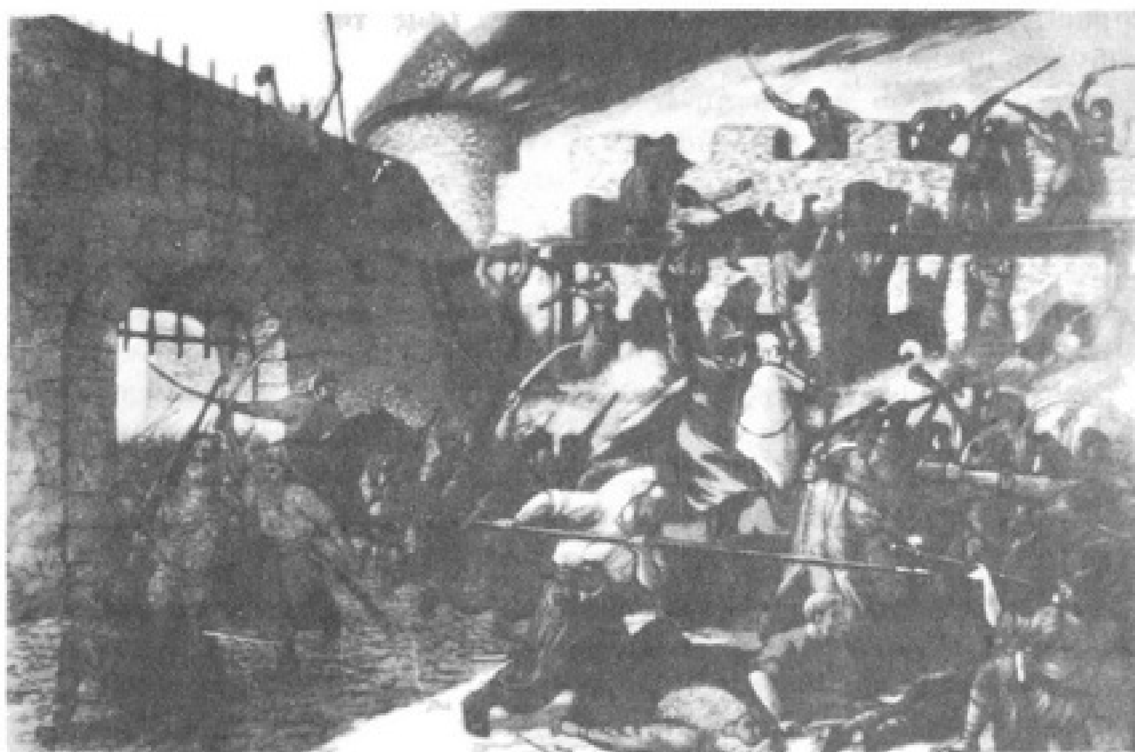

**Штурм Максимом Кривоносом Високого Замку у Львові 5 жовтня 1648 р. Ліногравюра. Худ. С. Лазеба, 1949 р.*

артилерійської вмілості замкові укріплення стали заслабі — і замок занедбано. Коли 1704 р. під Львів прийшов шведський король Карло XII, Високого Замку вже не боронено. Король дістався туди без перешкоди і там уложив план, як добути місто.

При кінці XVIII ст. замок стояв уже як руїна, що сама розсипувалася під впливом дощів і повітря. За наказом австрійських властей почали розбирати мури й продавати їх на матеріал. Кам'яниця при Личаківській вул., ч. 3, збудована із замкового матеріалу.

Далі дозволено також ламати на камінь мальовничі скелі, на яких були фундаменти замку. Через те гора почала зсуватися. При цій нагоді на замку знаходили старі монети, останки зброї, кулі тощо. В однім льоху виявлено два людські тіла, цілком скам'янілі,— забрано їх до природознавчих збірок університету і показувано як велику рідкість; пропали вони під час обстрілу Львова 1848 р.

Прихильники краси Львова багато разів підносили думку, щоб заопікуватися залишками замку, не дозволяти нищити гору, а обсадити її деревами. Ці плани здійснено щойно 1835 р. Засновано шкілку* дерев біля підніжжя архієпископської палати**, вирівнювано сточища гори, знищено тоді й доріжку, якою ішов в'їзд до замку, засипано давню криницю. В 1839 р. вже ціла гора була засаджена деревцями й корчами. 1841 р. якийсь підприємець хотів там будувати голландські вітряки, але магістрат на це не згодився. Високий Замок почали звати тоді Пісковою горою (Зандберг). 1851 р., коли гору відвідав цісар, названо її Горою Франца-Йосифа. В 1845 р. на

* Розсадник.
** Комплекс, що примикає до Будинку якості.

терасі, що постала після засипання яру (від сторони Княжої Гори), побудовано кав'ярню, яка є дотепер. Щосереди тут грали військові музики. В 1855 р. Франц-Йосиф відвідав знову Замок у вечірній порі. В кав'ярні гостила його шляхта, з балкона цієї кав'ярні цісар оглядав ілюмінацію Львова на його честь.

Вид замкової гори почав змінюватися основно від 1869 р. Польські патріоти під проводом Франца Смольки на спомин тристаліття Люблінської унії вирішили висипати на горі пам'яткову могилу. Сипання почали 12 серпня 1869 р. Як матеріал на цей «копець» призначено верх гори із залишками замку. Тодішні археологи і любителі старовини боронили, як могли, руїни замку, пригадували, що це пам'ятка з часів Казимира Великого, але безуспішно: патріотичний комітет із завзяттям нищив мури й сипав могилу. З усіх сторін приїздили до Львова прогульки* й помагали в роботі; возіння землі тачками на копець уважалося народним обов'язком. Були при цьому і комічні епізоди. В 1874 р. польська «тромтадратія» (демократія) впала на думку, щоб перенести на замок кам'яного лева, що стояв на ратушевім подвір'ю,— одну з пам'яток давньої ратуші. Серед святочного походу з великим трудом перенесено «левка» на руках на Театинську** вулицю і там його залишено на ніч. Але рано лева не віднайдено на цім місці. Виявилося: поліція, щоби не допустити до дальшої демонстрації, своїм коштом перетранспортувала лева на верх гори. Там стоїть він недалеко домика сторожа. Цей лев держить герб однієї з міщанських родин. Пізніше натхнення вичерпалося, й треба було великих зусиль ініціаторів, щоби роботу закінчити. Копець досипано аж по 1900 р. Він був проєктований без технічних обчислень, «сипаний з піску на пісковій горі»,— виявився не дуже тривким і вже 1907 р. обсипався почасти. Від часу до часу показуються на ньому нові риси. З давнього замку залишилася тільки частина муру з входової брами. В музеях зібрано різні викопалини з замку, зброя, монети, посуд, людські черепи тощо.

З інших споминів про Високий Замок треба пригадати, що на площі під копцем відбувалися деколи українські віча й фестини. Особливо голосне було одне політичне віче в 1898 р., на якому вели між собою боротьбу українці з москвофілами[9], роз'ярення дійшло до того, що політичні противники скидали себе по сточищах гори...

В 1918 р. від 7 до 21 листопада під Високим Замком стояла українська артилерія: дві гармати за реставрацією, дві біля домика садівника і дві над Копцевою*** вулицею й звідси обстрілювали головний двірець та інші точки міста. Вночі 21 листопада артилерія уступила дорогою Кисельки*[4] на Знесіння й Кривчиці. У деяких деревах знаходяться ще сьогодні вбиті луски патронів, які вказують на місце, де стояла артилерія.

* Екскурсійні групи.
** М. Кривоноса.
*** Курганною.
*[4] Опришківською вулицею.

РИНОК

ПОЧАТКИ НОВОГО МІСТА.— РИНОК І РАТУША.— БАГАТІ КРАМИ.— БОРОТЬБА УКРАЇНЦІВ ЗА РИНОК.— КАМ'ЯНИЦІ В РИНКУ

У княжім Львові, як знаємо, була німецька колонія, що вже за часів князя Льва мала свого війта. Німецькі оселі були в околиці костела Марії Сніжної. Як польський король Казимир зайняв Львів, він надав німецьким міщанам нові привілеї, а передусім дозволив їм закласти нове укріплене місто, на південь від Високого Замку, над Полтвою,— теперішнє середмістя. Ся околиця положена низько, багниста, в княжі часи заселена рідко, але не була зовсім безлюдною. Туди йшла важна дорога зі Львова на південь до Галича, і при сій дорозі мусили бути хоч малі оселі. Давня традиція говорить, що над Полтвою була церква Святого Хреста (потім монастир францішканів при теперішній вул. Рутовського*); на Полтві був десь тут млин вже згадуваного німецького війта Бертольда Штехера. Може бути, що в сю сторону протягалися німецькі оселі від костела Марії Сніжної, і тому німці дістали цей простір для себе. Так повстав новий німецький Львів. Осередком нового міста був теперішній Ринок, визначений у виді великого квадрата. Саме місто було невелике, також у виді чотирикутника, що кінчався мурами і ровами при теперішніх валах Гетьманських** і Губернаторських***, вулиці Скарбківській*[4] і Собєського*[5]. Ринок був міською торговицею, на ньому стояв також дім міської управи — ратуша.

Львівська ратуша має широку і різнорідну історію. Як каже переказ, першу будову поставив тут князь Володислав Опольський, що в 1372—1378 рр. заряджував Галичиною як васал угорського короля з титулом володаря Русі. Перша згадка в актах про ратушу є з 1381 р. Будинок був, мабуть, мурований, вежа довгі часи була дерев'яною. Ратушу перебудовано в 1491 р., потім вежа горіла двічі, 1527 і 1571 рр.; була перебудована 1619 р.; так само й інші частини ратуші змінювалися і розширювалися протягом століть. На початку XIX ст. стара ратуша складалася з кількох будинків, фронтом обернених до полудня. Середній будинок був найстарший, своїми основами сягав до початків міста; направо і наліво були пізніші прибудови. Головний вхід був у лівім крилі. Вели до нього широкі сходи і півколиста брама, оперта на сталевих стовпах; за нею був передсі-

* Театральній.
** Пр. Свободи.
*** Сквер між Підвальною і Радянською.
*[4] Лесі Українки.
*[5] Братів Рогатинців.

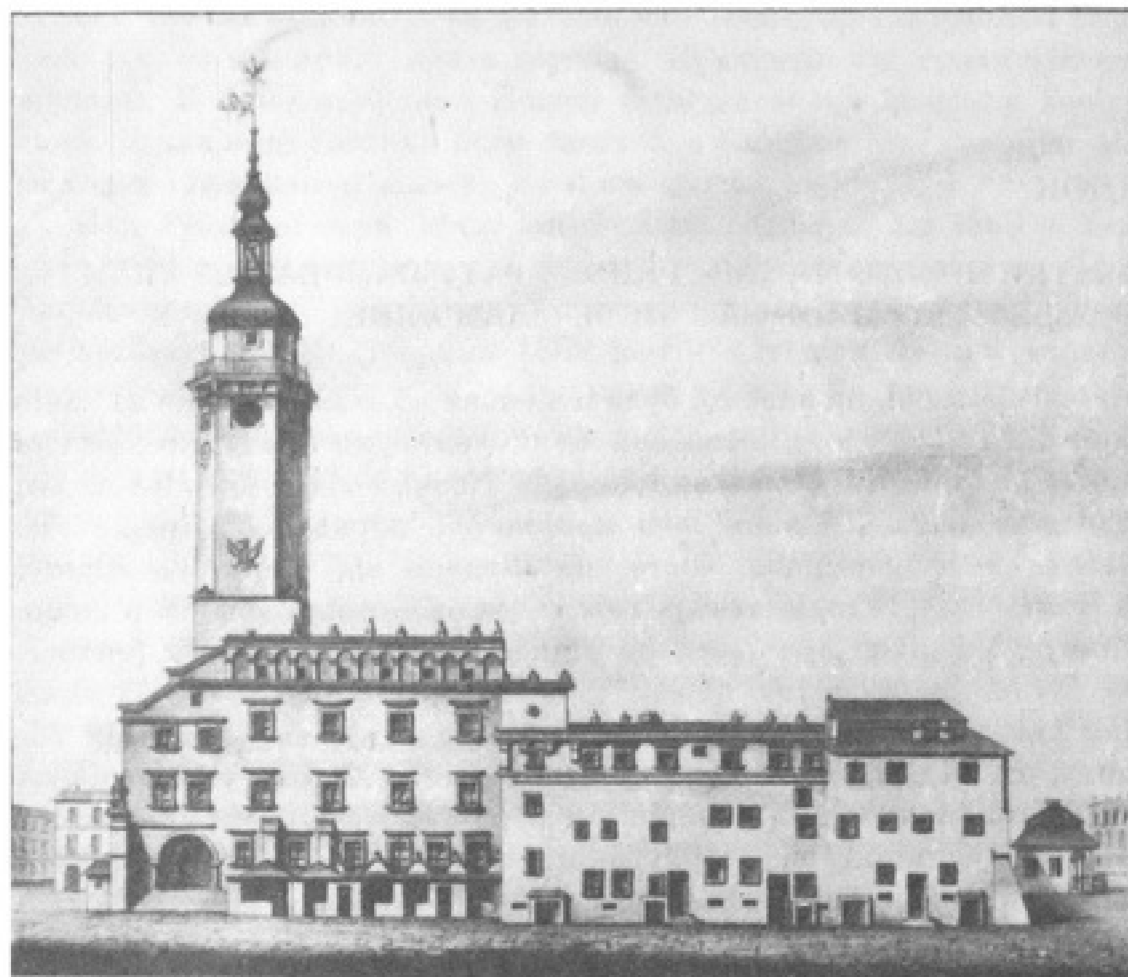

Давня львівська ратуша. Рис. Ю. Глоговського з початку XIX ст.

нок і сіни, з яких ішли кам'яні сходи на поверхи. Найбільш величавою салею будинку була кімната «панів» або «консулярна». Тут збиралася міська рада. До ради належали найбагатші міщани, «патриціят» міста, самі католики, німці і поляки. Вони правили містом без огляду на опір біднішого населення. Ставропігійське братство від імені української громади довгі роки вело процес з містом, щоби українців допущено до ради. Аж в кінці 1745 р. процес закінчився щасливо і до міської ради увійшов перший українець Юрій Коцій.

Радна кімната славилася багатством: були тут дорога збірка східних килимів, дорогоцінні свічники, годинники, образи, карти частин світу, великий герб Львова та ін. Рада приймала тут гостей і посольства. Були тут також посли Богдана Хмельницького: 1648 р. Захарій Хмельницький, свояк гетьмана, і 1655 р. Тетеря та Лесницький. Побіч радної кімнати була скарбівниця, де переховувано привілеї міста і різні дорогоцінності — міські і приватних осіб. На поверсі над радною салею була саля лавничого суду, де висів старовинний образ «страшного суду». Дальше містилися кімнати різних міських канцелярій. Окремо була кімната колегії сорока мужів, яка

постала 1577 р. До неї належали представники ремісництва, біднішого міщанства, також і делегати «руської нації». Українські представники не раз у гірких словах картали міську раду за її самолюбство і несправедливість супроти бідного населення.

За ратушевим будинком стояла стара вежа висотою 58 м. Вежа до четвертого поверху була чотиристінна, вище — восьмистінна; верх її покривала баня, крита бляхою, зі стрімкою вежечкою. На верху вежі був польський герб і під ним гербовий лев, що зберігся дотепер. У 1672 р. під час сильної бурі лев упав з вежі, і це уважали лихим знаком для міста: справді, того ж року прийшла на місто турецька облога...

Нижче вежу оточувала галерея, яку підпирало вісім кам'яних левів з гербами визначних міщанських родин XVII ст. Шість таких левів збереглося дотепер: при печері на Княжій горі, при реставрації там же і при керниці під костелом св. Лазаря*. На галереї повнив сторожу міський трубач: оповіщував трубленням на чотири роги удар кожної години і трубив тривогу на випадок пожежі або іншого нещастя. Трубу трубач вкладав у пащеку кам'яного лева, що тут був вмурований. Пізніше і аж до кінця XIX ст. був звичай, що сторож повідомляв про пожежу ударами дзвона: число ударів 1—4 означало дільницю першу, другу, третю або четверту, 5 ударів — середмістя, 6 — пожежа за містом. Крім того, вивішувалася хоругва, що вказувала напрям вогню, вночі — червона ліхтарня. На ратушевій вежі вже від 1404 р. був годинник. Теперішній годинник походить з віденської фабрики і свою службу повнить від 1851 р.

В ратуші була також міська в'язниця. Легші винуватці сиділи в кімнатці над скарбівницею або «за кратою» при мешканню воротаря. Але були також підземні в'язниці, «Доротка», «Під ангелом» і найтяжча з усіх — «Татарня»: там не доходило ніколи денне світло і засуджені жили у жахливих умовах. Сі в'язниці пізнавали деколи й інші міщани. Так, наприклад, 1595 р. пересиділи тут у т. зв. «празнику» всі визначніші браття Ставропігії, як Красовський, Губа, Бабич, Білдяга й інші, за те, що не хотіли піддатися наказам міської ради — не вести через Ринок своїх похоронів і процесій. Знов у 1648 р. до міської в'язниці потрапив міщанин Юрій, чоловік багатий, власник кількох домів, на якого було підозріння, що він мав доручення від гетьмана Богдана Хмельницького купувати зброю, шаблі, порох і кулі для запорізького війська. В 1664 р. під сторожею міського уряду був гетьман Юрій Хмельницький, якого тоді скинено з гетьманства, і поляки вислали його на заслання до Марієнбурга над Віслою. По дорозі пізнав він міську в'язницю у Львові.

* На вул. Коперника.

При головних будинках ратуші стояли різні прибудови. З фронту були добудовані муровані крамниці. Від сходу (навпроти теперішнього дому «Просвіти»*) стояла «кордегарда» або «одвах»** для війська, але найбільше був забудований Ринок за ратушею, від півночі. За самою ратушею була вузька вуличка «пасомонників», тобто шмуклерів[10]. За нею по обох сторонах другої рівнобіжної вулички йшли «багаті крами». Це були крамниці найбагатших міщан. Хто мав торгівлю в Ринку, той уважався справжнім горожанином міста. Зразу у цих домах мали торгівлю тільки католики, одначе пізніше українці, завдяки своїй підприємливості, добули собі туди доступ і мали кілька «багатих крамів» у своїх руках. В половині XVI ст. мали тут крамниці п'ятеро купців, два кушніри і один кравець. Пізніше шість крамниць утримувалося в руках наших міщан і одна навіть належала до Ставропігії. У тих крамах на Ринку кипіло все торговельне життя, були тут побіч себе «ятки» шевські, крамниці золотарів, аптекарів, кушнірів, слюсарів — все в суміш; дальше бідніші крамниці з «норимберзьким» крамом, будки перекупок, саджавки з рибою; від полудня, недалеко керниці, черниці з монастиря Воведення Богородиці продавали нитки. Торговий рух ставав ще сильніший під час річних ярмарків по св. Агнеті в січні і по св. Трійці в червні. Тоді до Львова з'їздилися чужосторонні купці: німці, італійці, вірмени, греки, турки й інші та розкладали свої товари на Ринку.

Ринок в давні часи не визначався порядком, було на ньому сміття і болото, як у малім містечку. Коли цісар Йосиф II перший раз переїздив через Львів, його карета, запряжена в шість коней, застрягла в болоті на Ринку і з трудом її звідтам добули.

На Ринку були ще деякі публічні пам'ятники. По східній стороні (навпроти дому ч. 9) стояла велика керниця зі скринею*** на воду і великою спіжевою*[4] статуєю «Мелюзини», тобто водної німфи, побудована 1589 р. Тепер прикрашають Ринок чотири кам'яні керниці з початку XIX ст., що зображають Нептуна, Діану, Амфітриту, богиню моря, й Адоніса. Перед головним входом ратуші стояв стовп на вісім стіп[11] високий і на ньому кам'яний лев, фундація міщанина Станіслава Шольца з 1591 р. Тепер він є під кіпцем на Високім Замку.

По західній стороні ратуші, під вежею, на постаменті у вісім стіп, стояла подвійна фігура, що зображала дві постаті, звернені плечима до себе: з одної сторони — жінку із зав'язаними очима і мечем в одній руці та вагою в другій, себто справедливість, з другого — мужчину з мечем у піднесеній руці — ката. Се був т. зв. прангер (pręgierz) — місце, де виконувано вироки смерті. На сьому місці були в 1564 р. покарані смертю молдавські господарі Стефан

* Пл. Ринок, 10.
** Гауптвахта.
*** Басейном.
*[4] Бронзовою.

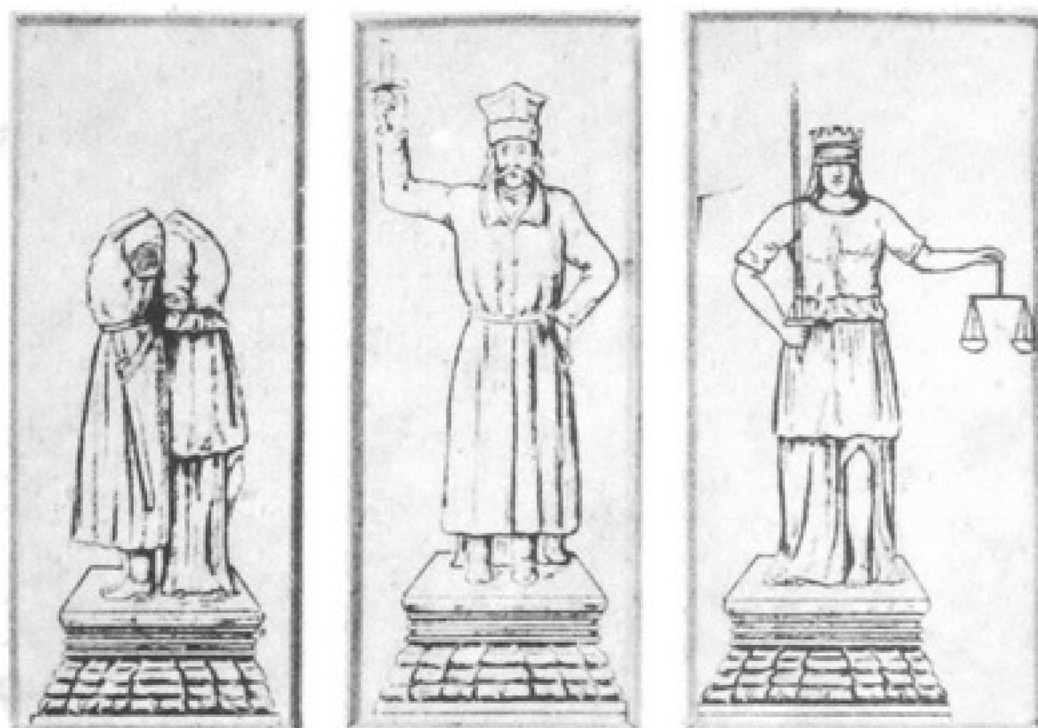

Прангер. Зліва — так заґований у 30-ті рр.; наступні фігури — первісний вигляд Права і Справедливості

Томша та ін. Тут поклав свою голову славний Іван Підкова, що був козацьким ватажком і визначався такою силою, що в руках ламав підкови. Коли дня 16 червня 1578 р. кат рубав йому голову, нараз заломився дах над передсінком ратуші і впав на землю на великий страх народу.

На Ринку відбувалися здавна різні святочні обходи з нагоди перемог, приїзду володарів та ін. В 1588 р. обходжено святочно коронацію Жигмонта III. В обході брали участь також запорізькі козаки під проводом князя Костянтина Ружинського[12], в кількості 1700. Вони ходили на підмогу Жигмонтові проти австрійського архікнязя Максиміліана. Місто підіймало* їх вином, а вони «охотно і згідно помагали до сього тріумфу своїм обичаєм густою стрільбою». В 1611 р., як король добув Смоленськ, на Ринку зображено цю облогу; Смоленськ був виліплений з паперу, з воротами і баштами, частина міщан удавала оборонців, частина добуваючих — стріляли, робили наступи, врешті добули твердиню, взяли залогу в полон, полонених обвели по Ринку, накінець і «переможці», «переможені» разом засіли пити вино...

Ринок пам'ятний для нас ще тим, що наше міщанство вело уперту боротьбу за дозвіл вести туди православні похорони і процесії. Вже 1521 р. православні жалілися королеві, що місто не дозволяє переходити через Ринок священикам з святими дарами і вести туди похорони. Король вирішив справу так, що похорони і священики можуть іти через Ринок, але без співу і без запалених свічок... Пізніше наші міщани зросли в силі і не дотримували заборони.

* Вшановувало, частувало.

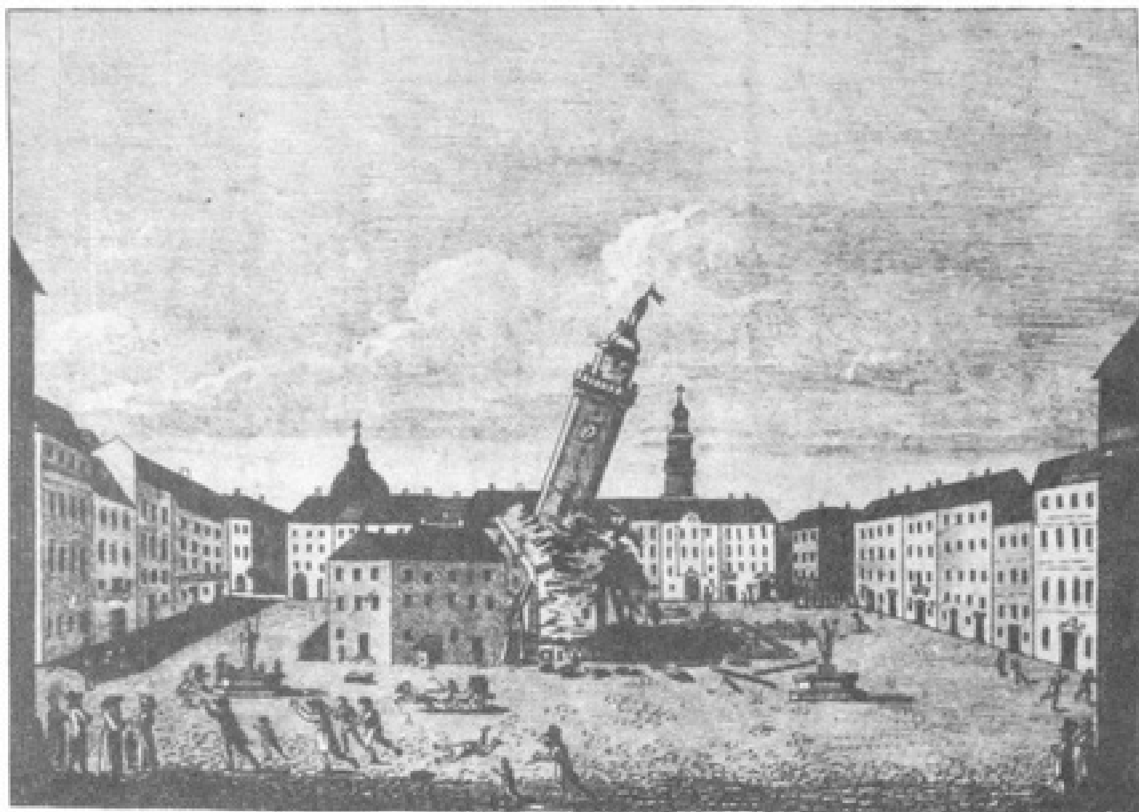

Ратушева вежа валиться в 1826 р. З гравюри на металі

Через Ринок ішли похорони зі співами за місто до св. Онуфрія, ішли процесії на Йордан[13], ішли діти у квітну суботу[14] з «багнятами» і зі співом «Осанна во вишних». На Ринку братство стрічало святочно духовних гостей — митрополитів, патріархів і ін. Аж в 1595 р., коли наново роз'ярилася релігійна боротьба, міська рада заборонила православним ці походи, і коли Ставропігійське Братство не схотіло послухати, замкнула до в'язниці визначних братчиків...

Свій давній вид Ринок втратив у другім десятиліттю XIX ст. Дня 14 липня 1826 р. прийшла подія, що потрясла цілим Львовом: стара ратушева вежа пополудні зарисувалася* й о годині чверть на сьому вечором з великим тріском завалилася. Наперед вже опорожнено Ринок від людей, але все-таки у звалищах загинув трубач, два жовніри і кілька робітників.

Ця катастрофа дала почин до перебудови ратуші. Зруйновано стару будову, усунено також «багаті крами» і всі доми, що були посередині Ринку, і на це місце виставлено нову ратушу у теперішньому виді, з 9 салями, 156 кімнатами, з вежею, яка мала наверху невелику баню. Ратушу посвячено 1835 р. Але недовго стояла вона в цілості. В 1848 р. під час революції, що охопила Австрійську державу, поляки спробували опанувати Львів. Ринок зайняла польська національна гвардія. Але австрійські власті вирішили придушити революцію. Дня 2 листопада 1848 р. артилерія, що стояла коло па-

* Почала тріщати.

Ратуша перед 1848 р. З літографії К. Ауера

лати латинського архієпископа, на площах Каструм *, Стрілецькій**, Галицькій і Марійській***, почала обстрілювати Ринок. На ратуші почалася пожежа — вежа стала в огні, як величезний смолоскип, баня з тріскотом упала, з нею годинник і ратушеві дзвони. Згоріли також дахи і частина поверхів ратуші, а в них реєстратура, частина архіву і різні старовинні пам'ятки минувшини Львова. В 1851 р. відбудовано ратушу, але вежу полишено без бані, без закінчення, у вигляді величезного комина висотою 65 м. У ратуші серед міських установ міститься також архів Львова з багатою збіркою актів до історії міста.

Згадаємо, що у пам'ятнім дні 1 листопада 1918 р. на ратушевій вежі появився український синьо-жовтий прапор — завісив його січовий стрілець Паньківський. У листопадові дні Ринок був обставлений українськими стійками*4. У передсінку ратуші стояли машинові кріси*5.

На Ринку зберігся цілий ряд давніх кам'яниць, що надають середині міста старовинного характеру. Найгарніше збережена східна сторона. Кам'яниця ч. 2 (ріг Домінікаnської*6 вул.), двоповерхова, є типовою пам'яткою стилю пізнього ренесансу. Збудована з каменю, як всі тодішні будови, поділена на поверхи вистаючими гзимсами*7, наріжні частини має з кам'яних кісток, на кожному поверсі уложених в інші узори; входові двері у різьбленім порталі, вікна у різьблених кам'яних рамах з головками ангелів. Цей дім був власністю внука флорентійського різьбяра Бартоломея

* Низький Замок.
** Данила Галицького.
*** Пл. А. Міцкевича.
*4 Постами.
*5 Кулемети.
*6 Ставропігійської.
*7 Карнизами.

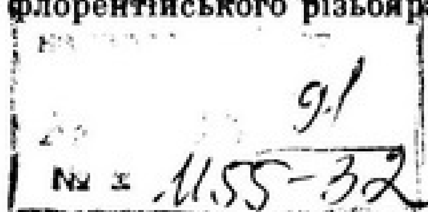

Ратуша після революції 1848 р.

Львівська ратуша. Фото кінця 80-х рр.

Січовий стрілець Степан Паньківський. 1918 р.

Бандінеллі — купця Роберта Бандінеллі, що 1629 р. заснував у Львові першу пошту[15]. Пошту відсилано через «курсорів», щосуботи, у двох напрямках: на Замостя, Люблін, Варшаву, Торунь, Гданськ та на Ярослав, Ряшів, Тарнів і Краків. На бажання висилано посилки і в інші сторони. Курсорів чи поштарів було 21.

Дім ч. 3, в стилі рококо XVIII ст., має стильовий балкон з постатями людей і дельфінів, що його підпирають.

Так зв. «чорний дім», ч. 4, побудований 1577 р. італійцем Петром Красовським [16], з усіх будов найбагатше декорований, цілий фасад зложений з тесаних кісток, портал і вікна багато різьблені, переважно рослинним орнаментом. Дім належав зразу до міщанки Софії Гонель, потім до доктора Анчевського.

Найбільша розмірами кам'яниця ч. 6 — се дім Костянтина Корнякта. Корнякт був родом з Греції, з острова Кандії, збагатився

Дім Бандінеллі на Ринку

на державі цла* в Галичині, вів на велику міру торгівлю вином, рибою і всякими товарами. Був жонатий з українською шляхтянкою Анною Дідушицькою. Вславився як меценат Ставропігії, поставив своїм коштом вежу Успенської церкви і каплицю Трьох Святителів. У Ринку виставив собі величавий дім. Збудував його 1580 р. італієць Петро Барбон[17]. Кам'яниця має характер палати, значно більша, як сусідні, замість трьох вікон на поверсі має по шість. Збудована з великим смаком, без надміру прикрас, уважається найгарнішою пам'яткою львівського ренесансу. Замітний портал з корінфських колон з фестонами, що виходять із пащек левів, по боках — дві вусаті голови. Наверху кам'яниці — аттик із семи кам'яних статуй, з постаттю короля посередині. Се додаток з XVII ст.

* Оренді митниць.

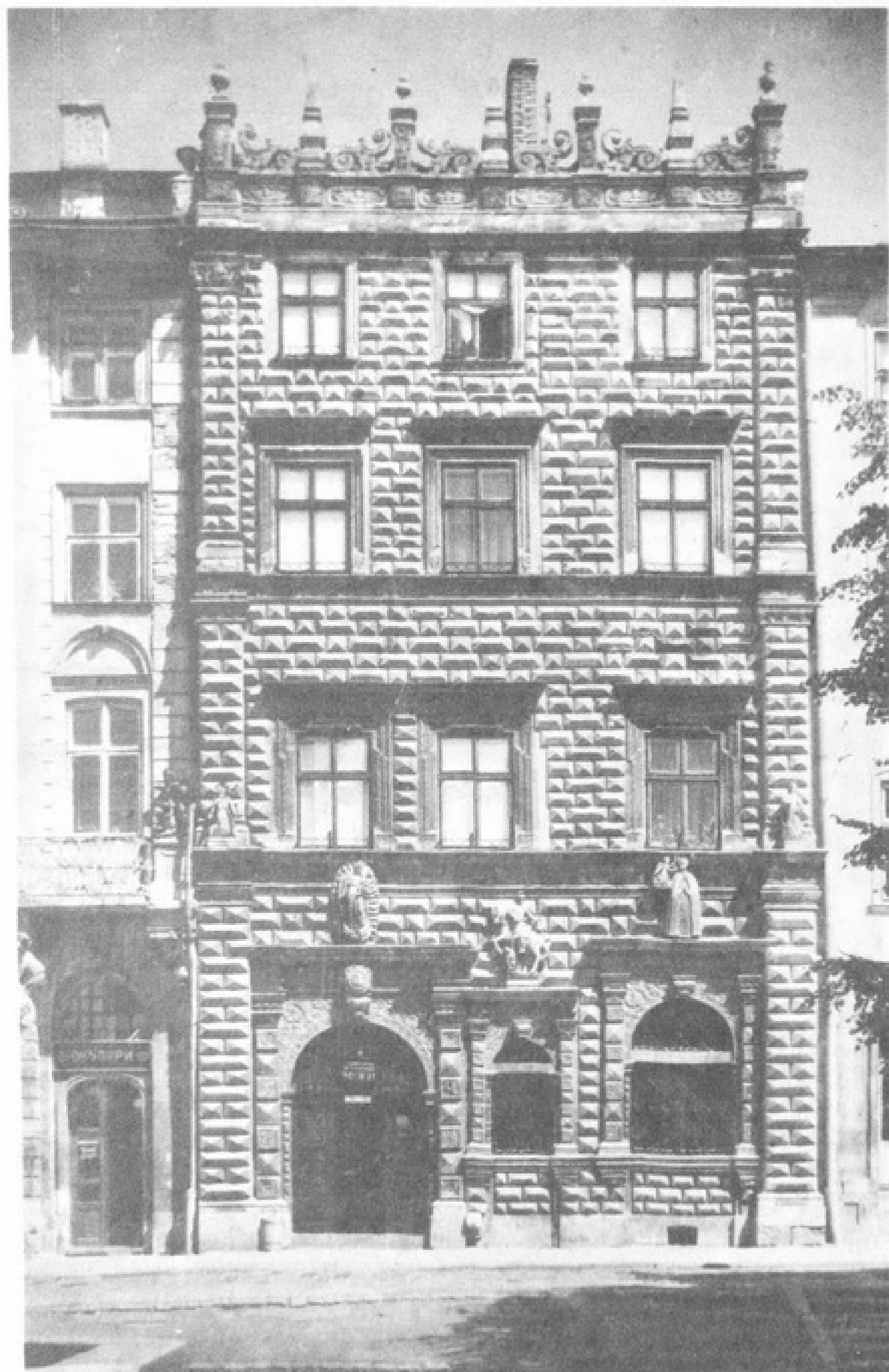

Дім Анчевського на Ринку, ч. 4. Сучасне фото

Дім Костянтина Корнякта. Сучасне фото

Дім перейшов пізніше у власність короля Яна Собєського. Сьогодні приміщений тут міський музей, в якому зібрано пам'ятки минувшини Львова. Помітна стара зброя, галерея портретів, цехові пам'ятки, види Львова та ін. Деякі пам'ятки тут зв'язані тісніше з українським минулим: збірка ікон, фелонів, антимінсів[18], різьби, чотири портрети і дві гравюри Богдана Хмельницького, портрет невідомого козака з XVII ст.

Кам'яниця ч. 8 має купецькі емблеми і балкон в стилі цісарства. Дім ч. 9 від XIV ст.— власність римо-католицьких архієпископів. В 1405 р. і 1420 р. мешкав тут великий князь Свидригайло, відомий з пізнішого повстання проти Ягайла. Місто приймало його вином і піднесло в дари дорогу матерію. Бував тут і Ягайло. В сій кам'яниці 1673 р. помер король Михайло Вишневецький, останній нащадок українського магнатського роду, що спольщився. Кам'яниця була резиденцією архієпископів до 1844 р.

Брама палацу Корнякта на Ринку, ч. 6. Сучасне фото

Кам'яниця «П р о с в і т и»[19] (Ринок, ч. 10) займає місце кількох різних домів, що тут знаходяться. Від Ринку був в XVI ст. дім львівського поета Шимоновича, позаду від Бляхарської вулиці — дім Семковичів, потім Торошевичів; між ними ще інші доми. Підземелля кам'яниці мають сліди готичної будови, партер є ренесансний, монументальна брама від Бляхарської вулиці має означений рік будови — 1695. Теперішній вид надав кам'яниці її власник, князь Станіслав Любомирський, що близько 1760 р. злучив разом ряд домів і на них вибудував палату в стилі рококо. Кам'яниця визначається стильовим аттиком з картушами, вазами, арматурою. Помітний наріжник з багатою декорацією, стіни поділені пілястрами. Кам'яницю закупило 1895 р. товариство «Просвіта» за 130 000 гульденів, і з того часу є тут осідок багатьох українських інституцій.

Доречно подати деякі місця із статті М. Е л і я ш е в с ь к о г о «Палата князів Любомирських у Львові», яку він помістив у виданні „Wiadomości Konserwatorskie" (Львів, 1925. Р. I. Ч. 7. С. 199—209). «До небагатьох львівських кам'яниць, які не тільки не попали в руїну протягом

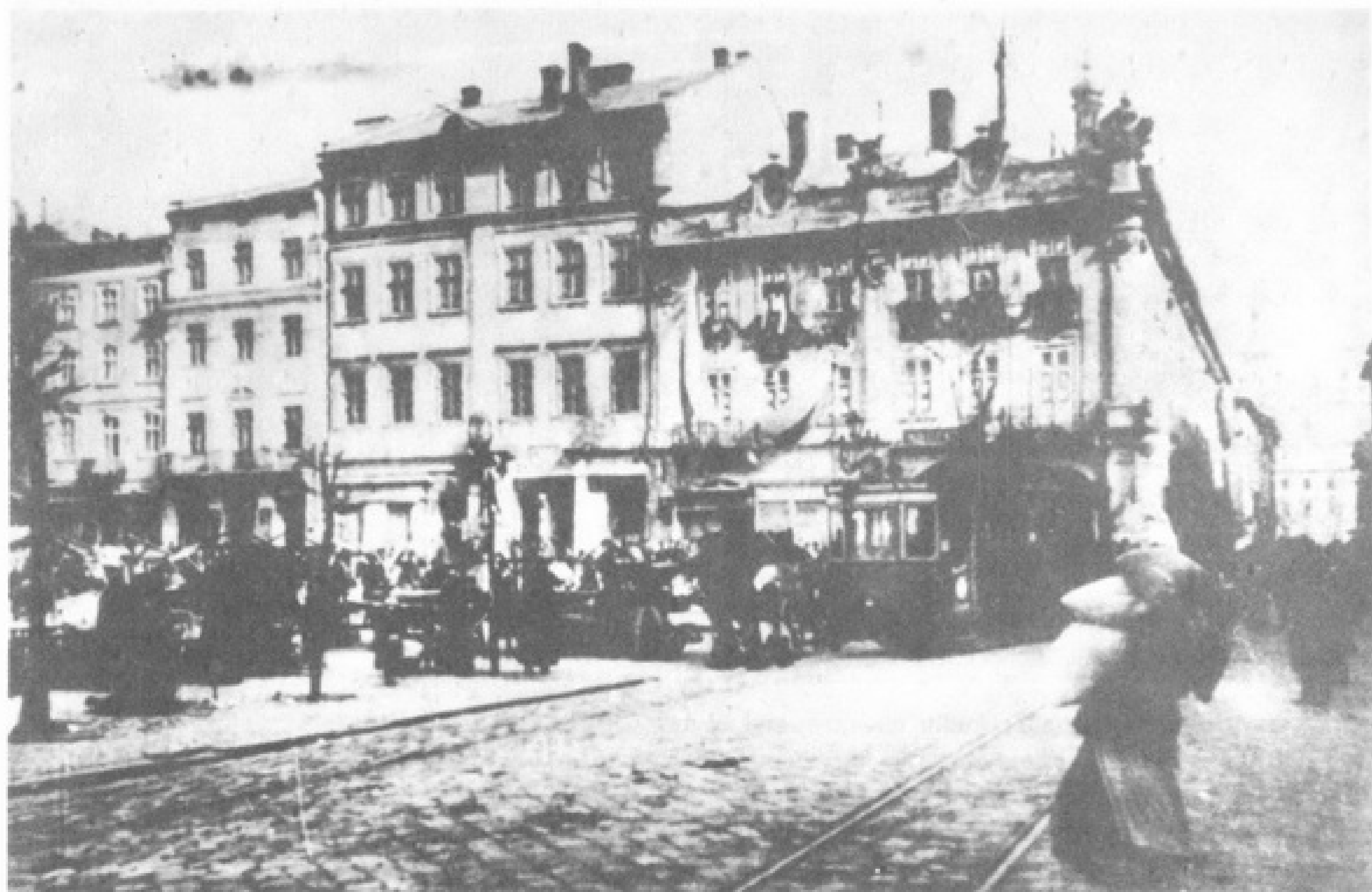

** Будинки ч. 9 і 10 («Просвіти») на Ринку. Фото 1914 р.*

XVIII ст., але заясніли в новій стильовій одежі, належали кам'яниці Шимоновичів і Торошевичів, тепер князя Любомирського, з яких побудована палата, як про це говорять міські акти з 1770 р. Нинішній вигляд кам'яниці, особливо її партер, здеформований склеповими* входами, виставами й вивісками, сливе не дає здогадуватися, що маємо перед собою першорядну пам'ятку, як під оглядом стилю, так і минулого. Величава трифронтова кам'яниця щойно в XVIII ст. виступає у міських актах як палата кн. Любомирських, але для орієнтації подано там, що ця палата склалася з двох кам'яниць — Шимоновичів і Торошевичів.

Перша з них, Шимоновичів, вже в 1596 р. належала до спадкової маси, яку одідичив поет Шимонович[20] по свойому батькові. Була вона звичайною тривіконною одноповерховою будовою, що межувала з т. зв. канонічною кам'яницею (тепер ч. 9) і мала подвір'я, замкнене офіциною** від вул. Бляхарської***. В 1609 р. перейшла вона до спадкоємців Шимоновича і свою назву «кам'яниці Шимоновичів» затримала до XVIII ст. без огляду на зміну власників.

Направо від неї стояла кам'яниця Торошевичів, наріжна від вул. Руської, також тривіконна. Її офіцина не сягала до вул. Бляхарської,

* Крамничними.
** Флігелем.
*** І. Федорова.

Аттик палацу кн. Любомирських (Ринок, ч. 10). Сучасне фото

це певне. Одначе сьогодні тяжко сказати, які й чиї будівлі виповнювали простір від кам'яниці Торошевичів до вул. Бляхарської. Ця кам'яниця мала також своїх різних власників. Щойно в пол. XVIII ст. набув обі кам'яниці, радше чотирикутний комплекс будівель від Ринку до вул. Бляхарської, Сапіга, а від нього перейшли всі ті будівлі в 1760 р. в посідання Любомирських. Нинішню кам'яницю, властиво палату Любомирських, побудував Станіслав Любомирський (1709—1793), син Юрія, брацлавський воєвода.

Коли Львів перебрала австрійська влада, у свіжій відновленій палаті створено в 1772 р. квартиру для губерніяльного уряду. Мешкав тут ген. Гадік, пізніше — перший губернатор, гр. Перген. Під кінець XVIII ст. (1790) перейшла палата через ліцитацію до Івана Франца Спавентого, одного з перших лікарів, що їх присилала австрійська влада до Галичини. Після різних переходів кам'яницю купила родина Леваковських, від котрої закупила її «Просвіта».

Вже перший погляд на чоловий фасад будинку, як також на його бік від вулиці Руської, впевняє нас, що тут маємо до діла з пам'яткою стилю рококо, що не сягає далі в минуле, як до половини XVIII ст. Тільки в'їзна брама від вул. Бляхарської з могутнім луком із тесаного каменю, з гарним верховим ключем, прикрашеним бароковим орнаментом і з датою 1695 р., дозволяє нам твердити, що кам'яниця не є одноцілою будовою.

Палата кн. Любомирських не виросла з власних підвалин, але постала з низки міщанських кам'яниць, які не так легко було стильово й конструктивно зуніфікувати. Справу фасаду розв'язав рококовий будівничий дуже

Декорація аттика, т. зв. «паноплюм»

добре. Надбудував другий поверх над обома кам'яницями, вхопив цілість у пілястри, завершив аттиком, перерваним двома еліптичними отворами. Межову лінію між обома кам'яницями виповнив подвійним пілястром, що веде від партеру через аттик, щоби таким робом дати підставу для різьбленої групи, яка представляє орла, що зривається до лету. Зрозуміла річ також, що через пов'язання двох кам'яниць один із входів, а також одна сходова клітка мусили зникнути, а друга (в тім випадку з кам'яниці Шимоновичів), відповідно перероблена, мусила служити для цілої будівлі. Полишаючи непорушеною браму кам'яниці Шимоновичів, будівничий такий же вхід в кам'яниці Торошевичів заступив вікном, а зате наріжний крамничний вхід розширив до розмірів брами Шимоновичів, накриваючи її таким самим робом, як була накрита брама Шимоновичів. А що вибиття такого великого отвору в розі кам'яниці загрожувало цілій будові, не було іншої ради, як цілу наріжну частину підперти сильною прибудовою. Є це арматура на цоколі, вище неї пілястровий гзимс з вазою на ньому, а на самому кінці пілястру знову т. зв. «панопліум». З усього видно, що джерелом цілої наріжної прибудови була конструктивна конечність. А проте є вона також доказом небуденної естетичної культури будівничого.

Коли таким робом будівничий зуніфікував фасад партеру, то на першому поверсі* перемінив крайні вікна на балконові двері і вмурував два балкони, оперті на стюкових консолях[21].

Внутрішня уніфікація була далеко тяжча, як надвірна. Вхід до «палати» становила брама від Ринку. Цей вхід нині переділений пруською стінкою, якою створено один крамничний локаль, полишаючи другу частину

* Тут і далі в тексті збережено традиційні в Галичині означення поверхів: партер (за сучасною термінологією — перший поверх); перший поверх (тепер — другий); другий (тепер — третій); одноповерховий будинок (тепер — двоповерховий.

Наріжна частина кам'яниці на Ринку, ч. 10. Сучасне фото

на вузький і темний перехід до обширного квадратного вестибюлю, котрий також поділено нині на дві різні частини: вузенький коридорик, що в'яже вестибюль з подвір'ям, і одноповерхову сходову клітку, освітлену великими луковими вікнами. Широкі сходи, зі стильовою кам'яною балюстрадою, нагадують рисунком балюстраду в церкві св. Юра і стверджують походження її з XVIII ст.

Пов'язання першого поверху з другим і негарне, і неорганічне. Є це темні й вузькі серпантини, а середня опора цієї клітки навіть не побудована на підвалинах. Надвірні ганки в'яжуть цілу будівлю зі собою. Дуже цікаво ствердити й те, що офіцина від вул. Бляхарської є в тім цілім комплексі єдиною двоповерховою кам'яницею, яка збереглася в цілості, принаймні з кінця XVII ст. Вона має свою в'їзну браму з широким коридором і правильно закладеною двоповерховою сходовою кліткою.

Нині ціла кам'яниця знадвору відновлена. Все ж таки вигляд партеру й далі споганений крамничими виставами й вивісками. Ще досі існує поганий вузький і темний вхід до кам'яниці від Ринку. Надто зовсім нетикана ще внутрішня віднова кам'яниці, яка буде потребувати дуже великих коштів» (*прим. автора*).

Південний бік Ринку значно перебудований. Із старих домів найліпше зберігся ч. 14, в ренесанснім стилі, з тесаного каменю, пізніше обтинкований. Над входом — венеціанський лев з відкритою книгою з 1600 р. Жив тут Іван Массарі, венеціанський купець і консул.

Брама кам'яниці «Просвіти» від вул. Бляхарської (тепер — І. Федорова)

Доми з гарними балконами ч. 15 і 16 — з початку XIX ст. Доми ч. 17, 18, 19, 20 у стилі рококо, зі стильовими балконами. Дім ч. 21 має ренесансний портал (збережений під виставою).

Західна частина, на розі Капітульної* площі, має дім ч. 23, побудований 1630 р. для родини Шольців-Вольфовичів; фасад поділений ґзимсами на поверхи, має також прямовисний поділ йонійськими і корінфськими пілястрами; в розі другого поверху — кам'яна різьба Богоявлення. Доми ч. 25 і 28 мають всередині у партері готичні портали, — останній слід готичного Львова, що погорів у пожежах 1527 і 1571 р. Дім ч. 28 перебудований у ренесансі, належить до найгарніших будов сього стилю у Львові, має гарний портал і рами вікон.

Дім ч. 29 колись був власністю родини Кампіянів, потім львівського поета й історика Зиморовича. Близько 1770 р. перебудований у стилі цісарства. Тодішній власник його, Феліціян Коритовський, командант міста, до будови мав ужити гайдамаків, засуджених на кари у Львові. В 1803 р. постала тут перша львівська цукорня швейцарця Домініка Андріоллі — звідси назва перехідного пасажу в сім домі. Дім ч. 30 — у стилі рококо.

* Катедральної.

•Кам'яниця Вольфа-Шольца на Ринку, ч. 23. Сучасне фото

Найбідніша старими будовами північна сторона Ринку. Дім ч. 36 побудований коло 1781 р. Він належить до «Народної Торговлі»[22]. Дім ч. 39 — власність товариства «Труд»[23].

Дім ч. 40 має балкон з прикрасами у стилі рококо (піддержуючі фігури).

У такому короткому описі не в силі подати все до подробиць. Все ж таки хочемо таким робом вноїти в наш загал ту певність, що багато львівських культурних пам'яток пов'язано з минулим українського народу. Зовсім певно можна сказати, що посідачами кам'яниць було чимало українців. Сьогодні власниками деяких кам'яниць є українські установи. Вони й повинні бути репрезентаційними нашими будівлями. Те слід мати на увазі і допомагати власним установам поставити їх так, щоб під кожним оглядом вони відповідали гідності народу.

*Скульптурна композиція «Хрещення» (Ринок, ч. 23)

РУСЬКА ВУЛИЦЯ

УКРАЇНСЬКІ МІЩАНИ.— СТАВРОПІГІЯ.— ЦЕРКОВНЕ БРАТСТВО.— УСПЕНСЬКА ЦЕРКВА.— КАМ'ЯНИЦІ ПРИ РУСЬКІЙ ВУЛИЦІ

Українські міщани в давнім Львові займали невеличку дільницю при Руській вулиці.

Руська вулиця згадується під сею назвою вже в XV ст. В ті часи було тут всього 14 домів, що належали до наших міщан. В 1405 р. маємо перші імена цих міщан: Омелян, Іван, Реполуск, Гаврило, Іван Кушнір, Ленова, Гриць, Зань Кушнір, Петро, Кузьма, Васька, Улька, Матвій, Іван Бушкаль. Пізніше визначніші міщанські роди на Руській вулиці були Луцькі, Бабичі, Красовські в XVI ст., Білдяги, Добрянські, Стрілецькі — в XVII ст., Лясковські — в XVIII ст. Між ними були також греки Лангіші, Алвізи, Ізаровичі та інші.

При Руській вулиці побіч церкви Успення Богородиці знаходилися будинки Ставропігії.

Церковне братство при Успенській церкві постало в XV ст., від 1530-х рр. розвивало чимраз більшу діяльність, врешті 1586 р. від антіохійського патріарха Йоакима[24] дістало підтвердження нового статуту й титул Ставропігії[25]. До братства могли належати особи всякого стану, міщани й міщанки; вписове* було 6 грошей і річна вкладка також 6 грошей, але поза тим братія давала на братські цілі добровільні пожертви і в тестаментах записували більші легати[26]. Число членів братства в 1586 р. було всього 14, потім зросло до 50. В члени вписувалися також різні визначні люди з-поза Львова: козацькі гетьмани Ружинський, Виговський, Тетеря та інші. Крім українців належали до братства й греки, між ними наймогутніший Костянтин Корнякт.

Протягом XVI—XVIII ст. братство забудувало цілий чотирикутник між Руською, Бляхарською і Зацерковною** вулицями. З давніх будов не залишилося нічого, на їх місці постали нові доми при кінці XIX ст. Але знаємо, що тут були головний будинок братства, будинок друкарні, дві школи та інші прибудови.

В головнім будинку відбувалися сходини і наради братства. В Томину неділю (першу по Великодні) були вибори старшини братства. Уступаюча старшина складала звідомлення*** і віддавала ключі, книги братства, печаті й документи. Молодші брати дякували старшим за труд, старші молодшим — за поміч і довір'я. Перед самим вибором співали «Царю небесний» або «Подаждь утішеніє».

* Вступний внесок.
** Тепер сквер між Домініканським костелом і будинком № 9 по вул. І Федорова.
*** Звіти.

Загадковий напис[27] на надвірній стіні кам'яниці по вул. Руській, ч. 8

Вибір переводили через акламацію[28] або більшістю голосів через віддавання «крисок». По виборі співали «Достойно єсть» або «Світися»; деколи ще браття йшли до церкви і священик правив єктенію і благословив братство. Вибирали чотирьох старших братів і чотирьох столових. Братам розділювали різні обов'язки, такі як управа церковною скарбницею, нагляд над церквою, школою, шпиталем, друкарнею тощо. Брати сходилися на нараду щонеділі по утрені або коли їх скликали старші брати. На раду запрошували через обіслання братської «ціхи», тобто знамена; розносив її дзвонар. Брат, що не з'явився на заклик, за кару мусив сидіти у вежі під церквою та плавив віск на церковні потреби.

При святочних нагодах братство уладжувало у своїм домі бенкети. Празник Успення, Великдень, Різдво, приїзд єпископа, митрополита, патріарха, поява у братстві визначних світських людей давали нагоду до «учти». Браття приймали гостей у себе, в братстві, або посилали їм дари додому. На бенкеті подавали горілку всякого роду, звичайну «аквавіту» або наливку, наприклад цинамонову; закуски (паштет, кав'яр); м'ясо (телятину, гуси) з різними приправами, салатою, квашеною капустою; в пісні дні рибу — щупака, визину (осетрину), дунайські коропи; до того білий хліб, тіста,

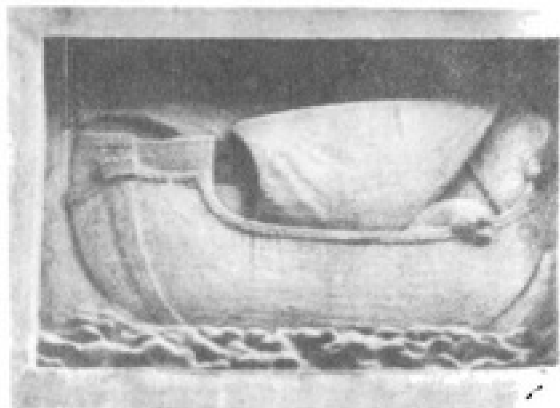

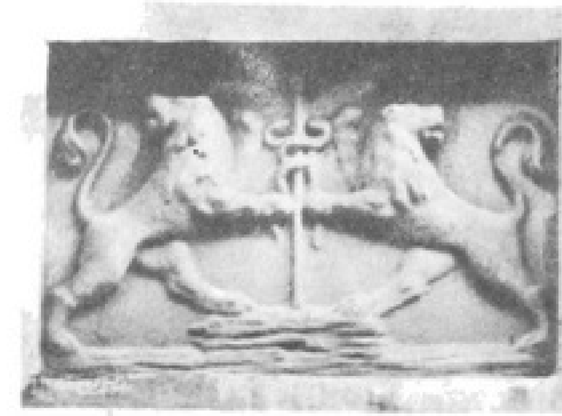

Різьби в пісковику під вікнами першого поверху походять з XVIII ст., представляють символічно торгівлю. Кам'яниця, ч. 8

калачі й струцлі з цукром, яйцями, родзинками, цикатою, шафранами, солодощі (мід, імбір або цитрини в цукрі, канарійський цукор, фіґи, грушки); врешті вино угорське, малмазію, петерцимент тощо.

Від 1616 р. при Ставропігії була друкарня; вона поміщалася в різних місцях, між іншим, у неіснуючім тепер домі при Зацерковній вулиці, проти костела домініканів. У друкарні працювали як друкарі зразу монахи, потім світські, з них відомі більше Сльозка[29], Скульський[30], Дмитро Кульчицький[31], Ставницький[32] та інші. Ставропігія надрукувала за час 1585—1722 р. коло 160 000 примірників різних книг, в тому числі 120 000 богослужебних, решта — граматики, букварі та інші.

Серед домів братства були також шкільні будинки. Були тут дві школи, одна «мала шкілка», дерев'яна, обліплена глиною, друга більша, мурована. Обидві були криті гонтою, з сильними дверми, які замикано на колодку, при вікнах були віконниці і з даху йшли ринви, якими вода сходила до мурованого «ринштоку». Під школами були великі пивниці, в яких переховували овочі, вино тощо, та також винаймали їх під час ярмарків купцям на товари. Школи були обведені парканом — братство пильнувало, щоб тут було чисто, й не раз вивозило звідси гній і сміття. Про внутрішнє уладження школи знаємо небагато. Були тут кахлеві печі, лавки й столи, на стінах

Будинок (колишнього товариства «Дністер» (по вул. Руській, ч. 20)

ікони; лавки братство не раз дає нові, видно, вони скоро зуживалися. При школі була кухня, в якій варили страву бурсакам. Братська школа зразу мала ширшу програму, братство мало намір перетворити її на академію. Але сеї цілі не осягнено, і школа пізніше підупала. Шкільна наука була тоді двоиразова — рано й по обіді. Ранком приходили до школи чергові, що мали замести школу і запалити в печах, а потім сидіти при дверях і пильнувати порядку. Учеників було небагато, й тому не було поділу на класи, в одній кімнаті сиділи і малі діти, і старші «виростки». Ліпші учні мали право сидіти в перших лавках, слабші сиділи дальше. Читання учено з богослужебних книг, особливо Часослова і Псалтиря, дальше вчили також латинської і грецької мов. Гетьман Петро Конашевич Сагайдачний частину свого майна призначив на постійний фонд для утримання учителя грецької мови. На чолі школи стояв ректор, при ньому були 2—3 учителі; початків грамоти не раз учив дяк.

Школа була рівночасно бурсою, жили в ній бідні студенти під проводом інструкторів, «педагогів». Братство давало їм харч: у звичайні дні борщ, кашу, горох, мащений солониною, хліб; у великі свята, празник Успення, «Петрові запусти» бурсаки діставали також м'ясо і пиво. Харч був скупий, тому хлопці ходили по міщанських домах випрошувати собі страву, за те співали міщанам побожні пісні або читали святе письмо. На таких «павпрів», або

«мендиків» з братської школи не раз нападали польські студенти. Так, наприклад, 1592 р. ректор польської школи Криштоф зі своїми учениками побив їх тяжко на Вірменській вулиці, що аж дійшло до суду. Під час деяких свят студенти давали вистави. На Різдво ходили з вертепом і колядували міщанам; на Великдень давали драматичні вистави т. зв. діалоги, — до того перебиралися як актори й будували сцену.

Ставропігія в новіших часах заснувала м у з е й, який розвинувся завдяки заходам колишнього сеньйора, історика Ісидора Шараневича[33]. Братство мало колись багату б і б л і о т е к у. Вже в XVII ст. було у ній коло 300 книг. Частина бібліотеки залишилася при музею.

В листопаді 1918 р. в салі засідань Ставропігії відбувалися засідання Української Національної Ради[34], що перетворилася в парламент Західноукраїнської Народної Республіки. В 1919—1920 рр. були тут бюра Українського Горожанського Комітету[35].

Руська вулиця була свідком і тріумфів, і недолі нашого міщанства. В 1539 р. святковано тут відновлення львівського владицтва. Наші міщани кільканадцять літ вели заходи, щоб добути собі єпископа, і врешті, по довгих заходах і коштах, добилися свого. Першим єпископом став Макарій Тучапський[36], львівський міщанин і діяльний член братства. В 1584 р. напередодні Різдва, 3 січня*, на Успенську церкву напав латинський архієпископ Соліковський[37], вигнав із церкви вірних, що тут зібралися, зневажив священика і врешті запечатав церкву, — таким способом хотів присилувати братство, щоб згодилося святкувати свіжозаведений григоріянський календар. По довгім процесі наші міщани змогли оборонитися, і церкву відкрито. В 1586 р. відвідав братство патріарх Єремія[38], надав йому нові права. Тоді почався живий рух у братстві, зреорганізовано школу, друкарня почала широке видавництво. Але серед братчиків почалися також суперечки на релігійнім тлі, деякі браття перейнялися лютеранством. Єпископ Гедеон Балабан[39], відомий нагальною вдачею, деяких з них навіть викляв з церкви. В 1594—1595 рр. братство мусило вести процес з магістратом за право дзвонення. До церкви впали п'яні магістратські слуги, тягнули священика за бороду і викрикували: «Попе-хлопе, розказує тобі бурмістр, щоби ти не важився дзвонити, віра ваша нечиста!..» Братство мусило йти перед суд, і процес виграно. Магістрат безнастанно звертався проти міщан з Руської вулиці і накладав на них щораз нові заборони. Братство боронилося. Дня 27 серпня 1599 р. в домі Ставропігії відбулися збори делегатів усіх львівських братств. На них порішено наложити податок на всіх міщан-українців і розпочати процес з містом, щоб добути собі рівноправність з іншими горожанами.

* Тоді різниця між юліянським і григоріянським календарями становила 10 днів.

Всі делегати зобов'язалися «у всьому одностайно, вірно і невідступно до скінчення справи стояти, не щадячи маєтностей, часу і самих себе. А якби котрий мав відступити, таким мають погорджувати, як проклятим, і вважати його відступником та шкідником церкви і всеї громади». Процес, який братство розпочало перед королівським судом, вівся з перервами сто сорок років! Аж 1745 р. українців допущено до всіх міських урядів, ремесел і цехів.

Але в тім же часі Руська вулиця почала діставатися під вплив жидів. У 1738 р. король вперше дозволив жидам вести торгівлю на Руській вулиці. З кожним роком жиди скріплювалися тут, врешті значна частина українських домів перейшла в їх руки.

Під патронатом братства була церква Успення Богородиці. Першу вістку про неї маємо з 1399 р. Ця найдавніша церква погоріла при пожежі Львова 1527 р., братство на руїнах вибудувало нову, але вже 1547 р. мури почали розсуватися, і братство мусило приступити до грунтовної перебудови. Нову церкву закінчено 1559 р., будував її Петро Італієць[40] з Люгано; значну підмогу братству дав молдавський воєвода Олександр — на честь його вмуровано таблицю над вхідними дверима, і з того часу церкву називано волоською. Але при пожежі 1571 р. Успенська церква знову погоріла. Ставропігія мусила взятися до нової будови. Розпочато її 1591 р. під проводом архітектора-італійця Павла Римлянина[41]. Церкву будовано зразу з цегли, але як уже частина мурів була піднесена, братство змінило рішення, розібрало цеглу і поставило мури з тесаного каменю. Коштовна будова протягалася довгі роки й по сорок роках була готова. 26 січня 1631 р. посвятив її львівський владика Єремія Тисаровський[42] при участі київського архімандрита Петра Могили[43] й багатьох гостей. В 1779 р. від удару грому погорів дах церкви, обновлено його аж 1795 р.

Назверх церква Успення відзначається величавою стіною, одним із найбільш монументальних творів Відродження у Львові. Чотири пілястри ділять стіну на три аркади; під гзимсом є дорійський фриз, на його метопах зображені поперемінно розети і різьби з емблемами з літургії і зображеннями релігійного змісту. Вхід до церкви веде по сходах, через вузькі двері. Побіч на зверхній стіні в золоченій рамі за склом — Богородиця, мальовила Миколи Петрахновича[44] з половини XVII ст. Передсінок церкви має хрестове склепіння, над ним є одна з бань. Головна нава має чотири тосканські стовпи, на яких опирається головна баня, з чотирма вікнами вдолі й вісьмома в т. зв. ліхтарні, прикрашена розетами. Під нею герби молдавського воєводи Мирона Бернавського і царя Федора Івановича, як ктиторів церкви, та Жигмонта III. Третя баня є над апсидою. Стіни поділені пілястрами, при них від хору ідуть галереї.

Успенська церква і вежа Корнякта. Сучасне фото

Трьохсвятительська каплиця при Успенській церкві. З подвір'я

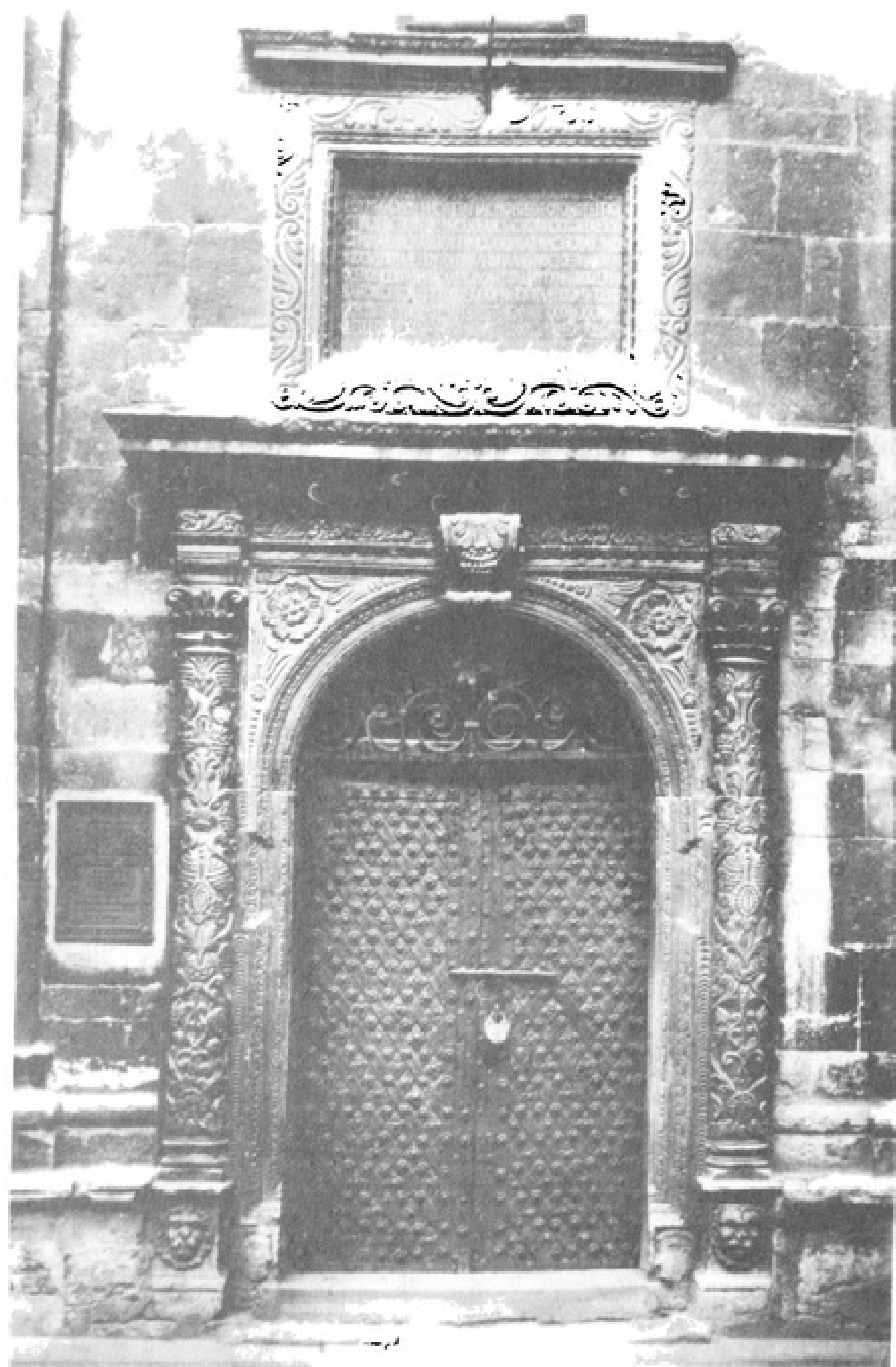

Входова брама до Трьохсвятительської каплиці

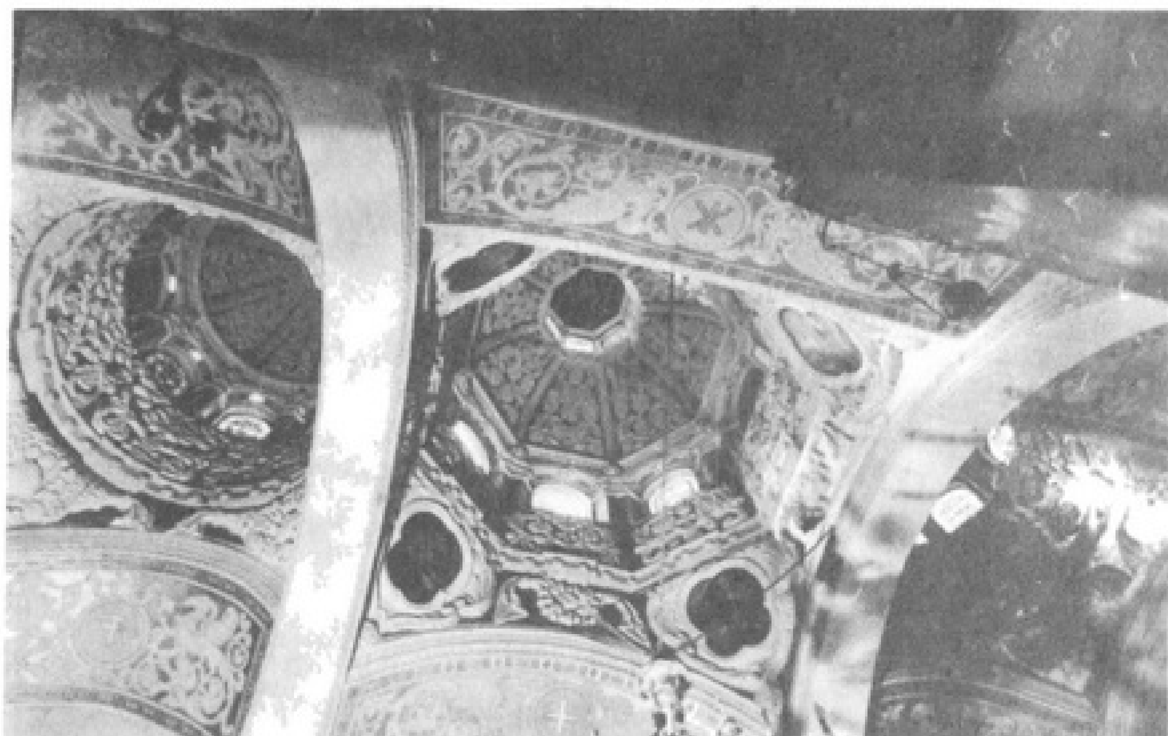

Церква Успення до XVIII ст. була багато прикрашена мальовилами і різнорідними предметами церковного культу. З тих прикрас у новіших часах пропало багато. З давніх образів залишилися: за престолом — Богородиця у срібній ризі, яку робив визначний золотар Григорій Недільський[45] 1692 р.; у бокових вівтарях — Богородиця і св. Миколай, також у ризах; намісні ікони Богородиці, Христа і чотирьох євангелістів; над входом до каплиці Воплочення 16 сцен Христових страстей та ін. Звертає увагу також великий портрет Костянтина Корнякта. Успенська церква була дуже багата на церковну утвар. В інвентарі 1637 р. згадується 7 євангелій, оправлених у срібло, 17 хрестів, 8 чаш, 12 ламп, 10 корон, 7 вінців — все срібне й золочене. Тепер найціннішим вважається артистично виконаний срібний хрест роботи Андрія Касіяновича з 1638 р. Багато дорогоцінних предметів пропало під час різних реквізицій.

Братство дбало про богослужіння і його красу. Священиків було два або три і диякон. У XVIII ст. крім звичайних богослужінь, тобто утрені, великої служби божої і вечірні, відправлялися ще щодня окремі ранні співані служби. Служби божі були з вічної фундації різних добродіїв міщан і шляхти. У церкві співав усе хор, зложений із студентів, під проводом дяка. Дяки були тоді освічені люди, вчили не раз у школах, пізніше ставали священиками.

Частина фресок у Трьохсвятительській каплиці при Успенській церкві

В 1660—1670 рр. церковні співаки — басисти і дишкантисти — мали свої окремі убрання — зелені жупани.

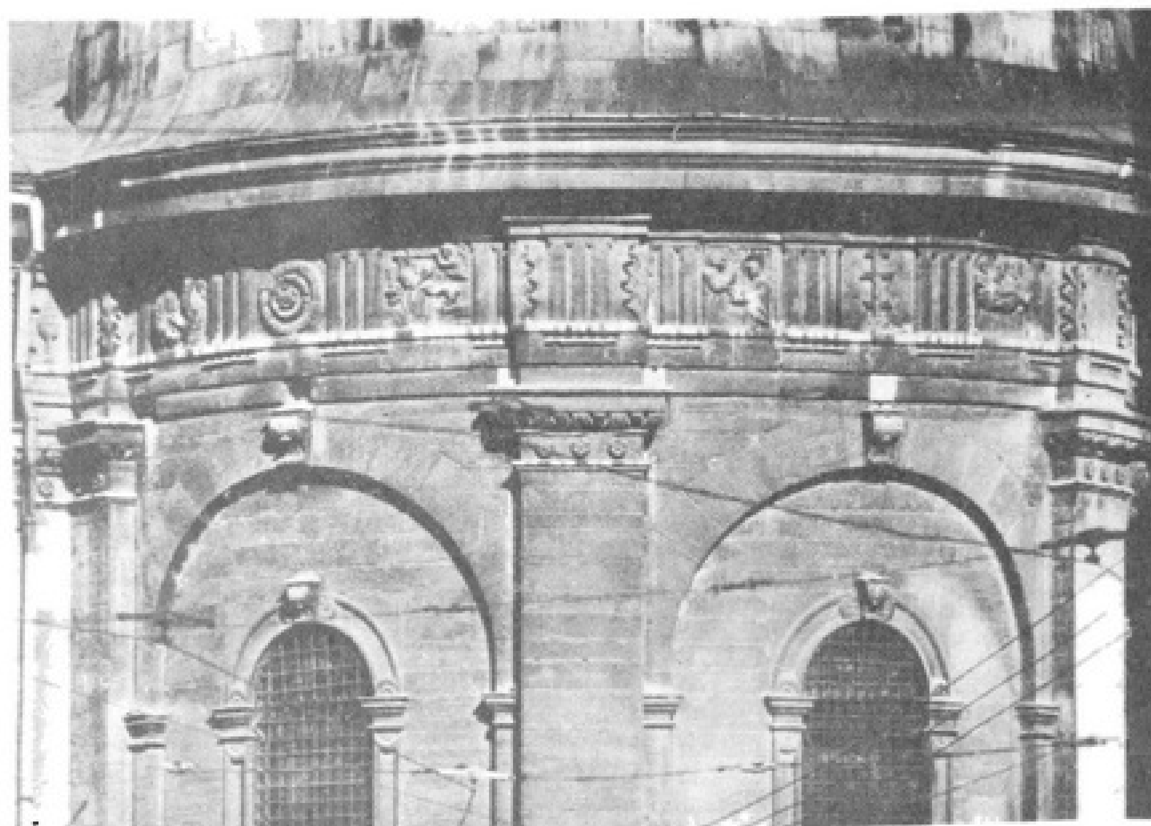

Різьби на фризі Успенської церкви. Фрагмент

Під час більших свят прикрашувано церкву різними способами. В Лазареву суботу перед квітною неділею[46] студенти приносили до церкви «багнята», тобто лозу. У страсний тиждень ставлено величавий «Божий гріб». Це була столярська будова, що зображувала гріб Спасителя, з видом Єрусалиму, ангелами, трьома Маріями, знаряддям страстей. Гріб був прикрашений різнобарвними лампами і смолоскипами. На Зелені свята[47] прибирано церкву зеленим гіллям і підлогу висипувано травою. На празник Успення[48] виставляли образ Успення Богородиці з ангелами і ін. На Різдво в церкві був вертеп.

При головній церкві є окрема каплиця Трьох Святителів, фундації Корнякта, побудована 1590 р., обновлена 1671 р. греком Александром Балабаном. Це невелика церковця, збудована з тесаного каменю, фасад поділений трьома пілястрами на три поля, посередині портал, на краях два вікна, густо вкриті різьбою з мотивами винограду й іншими; фриз із головок і фестонів, над будовою — три високі бані. Всередині каплиця знищена реставрацією, під час якої вкрито її стіни мармуром.

Вежа Успенської церкви, вперше побудована коштом купця Давида, члена братства, завалилась 1570 р. Нову дзвіницю побудував на її місці Костянтин Корнякт 1578 р.; верх її був знищений під час облоги 1672 р. і пожежі 1779 р. і перебудований. Вежа сто-

*Інтер'єр Успенської церкви

Костянтин Корнякт, грек, член Ставропігійського братства

Міщанин Папара, член Ставропігійського братства

їть окремо побіч церкви, на квадратній основі. Її висота з шоломом 60,15 м, з хрестом — 65, 85 м. Побудована цілком з тесаного каменю, поділена на поверхи, відділені ґзимсами, кожний поверх розділений на дві аркади. На горішнім поверсі — галереї, шолом закінчений вежечкою, при нім чотири кручені пірамідки. Знавці вважають цю вежу найгарнішою церковною вежею у Львові і далеко поза Львовом.

З дзвонів на Успенській вежі найбільший є «Кирило», у промірі 2 м і стільки ж у висоті. Він вилитий 1783 р. замість старого «Кирила» з часів Корнякта, що стопився під ударом грому 1779 р. Інші старі дзвони реквірував австрійський уряд. Давні дзвони Успенської церкви визначалися добрим голосом і збуджували проти себе ворогування римо-католиків. Особливо найближчі сусіди, домінікани, виступали все з жалями проти братства, що його дзвони перешкоджають їм у богослужіннях. У 1595 р. дійшло навіть до процесу з цього приводу.

Братство уживало вежу також як місце кари для братчиків, що провинилися чим-небудь проти братських установ. На вежі сидів раз навіть славний Юрій Рогатинець[49], кушнір з фаху, людина освічена, мабуть, автор «Пересторöги», визначного полемічного твору. Під час війни вежа служила для оборони. В 1648 р. в час облоги Хмельницького магістрат обсадив вежу жидами, щоб докучити українцям.

Варвара Лянгішівна, львівська міщанка (ум. 1635 р.)

Невідома жінка, похоронена під Волоською церквою

У підземеллях церкви Успення були могили добродіїв церкви і заслужених братчиків. Був звичай, що на домовини давали портрети померлих, мальовані на блясі; велика збірка таких портретів переховалася у музеї Ставропігії. Могили замуровувано камінням з написами — на жаль, ці нагробники пропали без сліду. У підземеллях поховано теж Костянтина Корнякта і трьох молдавських княгинь з роду Тернавських-Могилів. Був також цвинтар біля церкви.

СЕРЕДМІСТЯ

СЕРЕДМІСТЯ.— РИМО-КАТОЛИЦЬКА КАТЕДРА.— ШПИТАЛЬ СВ. ДУХА.— КОСТЕЛ ЄЗУЇТІВ.— ЦЕРКВА СВ. ХРЕСТА І МОНАСТИР ФРАНЦІШКАНІВ.— НИЗЬКИЙ ЗАМОК.— НАРОДНИЙ ДІМ.— ВУЛИЦІ КРАКІВСЬКА І ВІРМЕНСЬКА.— МОНАСТИР ДОМІНІКАНІВ.— ЖИДІВСЬКА ДІЛЬНИЦЯ.

З Ринку, з кожного рогу, виходять по дві вулиці — Руська і Сербська, Галицька і Капітульна*, Трибунальська** і Краківська, Гродзіцьких*** і Домініканська*[4]. Вони доходять до чотирьох вулиць, рівнобіжних до боків Ринку: Бляхарської*[5], Боїмів*[6], Рутовського*[7] і Вірменської. Знову рівнобіжно до цих вулиць ідуть вулиці: Підвалля, Собєського*[8], Гетьманська*[9] й Скарбківська*[10] з деякими меншими вуличками. Простір цих вулиць — це теперішнє *середмістя*, а колись властиве місто, укріплене довкола мурами й валами.

Давнє місто ділилося на кілька кварталів, які замешкували різні «нації», народи. Цілий Ринок і західну частину міста займали римо-католики. Спочатку це були майже самі німці. У списках населення міста з початку XV ст. знаходимо німецькі родини, такі як Гебель, Шрам, Геммель, Енгельбрехт, Фальмар, Штеренфред, Айзенгітель, Геллєр, Брайтзух та інші. В XVI ст. вони почали польщитися й змішалися з поляками.

Найдавнішим римо-католицьким костелом є *катедра*, основи якої мав закласти ще король Казимир близько 1370 р. Костел будувався довго, 138 років. Первісна будова була готична, сліди її залишилися у презбітерії. В 1765 р. перебудував катедру тодішній архієпископ Сєраковський у стилі пізнього бароко і рококо. З того часу є і вежа заввишки 64 м, з гарним бароковим шоломом; при реставрації знищено багато давніх вівтарів та інших пам'яток. При костелі є вісім каплиць: 1. Милосердного Христа; 2. Ченстоховської Богородиці; 3. Христа на хресті; 4. Св. Йосифа, родини Замойських; 5. Св. Казимира, родини Бучацьких; 6. Св. Сакраменту; 7.Богородиці; 8. Камп'янів, значного львівського міщанського роду,— будови у благороднім ренесансі, особливо помітна стіна від вулиці з трьома плоскорізьбами (зложення до гробу, воскресіння Христа, Христос-городник). У всіх каплицях багато надгробків, епітафій, образів, різьб та інших цінних творів мистецтва. Окремо

* Катедральна пл.
** Шевська.
*** Друкарська.
*[4] Ставропігійська.
*[5] І. Федорова.
*[6] Староєврейська.
*[7] Театральної.
*[8] Братів Рогатинців.
*[9] Пр. Свободи.
*[10] Л. Українки.

*Катедральний костел

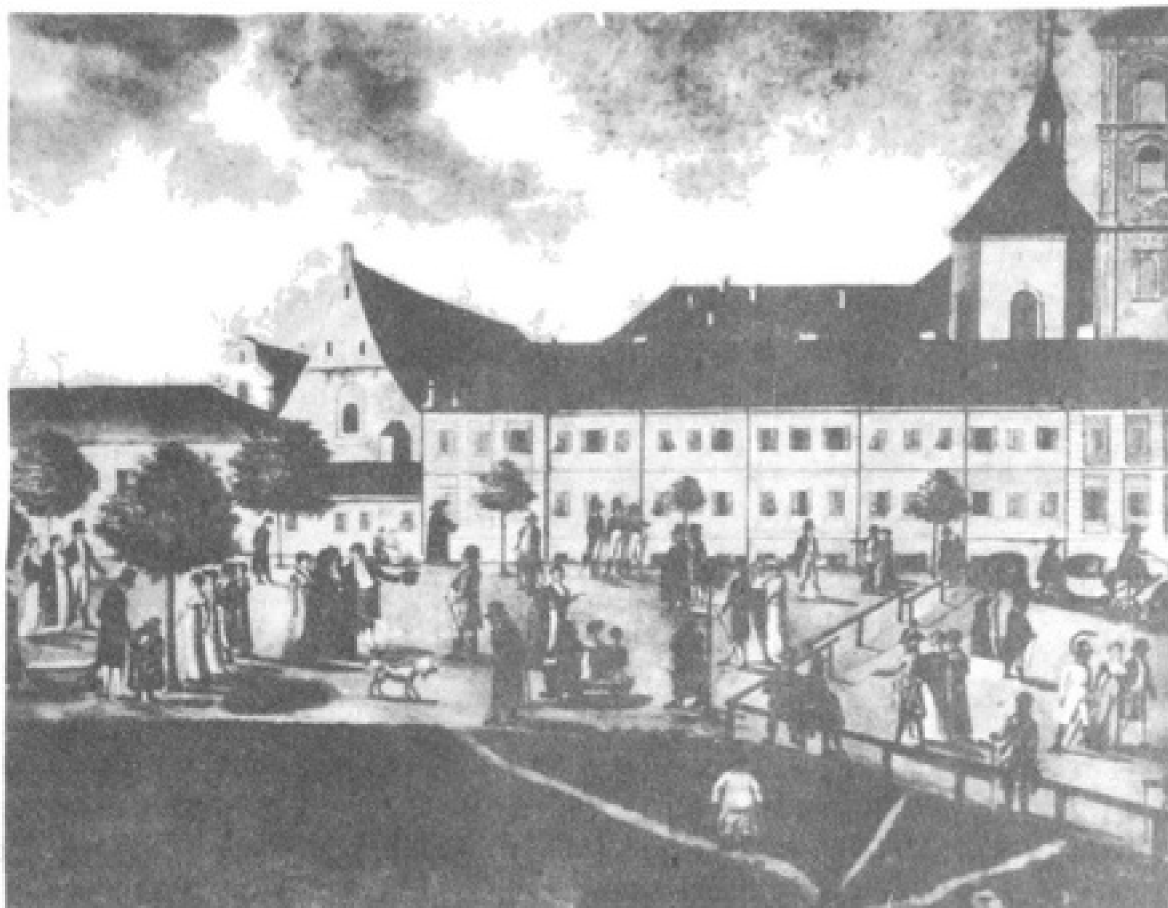

Гетьманські Вали (нині центральна алея пр. Свободи). Гуаш. Худ. Ф. Герстенбергер. Поч. XIX ст.

стоїть каплиця Боїмів 1617 р., другого визначного міщанського роду, з багатою орнаментикою, але артистично менше вдатна, ніж каплиця Камп'янів.

У 1629 р. в катедрі перший раз відправляли богослужіння єпископи-уніяти, між ними славний Мелетій Смотрицький[50] — автор граматики слов'янської мови, і митрополит Рутський[51]. Проповідь мав королівський проповідник Бембус. Проповідник як основу свого казання взяв напис на хресті у трьох мовах: еврейській, грецькій і латинській,— латинський був над самою головою Христа, і тому латинська церква стала найзначніша. «Потім підніс Схід аж під небо, потім Захід положив над Сходом, доказував, що св. Петро і по ньому папа є головою церкви, назвав патріарха еретиком, дуже поручав унію і своїм полякам наказував дуже поважати і шанувати тих, хто є в унії, засвідчив, що слов'янська мова і її богослужіння, і тайни є спасенні...» Так описує цю проповідь один із міщан. Наші міщани, котрі були тоді майже без виїмку православними, дуже огірчилися тим, що владики відправляли службу в костелі: «Кухарки руські і вірменські поганами по вулицях їх називали і проклинали»,— пише той же міщанин.

На мурі катедри завішено пам'яткові кулі з облог Львова: 1672р.— турків із Петром Дорошенком[52] і 1919 р.— Української Галицької Армії[53].

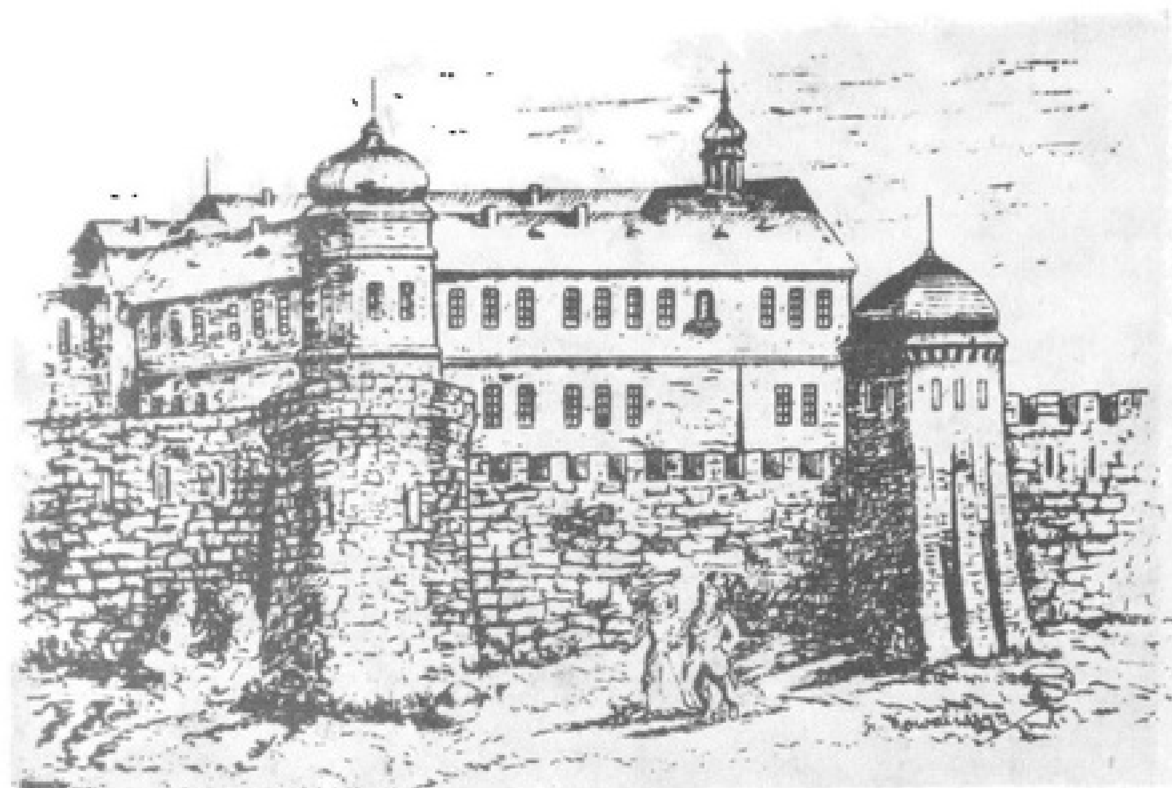

Низький Замок. Акварель. Худ. Фр. Ковалишин. Кінець XIX ст.

При катедрі був цвинтар, обведений довкола муром. Навпроти теперішньої захристії була брама для переїзду повозів, що звалася королівською. Піші йшли на катедральний цвинтар по кількох східцях: також дві фіртки були від сторони площі св. Духа* і проти головного входу. Перед останньою фірткою були різничі ятки, в яких деколи навіть бито худобу. Мур зруйновано при реставрації 1776 р., тоді перенесено під сам костел божий гріб, що колись був в одній з брам. Ятки 1800 р. розібрано і перенесено за Краківську браму.

Теперішня вулиця Рутовського, недавно ще Театральна, колись мала ім'я Довгої. Площа св. Духа називається від костела того ж імені, при якім від XIV ст. був шпиталь, найдавніший у Львові. Костел і шпиталь знесено 1792 р.; при пізніших розкопках у 1840 р. відкрито давній цвинтар, багато людських костей. За австрійських часів при площі поставлено військову стражницю**.

В цій околиці була також міська лазня і вузька вуличка між шпиталем і комплексом єзуїтів, звалася Лазебною. При кінці цеї вулички була мурована «єзуїтська фірта», що вела на вали. З кам'яниць помітніша при вул. Рутовського, ч. 10, з орнаментикою в стилі рококо.

Вулиця Трибунальська звалася зразу Шевська, від кінця XVIII ст. – Дикастеріальна, тому що вела до урядових бюр у єзуїтів. При ній помітніші доми в стилі цісарства, ч. 10 і 12.

Костел єзуїтів побудований близько 1635 р. у бароковому стилі, один із найбільших у місті, з величавим фасадом, на шістьох

* Пл. Івана Підкови.
** Приміщення для варти.

корінфських стовпах опирається бальковання у двох кондигнаціях*. Костел мав найвищу вежу в місті, але 1830 р. її вищі поверхи знесено. Монастир єзуїтів, перебудований 1723 р., був скасований 1778 р., і в ньому міститься суд. В монастирі була єзуїтська колегія, що у XVIII ст. добула собі ім'я академії. Учеником цеї школи був також пізніший гетьман Богдан Хмельницький, він покінчив тут поетику і риторику під проводом ксьондза Андрія Гонцель-Мокрського. Бували тут і інші студенти-українці, як, наприклад, славний подорожник Григорович-Барський[54] в XVIII ст.

По знесенні ордену 1773 р. у єзуїтських будинках поміщено губерніальні бюра. В 1775—1848 рр. в єзуїтськім костелі відбувалися засідання «станового сейму», найдавнішого галицького парламенту. До сейму належали два стани: магнатський, що складався з князів, графів, баронів, єпископів, та лицарський — зі шляхти, яка річно платила щонайменше 75 золотих податку. Пізніше допущено теж делегатів капітул і двох делегатів міста Львова. Сейм обдумував способи, як увести в життя різні доручення уряду, і деколи посилав до цісаря петиції. Вплив його не був великий: він «просив за те, чого не давали, і дякував за те, чого не просив». Відкриття сесії сейму відбувалося дуже святочно, перед костелом військо і поліція держали шпалір**; переїзд через площу був тоді замкнений залізними ланцюгами.

Дальше за будинками єзуїтів був монастир францішканів з костелом св. Хреста, на місці давнішої церкви св. Хреста. Костел був заснований в XV ст. У сім францішканськім костелі відбулася славна нарада у вересні 1648 р., як на Львів ішов тоді Хмельницький. На раді було 3000 шляхти, і вона віддала оборону міста і краю князеві Яремі Вишневецькому, знаному з ненависті до козаків. Але Ярема забрав тільки гроші, зібрані міщанами на оборону, і кинув місто на його власну долю. Під час наради у костелі помічено якогось передміщанина-українця, що записував щось у книжечці. Його взято за шпигуна, виведено із костела і біля єзуїтської фірти без допиту і суду вбито. В 1785 р. кляштор був знесений і в його будинках приміщено нормальну школу, в опорожненім костелі відбувалися 1792—1842 рр. вистави зразу німецького театру, потім польського (Богуславського і Камінського). Театр мав у двох поверхах 36 лож, 114 крісел і по 200 місць у партері та на галереї. В театрі було зимно й доволі темно; освітлювано салю олією, що не раз капала із жирандолі на голови глядачів у партері. Пізніше відбувалися тут концерти й «магічні» вистави. Велике враження у Львові зробило те, як один із акторів відкрив домовини з людськими кістяками,— при перебудові костела на театр забули усунути з підземелля давніх покійників...

* Антаблемент у двох ярусах.

** Почесну варту.

*Скарбківський театр (тепер будинок театру ім. М. Заньковецької). З гравюри К. Ауера. 40-ві рр. XIX ст.

Побіч театру були т. зв. редутові салі, в яких зимою від свята Трьох Королів[55] протягом трьох тижнів відбувалися контракти, рід біржі, на які з'їздилася шляхта з цілого краю. Тут укладали всякі торгові справи, продавали хліборобські продукти, локували капітали і т. д. Головні сходини* біржі були у вечірній порі, між шостою і дев'ятою годинами. Вступ на контракти коштував 15 крейцерів, порядку пильнував комісар та офіцер із варти. У бічних кімнатах був буфет. Там починалася забава, що тривала до ночі і ранку. Пізнім вечором у тих салях починалися редути, на яких виступала публіка, поперебирана за турків, італійців, іспанців, муринів, середньовічних рицарів, пастирів і т. д. Під час обстрілювання Львова 1848 р. ці будинки знищено; пізніше була тут промислова школа.

Далі стояв т. зв. Низький Замок, названий так для відрізнення від Високого Замку на горі. Він лучився з мурами міста при північно-західнім розі, фронтом стояв до теперішньої вул. Рутовського, починаючи від вул. Лукасінського**, до половини промислової школи. Повстав він разом із першими укріпленнями міста в XIV ст., двічі горів, був перебудований і в руїнах дотривав до початку XIX ст. Низький Замок був резиденцією королівського старости. Вхід був десь навпроти Народного Дому***. Над вхідною брамою була мала вежа, де був архів городських і земських актів; наліво при брамі були в'язниці для кримінальних злочинців; направо вхід до міської канцелярії, де урядували «палестранти»*[4]. У бічних крилах надолі були «великі покої», призначені для шляхти, що приїздила

* Зібрання.
** Низький Замок.
*** До 1990 р. — окружний Будинок офіцерів.
*[4] Адвокати.

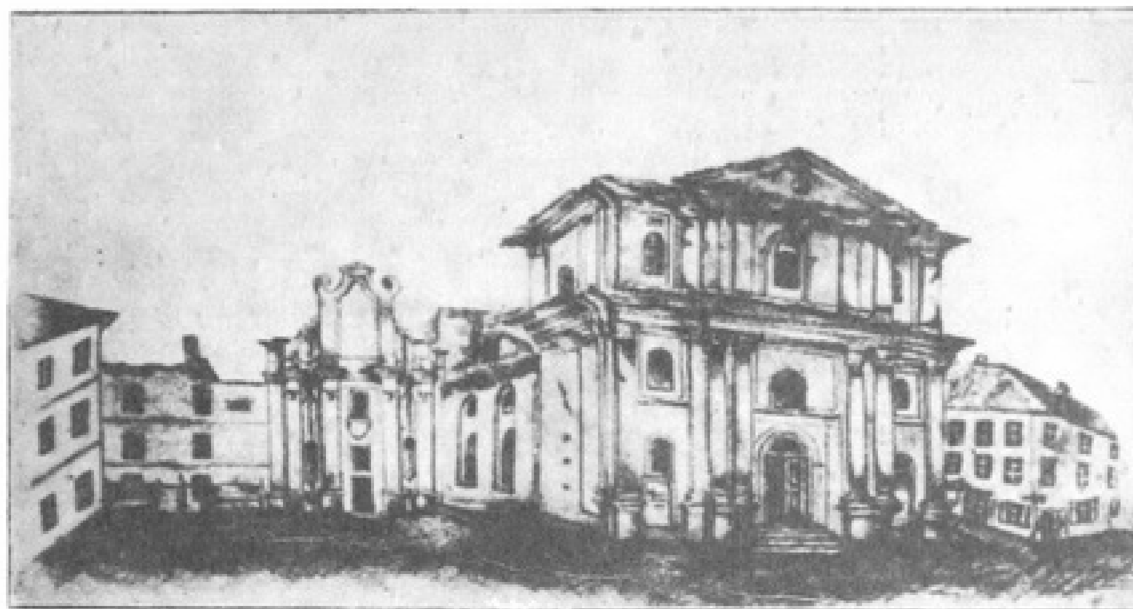

Львівський університет після пожежі 1848 р. Фронт бібліотеки й університетського будинку від вул. Краківської

на суди, дальше кухні, возівня тощо. На поверсі були салі, де відбувалися засідання трибуналу; стіни й стелі були пишно розмальовані. Головний будинок мав різні офіцини й прибудови. В одному крилі був бургграфський архів, далі вежа для злочинців із шляхетського стану, «кордегарда» для сторожі, п'ять домиків, які наймалися за чиншом, врешті замковий костел чи каплиця св. Катерини з дерев'яною дзвіницею й мешканням плебана*. Замок був якби мініатюрою міста; від самого міста був навіть відділений ровом (при вул. Рутовського).

З історичних подій, зв'язаних із замком, важніша та, що 1537 р. король Жигмонт Старий мусив тут упокоритися перед шляхтою, яка підняла проти нього бунт, т. зв. «кокошу війну». В 1704 р. проживав тут шведський король Карло XII, пізніший союзник гетьмана Мазепи. При кінці XVIII ст. замок був уже в руїні, шкодила йому особливо вогкість, що йшла від багон Полтви. Австрійський уряд дарував знищені мури галицьким «станам», а вони 1802 р. продали їх місту; магістрат випродав цеглу жидам, і з неї побудовано кам'яниці на Краківській площі**.

Площу, що лишилася на місці Низького Замку, називано площею Каструм (castrum — замок). Частину цеї площі купив гр. Станіслав Скарбек і побудував там велику будову, т. зв. Скарбківський театр***. Робітників доставляли великі маєтки цього магната — це були ще панщизняні часи. Від ранку до пізнього вечора селянські фіри звозили будівельний матеріал — дерево, цеглу, вапно, каміння. У багнистий грунт вбито кількадесят тисяч дубових паль, які привезено із скарбових лісів біля Миколаєва над Дністром. Граф Скарбек, відомий ощадністю, сам доглядав будови і безнастанно сварився з майстрами за кожну витрачену цеглу. В 1842 р. будова

* Парох, парохіяльний священик.

** Пл. 300-річчя Возз'єднання.

*** Тепер театр ім. М. Заньковецької.

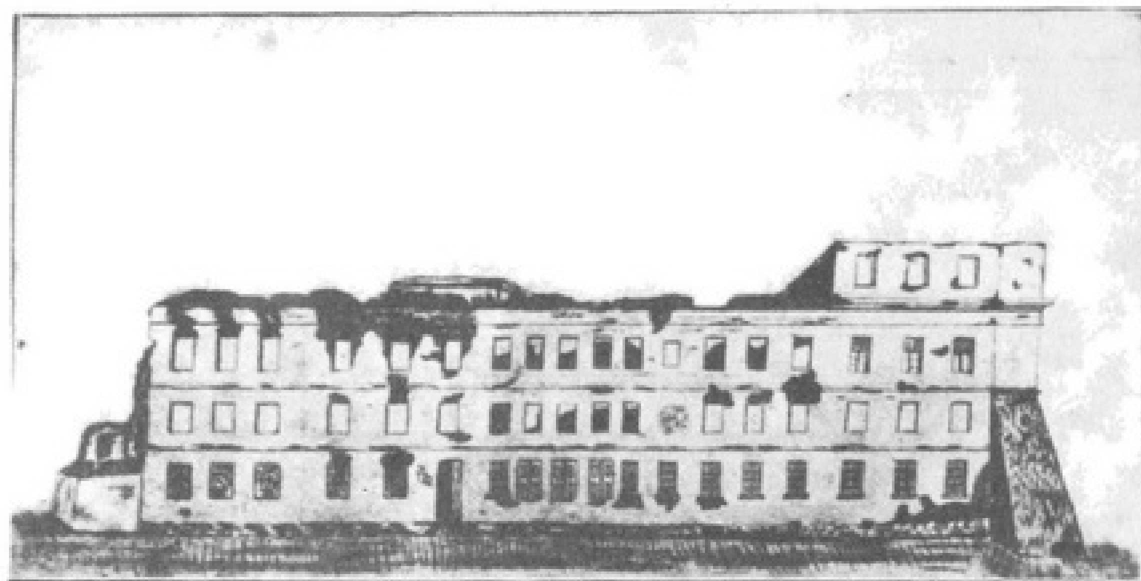

Львівський університет після пожежі 1848 р. Частина університетського будинку від вул. Театральної

була докінчена і тут приміщено польський театр. Крім театральних вистав, відбувалися тут і концерти. В 1847 р. концертував тут славний Ліст з величезним успіхом; в 1903 р. відбувся у цій салі концерт на честь Лисенка, на якім до фортеп'яна засів і сам ювіляр. Бували тут і інші українські концерти.

На частині площі Каструм стоїть міський промисловий музей* (з 1905 р.). В музею — цінні пам'ятки давнього ремесла й артистичного промислу — металеві вироби, давні окуття і прикраси, хатня обстанова, меблі, кераміка, пояси, убрання, народне мистецтво. Тут же є міська галерея образів, цінна мальовилами старих майстрів.

По другім боці вул. Рутовського розміщений музей Дідушицьких ** з показами краєвої звірні*** і рослинності, мінералів, етнографії і передісторичних пам'яток. До зібрання етнографії причинився багато наш земляк проф. Володимир Шухевич. Будинок музею — у стилі цісарства. Інша кам'яниця в тім же стилі, вул. Рутовського, ч. 21 — з фігурою св. Флоріяна.

На місці, де стоїть Народний Дім і церква Преображення, був монастир і костел чину св. Трійці, званого тринітаріями, що займалися викупом невільників з турецької неволі. Тринітарії оселилися тут 1695 р. й жили до скасування чину 1783 р. Цісар Йосиф II монастирські будинки призначив на заснований ним львівський університет. У костелі уладжено бібліотечну салю, й тут 16 листопада 1784 р. відбулася інагурація нового університету. Саля була прибрана адамашковими котарами*⁴, портретом цісаря й мальовилами, що зображали університетські будинки. На столі були зложені диплом, печать та інсигнії університетських властей. Декани були прибрані у плащі, облямовані вздовж золотом, з атласовими ковнірами барв червоної, фіолетової, кармазинової і чорної, відповід-

* До 1990 р.— Львівський філіал музею В. І. Леніна.

** Тепер природничий музей АН УРСР.

*** Фауни.

*⁴ Портьєрами.

Народний дім.

но до факультету, ректор у горностаєвім плащі. Цісарський комісар губернатор Галичини граф Бригідо заїхав каретою в шість коней, ректор привітав його промовою, а військо, зібране при Краківській вулиці, — сальвою* з мушкетів. Губернатор промовляв, ректор відповідав йому; декан теологічного факультету виголосив латинською мовою виклад про відносини між наукою і владою. Потім учасники свята походом перейшли до костела єзуїтів на богослужіння, при чому віддано знову три сальви. Ввечері була ілюмінація міста, бенкет у губернатора і театральна вистава. Монастир перебудовано на університет. Це був будинок понурий, вогкий; викладові салі, в числі 20, і кабінети були на першім поверсі. Тут жили також деякі професори. Професорами зразу були чужинці, здебільшого німці. В 1797—1804 рр. був в університеті окремий Український Інститут (Studium Ruthenum) для богословів, на якому виклади велися в тодішній українській літературній мові. Викладали між іншим визначніші наші наукові сили: Гарасевич[56], Лодій[57], Гриневецький[58], Ангелович[59]. Другий поверх частково займала гімназія, звана академічною. В 1805 р. університет перемінено на ліцей, в 1817 р. цісар Франц I відновив знов університет. У 1848 р. під час бомбардування Львова пожежа знищила університетські будинки. Особливо потерпіла бібліотека: з 50 000 томів врятовано ледве 13 000, пропало багато рукописів. Університет перенесено тоді на інше місце, а знищені будинки цісар Франц-Йосиф дарував львівським українцям. В 1851 р. побу-

* Залпом.

Преображенська церква. Фронтова частина від вул. Краківської

Преображенська церква від вул. Театральної

довано тут теперішній Народний Дім, в якім містилася велика бібліотека й музей, саля для вистав і різні товариства. Тут залишилася також академічна гімназія, потім її філія. З початком XX ст. побудовано церкву Преображення в ренесанснім стилі.

Краківська вул. в XV ст. звалася «Татарською» або «Поганською», названа так тому, що при ній коло Краківської брами було кілька домів татар. Татари в більшім числі мешкали на передмісті за брамою. Старші кам'яниці: ч. 24 — балкон в стилі рококо, ч. 11 — купецькі відзнаки з поч. XIX ст., ч. 34 — прикраса в стилі цісарства.

Вулицю Вірменську замешкували вірмени. Вірменська церква заснована при кінці XIV ст. як невеличка будова у плані грецького хреста. До неї добудовано в XVII ст. поздовжну наву, яку в новіших часах ще продовжено. При реставрації церкви в 1925 р. відкрито у віконній ніші мальовила (фрески) з кінця XIV ст.— постаті Христа, св. Івана Богослова й інших у візантійськім стилі, що дуже цінються знавцями. При церкві — аркади з XVI—XVII ст. і цвинтар, виложений старими надгробниками. Вежа в основах з XVI ст., перебудована в XIX ст. Під нею перехід із Вірменської вулиці на Скарбківську. У подвір'ї — давній заставничий банк «Mons pius», побіч палата вірменських архієпископів, ренесансна в партері. Ціле оточення церкви дає вид свого роду старовинної оселі.

При Вірменській вулиці багато старших кам'яниць: готичні склепіння є в домах ч. 25, 31,32; в ренесанснім стилі — ч. 8, 20 (великий портал з йонійськими колонами); в стилі рококо — ч. 13, в стилі цісарства — ч. 21 і 23.

Північно-східний ріг старого міста займає монастир домініканів із костелом, заснований у XIV ст. Теперішній костел, побудований 1748 р. в стилі рококо, належить до найгарніших пам'яток цього стилю на наших землях. Костел має план грецького хреста, покритий могутньою банею. У бічних каплицях багато надгробків та епітафій, один пам'ятник руки Торвальдсена. Найстаршою пам'яткою костела є т. зв. Богородиця св. Яцка — це мала алебастрова статуя, яку місіонер-домініканець Яцко Одровонж мав принести з Києва до Галича, а потім вона дісталася до Львова. В монастирі домініканів 1559 р. перебувала княгиня Гальшка Острозька; про пов'язані з цим перипетії ми згадували раніше*. З історичних пам'яток одною з найстаріших вважається ікона Богородиці у великому вівтарі, яка, як здавна вважали, була власністю грецьких цісарів, потім перейшла до Володимира Великого, далі до князя Льва, врешті опинилася в руках домініканів.

Сусідні кам'яниці мають ряд старих домів: вул. Домініканська

* Див. с. 23.

**Вірменська церква*

(давніше Божого Тіла), ч. 2, 4, 9 — ренесансні, вул. Гродзіцьких, ч. 3 — Мадонна в стилі рококо. Перед костелом домініканів у XVI ст. вірмени мали ятки з козячим м'ясом.

Жиди мали свою окрему дільницю, яка займала нижчу частину теперішньої Бляхарської вулиці, площу Векслярську* й частини вул. Боїмів та Собєського. Бляхарська вулиця була осередком і звалася Жидівською вулицею. При її вході від Руської вулиці була «Жидівська брама», мурована, що забезпечувала жидівське гетто від нападів. При цій вулиці (тепер Бляхарська в подвір'ї, ч. 27) знаходиться стара синагоґа фундації Ісака Нахмановича, побудована 1582 р. Павлом Щасливим[60] і Петром Зичливим у готичному стилі, але з деякими ренесансними прикрасами. За тодішніми законами будовано її з дозволу латинського арцибіскупа, який дав наказ, «щоби невірні жиди не мурували синагоги виставної і коштовної, але звичайну, середньої міри». Щоб усе-таки мати високу салю, жиди вмурували її кілька ступнів нижче від вулиці. Всередині синагога має багато цінних ритуальних предметів старовинного походження, як свічники, заслони і ін.; цілість дає величаве враження. Синагога була духовним осередком жидівської дільниці. Тут відбувалися не тільки молитви, але й всякі збори й наради, вибори старшини, тут шукала жидівська дільниця захисту в часі небезпек, тут відбувався жидівський суд,— засуджені відбували кари у в'язниці при синагозі. Був тут і жидівський цвинтар. Із синагогою пов'язана жидівська легенда про «Золоту Рожу», доньку фундатора, що мала жертвуватися арцибіскупові, щоб добути дозвіл на будову святині,— цю легенду гетто оповідає й досі[61].

Кам'яниці при жидівській вулиці були колись у ренесансні́м стилі, тепер майже всі перебудовані. В кам'яниці ч. 31 на ґзимсі приміщена голова, яка свідчить, що тут був шинок.

Сусідні вулиці мали колись інші назви. Вулиця Боїмів, названа так в 1888 р., звалася в XV ст. Худобячою, потім Зерванською, Жидівською, Новою, врешті Векслярською. Звертає увагу ренесансний дім при вул. Боїмів ч. 34 з гарними вікнами; на ньому міський герб, знак емфітевзи (дідичної держави)**. Коло Зерванської була вуличка «Рожана»***.

На жидівський квартал не раз нападала міська чернь, то шляхта напідпитку вдиралася на Жидівську вулицю й направо, й наліво рубала «невірних», то знову студенти з катедральної школи або єзуїтської колегії юрбою кидалися на жидів і робили погром та грабунок. Жиди вели процеси з містом про забезпечення спокою, то відкуплювалися дарунками — все те допомагало небагато.

* Пл. Коліївщини.
** Спадкова оренда.
*** Частина вул. Сербської.

ДОВКОЛА СЕРЕДМІСТЯ

ВАЛИ Й МУРИ.— ГУБЕРНАТОРСЬКІ ВАЛИ.— СКАРБКІВСЬКА Й СТРІЛЕЦЬКА ВУЛИЦІ.-- ГЕТЬМАНСЬКІ ВАЛИ.— ВУЛИЦІ СОБЄСЬКОГО Й ВАЛОВА

Старе місто, тепер середмістя, було обведене довкола укріпленнями з валів, ровів і мурів. Ці фортифікації йшли чотирикутником,— від сходу Губернаторськими валами*, від півночі Скарбківською** вулицею, від заходу Гетьманськими валами***, від полудня вулицею Собєського*[4].

Укріплення складалися з: 1) внутрішнього муру з баштами, 2) зовнішнього муру з бастіонами, 3) першого рову, 4) валів із баштами, 5) другого рову.

Від сторони теперішніх Губернаторських валів внутрішній мур ішов лінією попри східну стіну домініканського костела, близько попри вежу Успенської церкви й далі теперішньою вуличкою За Зброївнею*[5]. В цьому мурі були чотири башти: перша — римарів[62], друга — мулярів, поворозників[63], токарів, третя — невідомої назви, четверта — шевців. Перша, римарська, башта була на розі укріплень при теперішній Скарбківській вулиці: сліди сильнішої будови знати ще в мурі монастиря домініканів. Друга башта стояла там, де міський городець, навпроти Успенської церкви; в ній від 1642 р. була невелика брама, т. зв. босацька фірта, котрою йшов перехід на монастир босих кармелітів. Від цеї сторони добував місто шведський король Карло XII 1704 р. і через ту браму вдерся до міста. Пізніше на босацькій брамі стояла двоповерхова кам'яниця Полетилів, розібрана 1838 р. Третя башта збереглася частково при міськім арсеналі від вулиць За Зброївнею і Собєського, де місце її вказує стесаний бік міського арсеналу.

Між внутрішнім муром і дальшим зовнішнім стояли тут і там доми міщан. В XVI ст. поставлено тут, що й досі існує, міський арсенал (побіч «Дністра»)[64], пізніше перебудований. У мурах цього арсеналу по 1768 р. тримали гайдамаків, засуджених на кари; комендант міста Коритовський уживав їх до будови своєї кам'яниці в Ринку; звідси арсенал називає дехто «гайдамацькою тюрмою». В листопаді 1918 р. були тут склади Української Харчевої Управи — ціле Підвалля щодня займали підводи селян, що звозили туди бульбу, капусту й інші провіанти, давно не бачені у такій кількості в голодуючім австрійськім Львові.

* Сквер між Радянською і Підвальною.
** Л. Українки.
*** Пр. Свободи.
*[4] Братів Рогатинців.
*[5] Арсенальною.

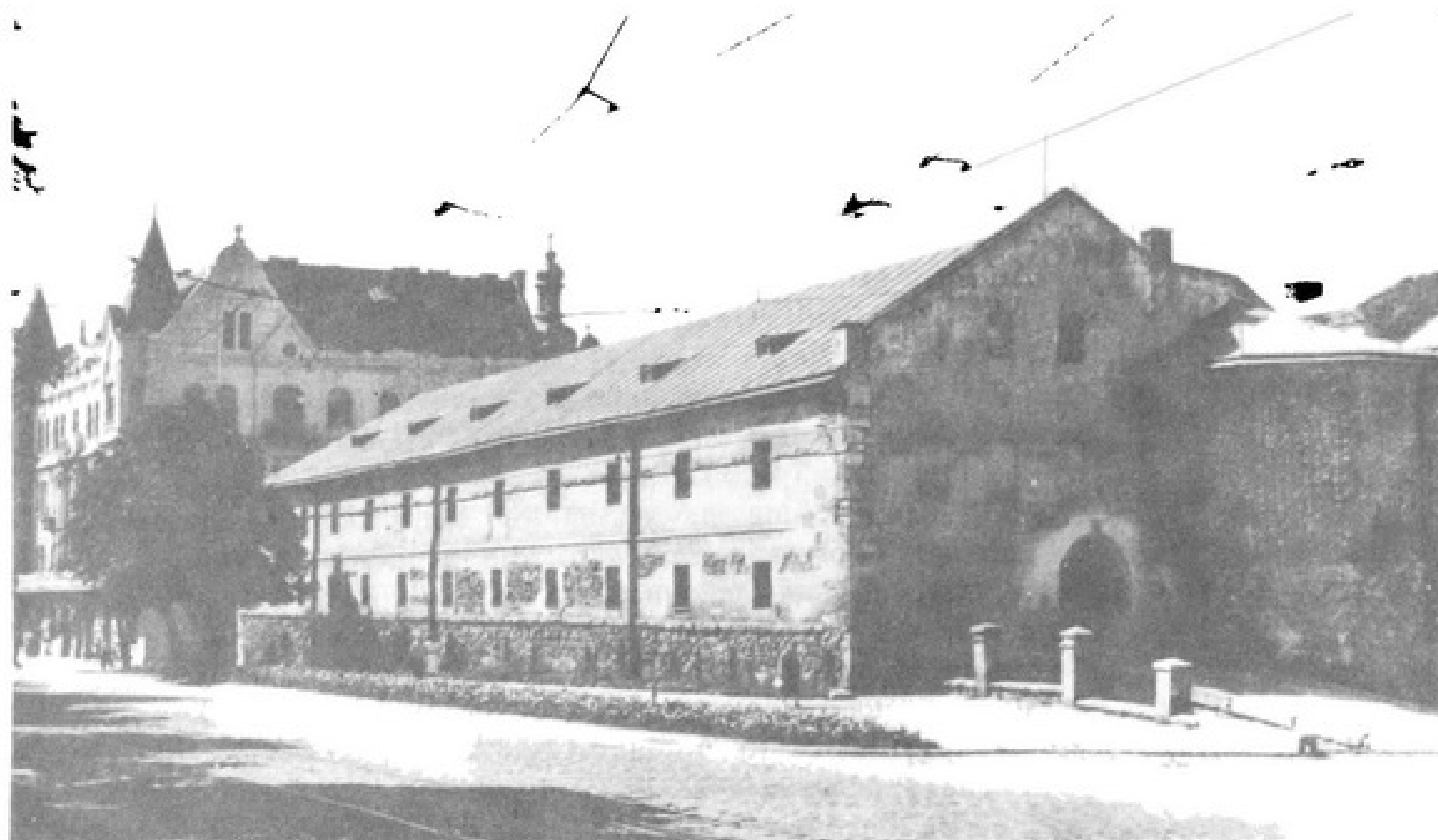

Міський арсенал. Фото 60-х рр.

Побіч костела домініканів в 1640-х рр. поставлено другий, королівський арсенал, як склад зброї для війни з турками, до якої готувався король Володислав IV. Це одноповерхова будова частково з тесаного каменю з бароковим фасадом від входу. Над нею стояла колись металева статуя св. Михайла. Побіч Успенської церкви на теперішнім городці стояли дві приватні кам'яниці; також і в інших місцях прибудовано офіцини домів так, що мур був майже закритий різними будовами.

Зовнішній мур ішов лінією вздовж теперішнього Підвалля, попри обидва арсенали; у цьому мурі було п'ять півколових бастіонів; з них зберігся частково тільки один, наріжний, від південного сходу, в сутеренах кам'яниці при вул. Собєського ч. 32; перед війною заложено там винярню «Під старою баштою»*.

За зовнішнім муром ішла перша фоса (рів), лінією теперішнього Підвалля; фоса була наповнена водою. Від босацької фірти ішла до валів кладка.

За фосою знаходився вал, почасти природний, почасти штучний. На валі були чотири великі башти. Перша, королівська, стояла на розі вул. Чарнецького** й Валової, там, де перед війною була військова сторожа. Друга була навпроти головного входу до колишнього намісництва. Третя, порохова башта, побудована

* Тепер — кафе «Під вежею»; бастіон у підвальному приміщенні кафе.

** Радянської.

**Королівський арсенал*

1554—1556 рр., збереглася досі й може служити зразком тодішніх укріплень; під час реконструкції 1925 р. відкопано частину муру, що оточував башту довкола.

По знесенню фортифікацій башта вціліла, але довгий час не використовувалася. Чули ми оповідання, що десь у 1890-х рр. магістрат офірував її нашим громадянам на український театр. На жаль, цієї оферти не прийнято. Пізніше приміщено тут склад кам'яних історичних пам'яток, з яких має постати історичний міський лапідарій; врешті порішено перенести туди міський архів і розпочато перебудову башти на цю ціль*. Четверта башта була на валах навпроти теперішньої пожежної сторожі і творила осередок т. зв. великого белюарду, цілої системи земляних фортифікацій.

За валом ішла д р у г а ф о с а, зовнішня, виповнена водою. Воду приносив потік Ортим, або Артим, що йшов від Кайзервальду** і плив Кармелітською*** вулицею. Перед кам'яницею Наукового Товариства ім. Шевченка[65] (вул. Чарнецького, ч. 24) був невеликий ставок.

При кінці XVIII ст. австрійська влада знесла міські укріплення,— мури й башти зруйновано, вали розкопано й землю з них ужито на засипання фос. У 1821 р. губерніальний радник Райценгайм

* Сьогодні Будинок архітектора.

** Шевченківського гаю.

*** Дарвіна.

*Порохова вежа

піддав проєкт уладження променади на запустілих валах; тоді впорядковано ці місця, засаджено італійські тополі, каштани й інші дерева, заведено стежки з лавками. Цей столітній парк знищила значно буря близько 1900 р. На честь засновника названо променаду Райценгаймівкою; пізніше, як губернатор Галичини Гавер замешкав у новій палаті, постала назва Губернаторських валів. На місці «великого белюарду» до 1890-х рр. був літній театр.

Від Губернаторських валів на схід терен підноситься й переходить у ряд пагорбків, що йдуть у напрямі Високого Замку й Личакова. Згадаємо ближчі будови.

На горбі, під яким кінчиться Театинська* вулиця, є костел св. Казимира Сестер Милосердя, в бароковім стилі, побудований 1660 р. для реформатів, в 1783 р. переданий сестрам, що мали побіч другий костел, на шпиталь. На подвір'ї монастиря в 1885 р. відкопано криницю з численними бічними раменами. Яке призначення мали ці хідники — це нерозв'язана загадка. Театин-

* Кривоноса.

*Будинок бібліотеки Наукового Товариства ім. Т. Шевченка (тепер — Інститут суспільних наук АН УРСР)

ська вулиця спадала колись в цім місці у глибокий, багнистий яр. Над яром висів дерев'яний міст, що вів на другий пагорб, де є латинська духовна семінарія. Один мемуарист із початку XIX ст. пише про це місце в часах свого дитинства: «Сходилися туди малі жидки з своїми бельфрами, клали по грошеві або по трояку на купку на заклад, висипали з кримки волоські горіхи: як два горіхи парою сточилися, вигравав той, хто їх кинув. Ми засідалися не раз на тих жидків і нападали тоді, як вони мали багато горіхів, відбирали й втікали на Замок ділитися; але ніхто з нас не важився показатися на Краківську площу або на Зарваницю*, бо жидки зараз його били...

Вертаю ще до висячого мосту: туди ми по поруччях лазили й робили різні псоти** перехожим. Бувало, ставали посередині мосту і, як жидок переходив, ми починали підскакувати; міст колисався,

* Частина вул. Фрунзе від Сербської до Арсеналу.

** Пакості.

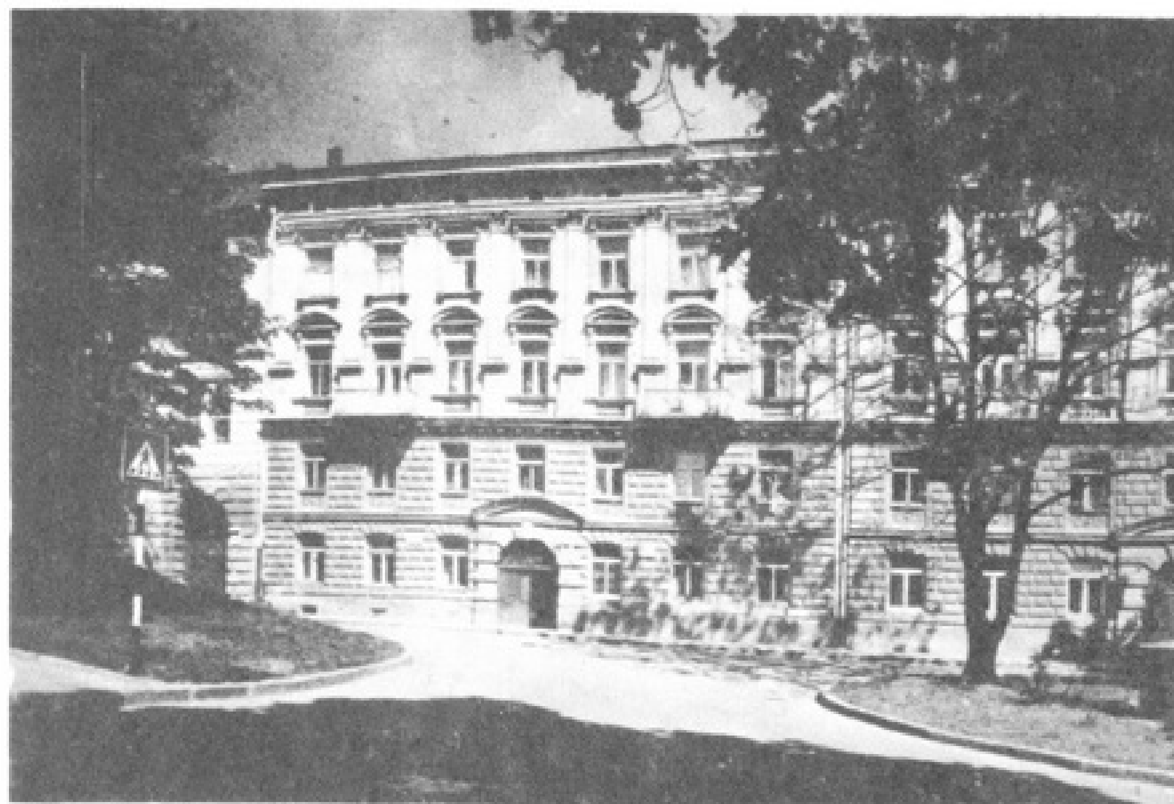

Будинок Наукового Товариства ім. Т. Шевченка, вул. Чарнецького, ч. 26 (тепер — Радянська, 26). Сучасне фото

жидок не раз утікав і в страху губив патинки* та в панчохах брів через болото по коліна... Раз трапилася авантюра, що один товариш, посварившись, кинув другого в болото; ми, бідні студентиська, у страху лізли з мосту і товариша за вуха з багна витягали. Ой, пам'ятаю той день, бо набрався я нагаїв, і строго заборонено нам ходити на цей міст. Зате ми робили псоти по валах і вибирали пташині гнізда з башт».

На другім горбі є палата латинських архієпископів, збудована 1844 р., і духовна семінарія із костелом. Костел у бароковім стилі з гарно поділеним фасадом, з тосканським порталом, характерними нішами, картушами, волютами; напис оповідає історію будови 1642—1692 рр. Костел належав до 1792 р. до босих кармелітанок.

Нижче, при вул. Чарнецького ч. 24 і 26, є кам'яниці Наукового Товариства ім. Шевченка. В кам'яниці ч. 24 міститься в партері велика бібліотека, що числить 150 000 томів книжок, головно з українознавства. На першому поверсі є музей, помітний збірками килимів, вишивок, гуцульщини, кераміки і передісторичних знахідок; природописні збірки через нестачу місця досі не відкриті. В другій кам'яниці є друкарня і переплетня**. Товариство ім. Шевченка, засноване 1873 р., перемінене на наукове з усіх царин наук, найбільше з української історії й літератури; видало від заснування більше як 300 томів наукових видань. На площі перед

* Легкі туфлі без закаблуків

** Палітурня.

кам'яницями був план відкрити пам'ятник Шевченкові, але магістрат не дав дозволу, закриваючися тим, що це місце на пам'ятник не надається.

На пагорбі між Курковою* й Кармелітською вулицями є к о с т е л і м о н а с т и р к а р м е л і т і в. Заснований 1634 р. для кармелітів босих, в 1784 р. перейшов до реформатів, 1789 р. — до кармелітів взутих. Костел у стилі бароко, з двома вежами; у передсінку хрест із двома дерев'яними фігурами — Богородиці й св. Івана Євангеліста з XVII—XVIII ст. На стінах — надгробки й епітафії; у вівтарі під середньою банею — ікона Матері Божої у візантійськім стилі з XVI ст. Монастир був укріплений, залишки муру є від Кармелітської вулиці з гербами й написом, що відноситься до короля Яна Собєського.

Під час облоги Львова 1648 р. його зайняли козаки; в 1704 р. по довшій облозі добув фортифікації шведський король Карло XII. Про боротьбу, яку кармеліти вели з сусідніми капуцинами, розкажемо в іншім місці.

Місце, де є будинок колишнього намісництва, звалося у XVIII ст. Коморовщина. На розі Кармелітської вулиці була невелика палата Коморовських і в ній заїзд пошти т. зв. диліжансової, що утримувала комунікацію між Львовом і Віднем; поспішні вози йшли до Відня 4 доби й 10 годин, звичайні — цілий тиждень.

В 1821 р. побудовано п а л а т у г у б е р н а т о р а (пізніше намісників) в стилі цісарства. З того часу і вали почали зватися Губернаторськими. Урядові будинки намісництва є з кінця XIX ст. у стилі віденського ренесансу. В листопаді 1918 р. містився тут український Секретаріат закордонних справ.

У стилі цісарства є також кам'яниця на вулиці Чарнецького, ч. 8 (тепер гімназія), на першому поверсі різьби міфологічних постатей з початку XIX ст., на другому — новіші.

З північної сторони укріплення міста йшли між вулицею С к а р б к і в с ь к о ю** й С т р і л е ц ь к о ю***. Тут також ішов ряд башт: на розі від Губернаторських валів згадана вже римарська, далі 2 — пивоварів і медоварів, 3 — шапкарів і сідельників, 4 — ткачів, 5 — мечників, 6 — міховників, мулярів і бляхарів (навпроти костелу Марії Сніжної), 7 — кушнірська на Краківській брамі, 8 — пекарська, в розі при домах Скарбка. Краківська брама була на місці, де Скарбківська вулиця сходиться з Краківською; це була могутня будова, з подвійними воротами. Та через те, що ворота не були прямо проти себе, між ними все панувала темнота. Це місце тамошні мешканці називають досі Краківською брамою. За мурами простягалися вали й фоси. З усіх тих укріплень нема й сліду. Від 1777 р. почали руйнувати старі фортифікації, тоді розбудувалися вулиці

* Лисенка.
** Лесі Українки.
*** Данила Галицького.

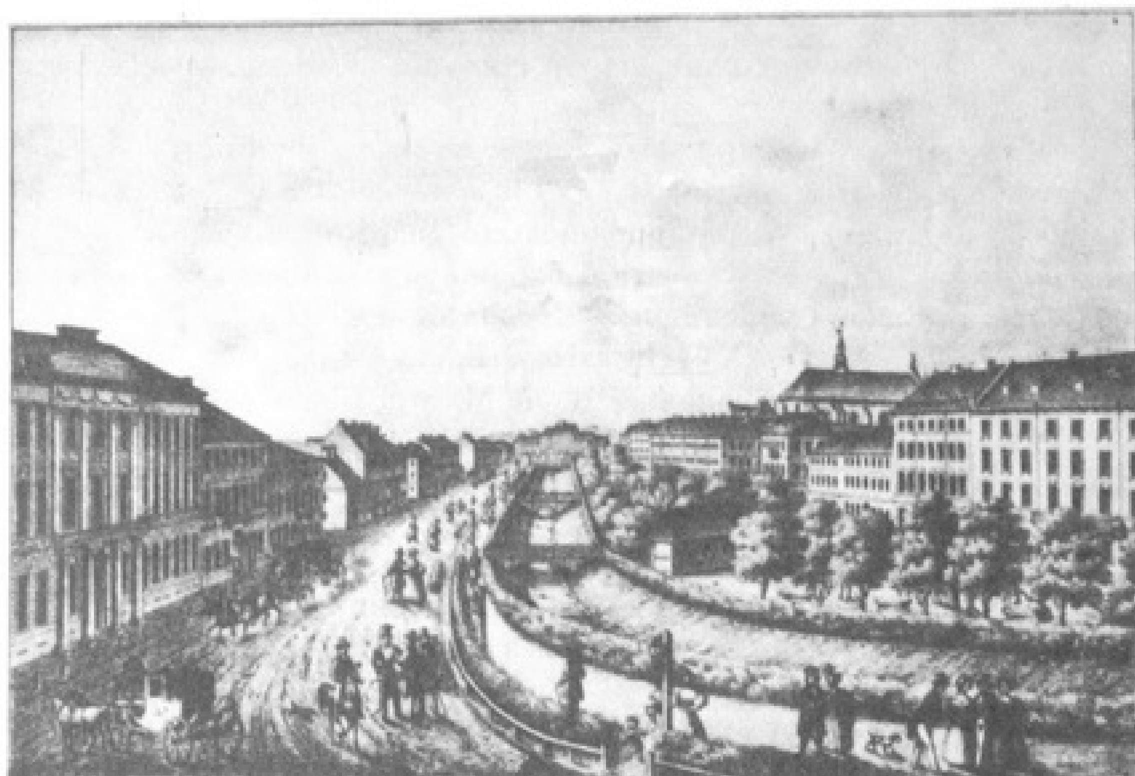

**Вид частини Львова в бік Краківського передмістя (тепер пр. Свободи). З гравюри К. Ауера. 40-ві рр. XIX ст.*

Вірменська нижча (тепер Скарбківська) й Стрілецька, названа так від давньої стрільниці, що була перед Краківською брамою. За самою брамою стояв дім, званий «цельштатом», а при кінці теперішньої Скарбківської вулиці, при давній дзвіниці домініканів, висів щит, до якого стріляли. Тут відбувалися стрілецькі вправи, і тому пізніше сусідню площу названо Стрілецькою. Стрілецьке братство мало свої окремі права й звичаї. Особливо святочно відбувався щорічно вибір голови братства, т. зв. куркового короля (звався так від «курка», тобто когута, відзнаки товариства). Від міського арсеналу на Підваллю ішов похід до міста в такім порядку: наперед кінно їхало двоє трубачів, далі йшли два полки стрільців з хоругвами й тарабанами* під проводом полковників; за ними артилерія, при ній теслі, пушкарі й міські «цепаки» (міліція). Далі несли й вели чотири нагороди для найкращих стрільців: четвертою нагородою був баран із мальованими рогами, обсипаний позолотою, вели його два різники, прибрані у вінки; третьою нагородою була штука сукна; другою — віл із золоченими рогами, вели його чотири різники у білих сорочках і білих фартухах; першою нагородою була корона й інші відзнаки «короля»,— давній король їхав сам прибраний у ті «клейноди», перед ним трубачі з кітлами**. Везли далі привілеї братства, їхала рада міста, йшли ще два полки стрільців.

Перед Краківською брамою була здавна торговиця. До XV ст. жили тут численно татари, що займалися ремеслами й торгівлею;

* Барабанами.
** Литаврами.

**Площа Марійська (тепер пл. Міцкевича) і Вали Гетьманські (просп. Свободи). Фото кінця XIX ст.*

пізніше поширилися жиди. Як уже було згадано, перед брамою наші шевці з передмістя мали 40 шевських яток. Краківське передмістя, особливо в околиці теперішньої площі Голуховського* й сусідніх вулиць, було дуже багнисте, колись тут навіть полювали на качок.

Від заходу природним укріпленням міста була Полтва, в давніх часах досить велика річка, що обертала млинові кола й деколи бурилася й виливала. Полтва плила приблизно серединою теперішніх Гетьманських валів. Над нею (від сторони Гетьманської** вулиці) висипано в а л. За валом ішла ф о с а, далі зовнішній м у р з бастіонами й другий м у р, внутрішній, з баштами. Вигляд укріплень з цеї сторони маємо зображений докладно на загальновідомім виді Львова Пассаротті з початку XVII ст.

Внутрішній мур ішов приблизно лінією теперішніх будинків дирекції скарбу. В цьому мурі були башти: наріжна — пекарів, дальше — крамарів, ковалів (зі слюсарями й іглярами), столярів (з бондарями й стельмахами) та різників. З мурів і башт не залишилося тут ніякого сліду. До мурів притикали задньою стороною будинки Низького Замку, францішканів і єзуїтів, про які говоримо в іншим місці.

Від забудови єзуїтів через мур ішла невелика брама, т. зв. є з у ї т с ь к а ф і р т а, з верхом у вигляді бані. Над Полтвою тут

* Пл. Торгова.
** Пр. Свободи.

Давня Галицька брама (відтворена на основі архівних джерел Фр. Ковалишиним)

був звідний міст, далі ішла Єзуїтська вулиця (тепер Ягайлонська*) до фільварку єзуїтів, що тепер зветься Єзуїтським городом**. Місток над Полтвою був слабої будови, не раз під час воєнної тривоги ломився під утікаючими. Були також інші випадки: «Раз львівські панни, вистроєні з казковою розкішшю, що поспішали на обряд обручин однієї своєї товаришки в кляшторі Марії Магдалини, заломилися тут, впали до Полтви і мусили вертатися додому з більшим соромом, ніж болем»,— розповідав очевидець.

У 1777 р. знесли укріплення й почали уладжувати на їх місці плантації. Полтва залишалися незаслонена, так само вал довгий час був ненарушений, і тільки фосу засипано румовищем з мурів. Місце дещо вирівняли, на валі засадили дерева й уладили променаду. Але народ не відразу звик до цих новостей. Злобні хлопчиська не раз виривали свіжозасаджені деревця, жінки завішували на деревах шнури на білизну, а навіть виганяли туди корови й кози на пасовисько: у тодішніх актах заховалася історія про козу Мехля Арона, що по тих місцях проходжалася... Але невдовзі вали стали улюбленим місцем проходів львівських елегантів з кінця XVIII ст. Про ці часи оповідав один шляхтич: «Тоді дами ходили у куцих і підійнятих шляфроках***, вигорсовані як на празник, мали на голові фризури як пудла, а на цих фризурах повно квітів, як на якій могилі, під котрою спочивало кілька людських кістяків. А це було à la mode. Якби ти побачив, добродію, станики аж на плечах, сукні здолу зі шлярками. черевики жовті або червоні, або лілові, з рожею

* Акад. В. Гнатюка.
** Парк ім. І. Франка.
*** В корсетах під халатами.

на середині, рукавички поза лікті, панчішкової роботи «а ля дзюр» — такі тобі забавні, як ляльки на катеринці. Хлопці почали перебиратися по-французьки, носили камізельки по коліна, фраки до половини грудей і вузенький хвостик, як би мали обганяти мухи, а стан майже на середині плечей, фризури дивовижні й капелюхи з великими крисами,— і хоч сонце світило, все під пахвою носили. У такій галі* стрічав я їх у святочні дні на валах...» Золота молодь збиралася біля дерев'яних кав'ярень і кіосків з лимонадою, що стояли рядом на валах, особливо у цукорні Вольфа. Прикрасою валів була статуя св. Михайла, яку перенесено сюди з верху королівського арсеналу (коло костела домініканів); злодії украли йому золочені крила. Перенесено також пам'ятник польського гетьмана Станіслава Яблоновського,— звідси пішла назва Гетьманських валів. Полтву закрили тут остаточно 1890 р.

Гетьманські вали мають кілька гарних будов у стилі цісарства з перших десятиліть XIX ст. (вул. Гетьманська, ч. 22, вул. Легіонів, ч. 3).

З четвертої сторони міста укріплення йшли вздовж теперішньої вул. Собєського. Були тут башти: 1 — золотарів, 2 — кравців на Галицькій брамі, 3 — гончарів і котельників і 4 — шевців (на розі від бернардинів). Галицька брама була в місці, де вулиця Галицька перетинається з вул Собєського. Брама була найгарніша з усіх у Львові, збудована великим коштом і прикрашена, від 1549 р. був на ній годинник. Були у ній тільки одні верхні ворота. Хоч усередині її була все крайня темнота, дрібні купці продавали тут господарське знаряддя. Споминок валів, що оточували місто з цієї сторони, є Валова вулиця.

* Парадний одяг.

ЛИЧАКІВ

ПІД ВИСОКИМ ЗАМКОМ.— СТРІЛЬНИЦЯ.— ГОРА ЛЬВА.— КАЙЗЕРВАЛЬД.— ЛИЧАКІВ.— ЦЕРКВИ ЧЕСНОГО ХРЕСТА ТА СВ. ПЕТРА Й ПАВЛА. — КОСТЕЛИ. — ЛИЧАКІВСЬКИЙ ПАРК. — ЦЕТНЕРІВКА. — ЗВИЧАЇ ЛИЧАКОВА. — ЯЛІВЕЦЬ. — КРИВЧИЧІ. — МЕДОВА ПЕЧЕРА.— ЧОРТІВСЬКА СКАЛА

Узгір'я Високого Замку на південний схід опадає до вулиці Театинської*. В давніших часах під замковою горою був з цього боку глибокий яр; тут добували каміння, а як видобуток вже став не виплачуватися, полишено видовбані яри. Ніхто в цій околиці не жив, і пустирі страшили своєю самотністю. З часом це місце обернено на смітник, а що викидали туди й падлину, літом чути було сміття здалека. В половині XIX ст. осаджено на цих пустирях циганів. Цей мандрівний народ тримався тут кільканадцять літ, позакладав собі доми й кузні, де виробляли підкови та цвяхи для міських бляхарів. Але що вони не цуралися й злодійського фаху, то місто мусило їх звідси усунути. Яр з часом засипано сміттям і румовищем, місце сплановано й поведено туди вигідну дорогу, обсаджену деревами, що обходить замкову гору півколом. Пам'яткою минулого довгі літа була порожня кузня та криниця зі слабкою цямбриною, дуже глибока, звідки добували воду відром. Криниця ця мала сумну славу через те, що в ній утопилося кількох самовбийників; згодом її засипано.

Т е а т и н с ь к а вулиця (давніше Архієпископська) має ім'я від монастиря т е а т и н і в, заснованого 1733 р., перебудованого з початком XIX ст. на артилерійські касарні, які й досі звуться «червоним кляштором» від червоної черепиці. В монастирі була колегія, де в XVIII ст. вчилося по кілька питомців греко-католиків, коштом єпископів. На Театинській вулиці ч. 19 перед великою війною був виховний Інститут св. Миколая (під проводом директора Костя Паньківського[66]), з якого вийшов ряд визначних тепер громадян.

Назва вулиці К у р к о в о ї ** походить від «курка», тобто когута, який є відзнакою стрілецького товариства. Стрілецькі вправи спершу відбувалися біля Краківської брами. В 1789 р. засновано с т р і л ь н и ц ю*** в саду Чечевичів, на місці, де вона є й тепер. В початках XIX ст. члени братства мали окрему уніформу: зелений сурдут із червоними вилогами й жовтими гудзиками, червону камізельку й

* М. Кривоноса.
** Лисенка.
*** Стрільбище.

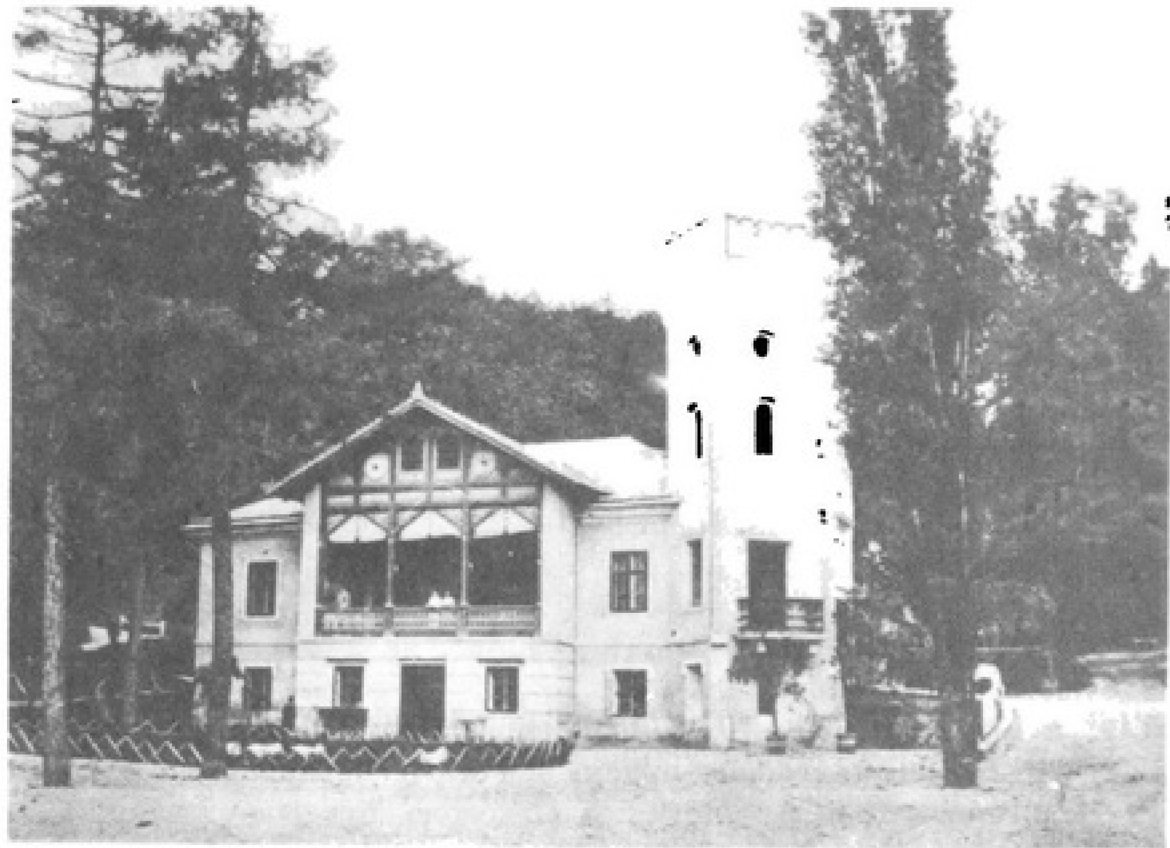

**Будинок Стрілецького товариства по вул. Курковій (тепер вул. Лисенка, 23). Фото 20-х рр.*

такі самі штани, що входили у білі камаші[67], голова була зачесана у гарцопф* без льоків, капелюх трикутний з чорною кокардою, облямований золотим шнурком із китицею біло-зелених пер, до того ще золоті еполети. Пізніше мундири змінено на ясно-зелені з чорними споднями, капелюх «стосований» із чорним пером, при боці палаш, на рамені карабінок. Стрілецьке братство виступало під час всяких парад і церковних свят. При братстві був теж «Корпус міської артилерії», зложений у більшій частині з шинкарів і пивоварів, які своїм зверхнім виглядом підходили до тих репрезентаційних завдань. Артилеристи носили корсиканські капелюхи, мундири й білі сподні з червоними лампасами. В 1832 р. при вправах під час Зелених свят через необережність набито гармату кулею й убито одного міщанина,— тоді артилерійський корпус розв'язано. В новіших часах стрілецьке товариство стало організацією багатого міщанства, популярно званого «колтунерією»; щорічно на свято Божого Тіла[68] відбувається інтронізація «куркового короля» на зразок з давніх часів. В саді стрільниці відбувалися давніше деколи й українські концерти й фестини.

Треба згадати, що в салі Стрільниці 10 березня 1869 р. відбувся перший у Львові Ш е в ч е н к і в с ь к и й к о н ц е р т— «Народний Дім»[69] був у руках москвофілів, тому молоді «українофіли» мусили шукати пристановища деінде. Вранці відправлено богослужіння за

* Коса чоловічої перуки, яку носили вояки для захисту від удару.

упокій поета у православній церкві. В концерті взяли участь всі визначніші артистичні й літературні сили. Музичною частиною займався Анатоль Вахнянин[70], який вивів чотири хори — Ферхгота-Товачовського, Михайла Вербицького[71] й дві пісні Лисенка; сам відспівав сольну пісню «Колись було налітали орди Україну». Корнило Устиянович[72] декламував вірш свого батька, Криницький — «Невольника», Амврозій Дольницький — «Драгоманку» Морозенка (віршів Федьковича поліція не дозволила виголошувати), наприкінці промовляв Володимир Барвінський[73]. Відчитано 10 телеграм з Галичини, Буковини й Відня. Саля була повна, жіноцтва начислено 139; але концерт дав дефіцит 20 золотих. По концерті відбувся товариський вечір із декламаціями, співом Вахнянина й промовами на честь «всіх живих, мертвих і ненароджених». Учасники на пам'ятку поділилися лавровим вінком, яким був прибраний портрет Шевченка.

По тій самій стороні Куркової вулиці, ближче міста, в однім з дворів була т. зв. Veteranische Höhle*, де з початком XIX ст. відбувалися міщанські балі.

При Курковій вулиці був монастир к а п у ц и н і в, заснований 1708 р., по знесенню цього ордену в 1785 р. перейшов до ф р а н ц і с к а н і в; в 1833 р. знищений пожежею, був відбудований наново. Недалеко від монастиря знаходився величавий будинок, де розміщується б і б л і о т е к а «Н а р о д н о г о Д о м у», заснована 1849 р., одна з найбільших в краю, цінна старими друками й рукописами. Будинок призначений на бурсу «Народного Дому».

Сусідня Ф р а н ц і с к а н с ь к а** п л о щ а 1748 р. була ареною комічної «монахомахії», боротьби між кармелітами й капуцинами. Кармеліти з огірченням бачили, що недавно заснований костел капуцинів забирає їм вірних,— рішилися, отже, знищити своїх конкурентів. Одного дня вони вислали свою службу й, перекопавши публічну дорогу, що вела до капуцинів, спинили комунікацію. Потім почали руйнувати нові будови в капуцинськім монастирі й врешті захопили площу між обома монастирями та почали ставити довкола неї паркани, щоб ніхто не міг дістатися до капуцинів. Магістрат виступив проти цього безправ'я, вислав на площу цех теслів і міських слуг із сокирами, паркани підрізано і повалено. Але войовничі кармеліти озброїлися також сокирами й іншим знаряддям, кинулися на магістратських робітників, побили їх і поранили. Постала така метушня, що аж ударено на тривогу в дзвони... Постав із того довголітній процес, аж поки суд не приборкав кармелітів.

На Францісканській площі в давніших часах відбувалися народні гагілки на другий день Великодня. Дівчата ставали колом, одна посередині починала пісню, яку її товаришки вели дальше; провідниця тримала в руках скручену хустку і старалася закинути

* «Печера ветеранів» (нім.).

** Не існує; знаходилася на місці скверу між вул. Лисенка, Дарвіна і Короленка.

Гора Льва

її на шию одному з парубків, що приглядалися забаві: зловлений мусив відкупитися окупом із медяників, горіхів тощо. Далі йшли інші пісні, також про Зельмана. Площа називається тепер площею Національної Гвардії, на честь польської гвардії, що тут відбувала пописи* в 1848 р.

Вулиці Куркова й Театинська ведуть до горбів, які разом носять ім'я К а й з е р в а л ь д у**. Між вул. Театинською й вул. св. Войтіха*** є гора Л ь в а. Назва її вказує на ім'я князя Льва, від котрого Львів дістав своє ім'я. Але чому якраз ця гора названа його іменем, незвісно. Може, були тут якісь укріплення з часів князя, може, якийсь пам'ятник, може, відбулася якась подія, пов'язана з князем? Під цим іменем гора відома від XVI ст. В новіших часах її розкопали наполовину й добували з неї камінь і пісок; звідси її друга назва — Піскова гора. Під час необережних робіт траплялися тут різні випадки: пісок обвалився і засипав одного чоловіка разом із кіньми,— добуто його неживим. Горою Льва опікувався пильно наш історик Ісидор Шараневич, подбав про те, щоб гори не нищено й обсаджено її деревами; але по війні вона нищиться далі. Ця гора має свою легенду. В однім із львівських польських часописів появилося оповідання такого змісту: 11 березня 1925 р. перед полуднем переходив оповідач біля гори Льва. Шалів тут вітер, що кидав туманами піску й снігу, гнув додолу дерева й запирав віддих у грудях. В одній хвилі з гори Льва відірвалася брила піску й на тому місці появилася постать лицаря при повній зброї; панцир був зложений з лусок, що робили враження грубої шкіри. З'ява стояла нерухома, але повіяв вітер — і постать зникла, залишився тільки сірий круг піску. Так постала легенда про лицаря — опікуна гори...

Під горою Льва знаходиться к о с т е л св. В о й т і х а. Тут у XVII ст. був холерний цвинтар для дітей; в 1607 р. засновано тут

* Паради.
** Шевченківський гай.
*** Довбуша.

Церква (1763 р.) з с. Кривки (Турківщина), перевезена до Львова на початку 30-х рр.

костел, в 1702 р. місіонери поставили теперішню будову й при ній дім, де був інтернат для клериків*. Йосиф II зніс костел, і він був перемінений на військовий склад; від 1906 р. кілька разів у році є там богослужіння.

Сусідні горби мали колись свої назви: Змієва гора, Камінна, гора Стефана,— тепер вони затратилися. На всіх горбах простягалися колись сади й виноградники міщан.

Дальші узгір'я звалися у XVIII ст. Льоншанівкою, від міщан Льоншанів (Longchamps). У 1780 р. оглядав це місце цісар Йосиф II і похвалив його гарне положення. На пам'ятку цього власник поставив статую Мінерви з написом латинською мовою; пам'ятник знищено близько 1900 р. З того часу горби почали називати «цісарським лісом» — Кайзервальд. До 1915 р. був тут ще останок гарного лісу,— вирубано його в часі війни й заорано, тягнуться тепер туди тільки поля й городи.

Кайзервальд простягається в напрямі до Знесіння та Кривчиць і опадає вниз стрімкими ярами, по яких весною біжать потічки.

* Семінаристів.

Яри місцями поросли корчами, місцями штучно залісенені; над ними в'ється дорога з кам'яними містками. Весною, як земля вкриється білим квітом, Кайзервальд має багато краси й принади.

З Кайзервальдом пов'язані для нас деякі історичні спомини: тут організувалося українське військо, тут відбували свої перші вправи Січові стрільці у стрілянню й розвідчій службі. У квітні 1914 р. були тут перші стрілецькі маневри за участю до 600 стрільців зі Львова і підльвівських сіл, у двох групах, під проводом Сеника[74] й Чайківського[75]. Штаб стояв при дорозі до Кривчиць, де є великий бук, а під ним — фігура.

На південь від Кайзервальду є Личаків. Назву Личакова виводять із німецького Lützenhof*; вона з'являється у XVIII ст. В давніших часах Личаківська вулиця звалася Глинянською дорогою. Туди вів гостинець на Глиняни, Золочів і далі на схід до Києва і на південь, через Молдаву й Волощину, до Константинополя. Перші оселі появилися тут у XV ст. Львівські історики називають засновником Глинянщини близько 1495 р. ксьондза Миколая, сина Блазія. До половини XVII ст. постала тут велика оселя, що числила до двісті домів. Головною прикрасою її були гарні сади, городи й особливо виноградники, насаджені на узгір'ях, звернених до полудня, уздовж цілої вулиці. Львів мав тоді своє власне вино.

Глинянська дорога була гостинцем дуже жвавим. Безнастанно протягали туди вози з товаром, одні, що йшли зі Львова на схід, інші, що приходили зі сходу до міста. Особливо оживлявся цей шлях, коли зі Львова вибирався т. зв. караван, великий купецький табір у дорогу до Туреччини. Караван складався не раз з кількадесяти возів. Великих возів на таку подорож доставляли фахові фірмани, що удержували по кількадесят коней. Такі підприємці були люди заможні, відомі чесністю, розумні й досвідчені, що знали добре звичаї й мови східних країн. Плачено їм від ваги товару. Вони везли транспорти до Константинополя і назад. На чолі каравану старшим або «караван-башею» був звичайно вірменин, бо вірмени мали найбільше зносин із Туреччиною. Такий «караван-баша» мав майже необмежену владу над караваном у дорозі і відповідав за його цілість та безпеку. В цю дорогу купці виправлялися як на воєнний похід, добре озброєні, зі службою і найманими людьми; каравановi грозили часом великі небезпеки, бо на табір нападали опришки й розбійники або й татари по кількасот, а то й кілька тисяч людей. Караван збирався в дорогу за теперішньою Личаківською рогачкою, коло Кривчиць; тут з подорожними прощалися їх кревняки й приятелі за участю всього населення міста. Велика була радість, як приходила вість, що караван повертається назад: «Караван іде!» — це був клич, який знову стягав на Глинянську дорогу масу цікавих.

* У перекладі — двір Лютців, міщан, які мешкали тут. У пізніших працях І. Крип'якевич висловив припущення про походження цієї назви від слова «личак» (див.: Топоніміка старого Львова //Наук. інформ. бюлетень Архівного управління УРСР. Вип. 5. 1964. С. 86). Так називали також вбогих людей.

Доми з надбудовою в даху. Надбудову називано «під сонцем». Картина з вул. Личаківської, ч. 59. Будинок сьогодні не існує.

Глинянським шляхом ішли також до Львова різні воєнні походи. В 1648 р. личаківські узгір'я обсадили козацькі війська. Гетьман Богдан Хмельницький мав свою квартиру при Личаківській вулиці, по правій стороні, ідучи з міста, за церквою св. Петра й Павла. Тут також мешкав татарський ватажок Тугай-бей. Навпроти, десь в околиці теперішньої Круп'ярської вулиці, стояв великий відділ татар. Головний козацький табір був під Кривчичами. І під час другої облоги Львова 1655 р. частина українського війська появилася від Глинянського шляху. В 1672 р. стояли тут турки.

Давньою парохіяльною церквою Личакова була церква Воздвиження Чесного Хреста, що стояла під Кайзервальдом, вище костела св. Антонія. Першу згадку про цю церкву маємо з 1539 р. Наприкінці XVI ст. було там братство. В XVII ст. це була одна з найбідніших парохій і під час складок, які влаштовували братства, давала найменші пожертвування. Значнішим міщанином близько 1600 р. був Андрій Рибітва. В 1786 р. цісар Йосиф II зніс церкву разом з багатьма іншими. На її місце греко-католики дістали церкву св. Петра й Павла. На церковному цвинтарі стоїть тепер хрест, фундований мешканцями Личакова.

Церкву св. Петра й Павла побудовано 1660 р., як невелику, придорожню каплицю. Вона мала тоді бароковий фасад з готичною вежкою. В 1750 р. обняли її ченстохівські павліни, поширили каплицю й перебудували в бароковому стилі. З того часу залишилася задня частина церкви і всередині проповідниця та Богородиця в головнім вівтарі. Павліни поставили також при церкві свій монастир. В 1786 р. Йосиф II зніс монастир, а церкву передав греко-католикам. Тодішній єпископ Петро Білянський[76] заопікувався церквою й перевів її реставрацію, добудував чолову фаціяту* у вигляді трикутника в античному стилі. Всередині поставив іконостас, в якому сницарські[77] роботи виконав Йосиф Петрович, мальовила — маляр Білявський[78]. Цей іконостас є правдивою прикрасою церкви. Бічні вівтарі — в стилі рококо з дуже гарними мальовила-

* Передній торець будівлі.

**Будинок колишнього монастиря піярів (тепер — один з корпусів обласної клінічної лікарні)*

ми другого маляра-українця Луки Долинського[79], — вже не існують; на їх місце поставлено невдатні вівтарі ніби в народному стилі з образами Т. Копистинського[80] і А. Манастирського[81]. Один цінний образ Л. Долинського є в парохіяльній канцелярії. Біля головного вівтаря 1799 р. похоронено єпископа Білянського, якому церква так багато завдячує.

У великій пошані личаков'ян була капличка, що стоїть посеред Личаківської вулиці. Спочатку була тут тільки кам'яна фігура Божої Матері; хто її поставив, не знати певно. Одні казали, що славний авантурник «пан Каньовський», Микола Потоцький, канівський староста, про якого ще й досі розповідають різні історії. Інші казали, що будував фігуру якийсь шляхтич з околиць Львова як покуту за гріхи. Фігура стояла посередині Глинянської дороги. Раз якийсь австрійський урядовець переїздив туди вечором, зачепив коляскою й зломив вісь; на другий день велів фігуру розі-

брати й кинути під паркан, але невдовзі він осліп. Побожні личаков'яни піднесли фігуру з болота й поставили на місці, де вона стоїть і донині. В 1850 р. круп'яр Парада поставив при фігурі чотири філяри* й накрив їх дахом; потім міщанка Горецька поставила тут каплицю; в новіших часах каплицю перебудовано[82].

Личаків мав кілька римо-католицьких костелів і монастирів. Найближче міста коло Цлової (Митної) площі є костел кларисок (св. Клари), побудований на початку XVIII ст. у бароковому стилі[83]: будинки займає цловий уряд. Костел св. Лаврентія побудовано 1539 р. В цьому місці один міщанин мав сад і при ньому кілька гарних дубів. На однім дубі був образ св. Лаврентія, дуже почитаний народом. Міський уряд боявся, щоб не виглядало, немов люди поганським звичаєм почитають дуба, й побудував тут дерев'яний костел, потім поставлено муровану будову. Пізніше осіли тут боніфратри, або милосердні браття, й утримували тут шпиталь, чи радше захист для подорожніх. Костел був цеховою святинею гончарів і поворозників. У 1784 р. монастир знесено. Місце займає гарнізоновий шпиталь. Монастир піярів заснований 1748 р. Це монументальна будова у бароковому стилі, прикрашена тосканськими колонами у трьох кондигнаціях**. Тепер тут загальний шпиталь. Костел св. Антонія, заснований 1718 р. князями Вишневецькими для францісканів, у бароковому стилі, від 1784 р. парохіяльний костел.

До половини XIX ст. цілий Личаків мав вигляд справжнього передмістя, наполовину села. Було багато садів та городів, бічні вулички йшли серед дерев і живоплотів, обійстя були обведені штахетами або парканами. Тут і там стояли показніші двірки, найповажніша з яких — палата Вишневецьких (де тепер заклад глухонімих). А то були малі домики, вкриті гонтою, на поверсі мали вікна під дашком, т. зв. фаціятки. Досі ще залишилися останки таких домиків (наприклад, Личаківська вулиця, ч. 59). Були й хати з солом'яною стріхою; остання перетривала до початку 1900-х рр., стояла вдолі під Личаківським двірцем.

Але з часом все більше йшли сюди кам'яниці й публічні*** будови, врешті — лінія трамваю й залізничний двірець.

Найдовше давній характер залишився на горішньому Личакові. Горби були вкриті корчами, місцями розкопані задля піску, доріжки й стежки були стрімкі, сходили до ярів. Частина Личакова вздовж теперішньої вулиці св. Петра*⁴ звалася Баворівка, вища, коло цвинтаря,— Мазурівка. На Личаківській горі, де тепер парк, стояла руїна, звана «диявольським млином». Якийсь промисловець хотів використати личаківські вітри й побудував тут із каміння й цегли вітряк. Але вітер ламав все крила, і власник скоро відрік-

* Стовпи.
** Ярусах, поверхах.
*** Громадські.
*⁴ Мечникова.

ся від свого млина, залишився порожній будинок, і личаков'яни бачили в ньому диявольську оселю. Це місце 1884 р. почали засаджувати деревами — смереками, соснами, березою, й так з часом виріс гарний Личаківський парк.

Другим, старшим на ціле століття парком є Цетнерівка, де тепер новий ботанічний сад. Засновником його при кінці XVIII ст. був Ігнатій Цетнер, воєвода белзький. Це був багатий магнат, що любувався у мистецтві, збирав старі книги, монети, ритовини*, мінерали, фауну, а найбільше любив ботаніку. Тут, під лісом, він побудував палату і при ній над ставом заснував великий сад. Цетнер був аматором-городником, сам порався коло ґрядок та плекав квіти і при своїй садибі виплекав чудові ґороди й величавий парк. Були тут не тільки крайові дерева, але й чужосторонні, стояли гарно уложеними групами, американські ясно-зелені сосни побіч чорних буків і ясенів, акації з кленами, плакучі берези з дубами. Серед дерев простягалися квітники, уложені в килими різних узорів. Славилися оранжереї Цетнера, в яких були найцінніші рідкісні роди квіток. У парку були альтани, лавочки, криничка, захована в тіні дерев, на ставку плавали лебеді. В першій половині XIX ст. львів'яни залюбки відвідували це гарне місце, у двірку відбувалися забави з танцями. Пізніше перейшла Цетнерівка в інші руки й втратила свій давній характер. Тепер із давнього парку залишилося тільки кілька дерев, тут і там каміння з давніх лавок. Але все-таки це забуте місце, в ярі, над запущеним ставом, серед останків старих дерев, має свій чар, особливо восени, як пожовкне листя. Львівський університет закупив Цетнерівку на ботанічний сад, але уладження саду в останніх роках чогось спинилося.

Личаківський цвинтар, популярно званий «пісками», існував уже в XVI ст.; тоді хоронено тут померлих на пошесні недуги. При кінці XVIII ст., коли знесено цвинтарі коло церков, відкрито тут кладовище для всіх. Найстарша частина цвинтаря є на горбку біля альтани, там є пам'ятники з кінця XVIII ст. Пізніше цвинтар поширювано; востаннє під час війни, коли постало воєнне кладовище.

Личаківський цвинтар відзначається великою кількістю кам'яних надгробків, числять їх на три тисячі. Деякі з них мають велику артистичну ціну, як-от твори у стилі цісарства різьбярів Вітвера[84], Шімсерів[85], Евтелє[86], початків XIX ст., і пізніші — Марковського[87], Філіппі[88], Перієра[89] й ін. Із заслужених українців на цвинтарі спочивають: письменники Маркіян Шашкевич, Іван Гушалевич, Богдан Дідицький, Ю. Лаврівський[90], Ів. Жуковський[91], Павло Свєнціцький, Володимир Шашкевич, Ксенофонт Климкович, Во-

* Гравюри.

Надгробок на могилі Маркіяна Шашкевича

Надгробок на могилі д-ра Омеляна Огоновського, проф. університету й довголітнього голови товариства «Просвіта»

лодимир Барвінський, Іван Белей, Іл. Грабович, Іван Франко (поки що нема пам'ятника), історики Денис Зубрицький, Ісидор Шараневич, Антін Петрушевич, Юліян Целевич; інші учені й дослідники Омелян Партицький, Ів. Верхратський, А. Вахнянин, Михайло Павлик, Остап Терлецький, Вол. Шухевич, К. Лучаківський[92], Ом. Калитовський[93], промисловці й фінансисти Ів. Левинський, В. Нагірний, Ол. Кулачковський[94], владики Гр. Яхимович[95], Сп. Литвинович[96] та ін. На воєннім австрійськім цвинтарі 1914—1918 рр. лежить полеглий у бою молодий талановитий археолог Володимир Гребеняк[97]. З боїв у Львові в листопаді 1918 р. є невеличкий цвинтар, який відвідують процесії в часі Зелених свят.[98].

Біля Личаківського парку є російський воєнний цвинтар із 1914—1915 рр., т. зв. «Холм слави», зруйнований варварською рукою.

Давні мешканці Личакова відзначалися своєрідною вдачею й звичаями. Вони були частково українці, частково поляки. Ці останні мали свою колонію на Мазурівці побіч Личаківського цвинтаря. Довгі часи у личаков'ян утрималися давні передміщанські убрання: чоловіки в будні дні ходили у коротких спенцерах*, у сподніях до чобіт з високими халявами, у темно-синій камізельці, з хустиною на шиї й шапкою (т. зв. саделком) з дашком. З кишені виставала кольорова хустка до носа. У святочні дні вбиралися в темно-синю капоту** й деколи циліндр. Зимою носили бараничі кожушки, короткі або

* Куртках, кафтанах.
** Чоловічий верхній довгий одяг.

**Надгробок на могилі Володимира Барвінського, одного із засновників товариств «Просвіта» та «Рідна школа»*

довгі. Жінки чесали голови гладко і в'язали хусткою. Носили достатні вовняні катанки, пару крохмалених спідниць і хустку на плечах, також коралі, деколи великої вартості. Дівчата носилися так само, тільки на голову не брали хустини, а спускали коси й до волосся припинали квітки.

Личаківський народ славився зростом, поставою, здоров'ям. Це були люди відважні, підприємливі, «до всього пробанти»; при тім палкі, гарячої вдачі, скорі до сварки й бійки. Головні заняття личаков'ян були круп'ярство й різництво. Тим професіям віддавалися найповажніші личаківські роди: круп'ярі — Баранські, Годиші, Горецькі, Добровольські, Добрянські, Кияки, Кобиляки, Козачевські, Легезинські, Ляндмани, Мартиняки, Осинські, Поради, Ревинські, Табакевичі, Ющаки; різники — Лясковські, Нев'ядомські, Разинські; з гарбарства* знані були Матусевичі. Особливо славні були личаківські круп'ярі, було їх до сорок родин. Щодня досвіта вони вибиралися за Личаківську рогачку, щоби купити там гречки, яку привозили селяни з доохресних сіл. Купно й продаж відбувалися при корчмі, званій «Бабський курінь», у Вайсмана й Бериша Юкля, там пили традиційний могорич. Коло 7-ї години рано круп'ярі верталися додому, відправляли своїх жінок візками до міста на торг із готовими крупами, а самі бралися з челяддю до чищення гречки на кератовім** або ручнім млинку та на жорнах; жінки, вернувшись з міста, роботу докінчували. Личаківська молодь ходила на мулярку, розносила по місті пісок або промишляла ін-

* Чинбарства (обробки шкіри).

** Механічний привід, тягловою силою якого, як правило, був кінь.

шими способами. Весною хлопці виловлювали співучу птицю у підміських лісах і продавали її потайно на Стрілецькій площі; залюбки годували голубів; під Різдво будували вертепи й продавали їх у Ринку і на різних площах. До школи, до «тривіялки»[99] при св. Антонію діти йшли неохоче.

В неділю й свята на Личакові відбувалися різнорідні бенкети й забави. Чи то у приватних домах при улюбленій гармонії, чи в численних шинках — у «Готелі де Ляус», у «Лисого Мацька», в господі Отавихи. В останній вівторок перед великим постом у «Готелі де Ляус» кінчено карнавал хороненням баса до могили. Опівночі збиралися громадяни й громадянки на забаву. З кухлями пива й чарками горілки обходили процесіональним походом цілий локаль*, відкривали шинквас** і хоронили туди басетлю***, при чому говорено комічні похоронні промови. Забава й танці тривали до рана при музиці, але вже без баса.

Славні були личаківські весілля. В четвер, три дні перед шлюбом, панна молода зі старостиною їхали возом запрошувати весільних гостей; сусіди приймали її горілкою й перекускою, а господиня, запрошена на весілля, до руки давала їй цванцигера*[4] або гульдена*[5] «на варешку». В суботу два дружби, прибрані святочно, з китицями на грудях запрошували ще раз такою орацією: «За першою й другою презенцією в дім панства входимо, поклін пана молодого й панни молодої до ноги складаємо, просимо, щоби панство невідмовні були, в неділю о 6-й годині вечором до церкви прибули, а потім до дому панства молодих, де будемо веселитися. Слава Ісусу Христу!» У переддень шлюбу запрошені гості присилали т. зв. «пошту» — пару гусей, індика, пару курей або качок. Це був знак, що прийдуть на весілля.

В неділю по обіді до весільного дому приходили музиканти: два скрипалі, один басист, один із флейтою або кларнетом і два валторністи або пузоністи. Під'їли собі, підпили та йшли з дружками по старостину, дружбів і сваху. Цілий весільний похід виглядав не раз дуже дивно. Один зі старих личаков'ян оповідав про таке весілля: «На чолі походу ішов дружба у капелюсі, нашитому столярськими стружками, в сорокатому каптані, пхав перед собою тачки, вкриті килимом. За ним ішли музики, далі другий дружба їхав на коні, в масці, у фраку і французькому трикутному капелюсі. Він сидів лицем до кінського хвоста й довге гусяче перо мачав у каламарі, що висів під хвостом коня, і ніби записував тих, що на нього дивилися. Тим часом музика грала скочні*[6] мелодії.

Як дружби вже позводили всіх гостей на весілля, всі засідали на лавах і стільцях, дружба мав віршовану промову до панни молодої, дружки накладали їй серпанок і міртовий вінок, потім дружба

* Приміщення шинку.

** Прилавок у шинку.

*** Музичний інструмент.

*[4] Австрійська монета.

*[5] Австрійська золота монета.

*[6] Жваві танцювальні.

промовляв віршами до пана молодого й причіпляв йому китицю до кляпи сурдута. Батьки серед плачу благословили молоду пару.

По тій церемонії похід ішов пішки до церкви св. Петра і Павла або до костелу св. Антонія, відповідно до обряду новоженців. Як верталися зі шлюбу, мати вітала молодих на порозі дому. Прикривано їх великим кожухом волоссям наверх і на таці давали хліб і горілку. Потім по першому почастунку починалися танці й тривали до півночі, до вечері, що довго протягалася. Під кінець молода десь пропадала, й обов'язком молодого було її віднайти; тривало це не раз півгодини.

За старим звичаєм починався тепер «подушковий» танець. Молодий засідав посередині кімнати на кріслі, на коліна клали йому подушку, на ній сідала молода й дружки здіймали з неї серпанок і вінок. Дружба приносив на таці чіпець, підносив його догори і промовляв до молодої віршами,— старостина вбирала молоду в чіпець, у вінок і серпанок убирали дружку і танцювали довкола молодої пари, сипали їй на подолок гроші й рівночасно цілували: жінки — молодого, мужчини — молоду. Потім танки йшли до самого рана, а на другий день бували ще «поправини» на новому господарстві у новоженців. Такі весілля бували на Личакові».

Личаків був колись відомий різного роду авантурниками. Так, наприклад, славним був близько 1848 р. муляр Куба Пельц; він був середнього зросту, присадкуватий, але відзначався великою силою, й кожної суботи, по виплаті, підпивши, робив на передмістю галабурди; раз у бійці повкидав до криниці, головою вділ, дев'ятьох гренадерів. Його переміг врешті на якійсь забаві Каспер Смоленський. Потім «королем Личакова» став Антін Плєцьон, різник і пачкар*, що воював з акцизними сторожами й поліціянтами. Інший різник, Грінер, відзначався також великою силою, головою вибивав двері і брав участь в атлетичних змаганнях у цирку. Останніми славними авантурниками були різник Теофіль Берлинський і муляр Тома Івановський. Вони уладжували собі таку «забавку»: кидалися між спокійних гостей, робили замішання, били вправо і вліво, а накінець, як уже бійка була в повному розпалі, кланялися всім чемно і відходили, якби нічого не було...

Деколи для забави заможніші передміщани робили в себе бенкет для жебрущих дідів. На означений день били кабана, робили кишки й ковбаси, спроваджували горілку й пиво. До стола засідало 12 дідів із вулиці або з дому убогих і їли та пили, а господар сам їм прислугував. По пару годинах дідівство добре собі підпило й валилося під лави на радість Личакова.

Були на Личакові й мирні типи, як славний пан Михайло Гук, що вечором вертався у легкому похміллі з одного із численних

* Контрабандист.

шинків і витав прохожих усе однаковим привітом: «Бачу шляхотність обличчя й гідність у поступованню, але прізвища не знаю!» Вславилася й пані Скоробецька, жінка перевізника, що така була обурена першою появою електричного трамваю на Личакові, що зробила йому неможливу до виконання пропозицію... Це були «останні могікани» старого Личакова, що тепер уже цілком змодернізувався.

Деякі історичні спомини в'яжуться також із місцями за Личаківською рогачкою. Я л і в е ц ь став голосний під час війни. В тутешніх казармах боронилися в листопаді 1918 р. українці і полягли у боротьбі з переважаючими силами поляків; їх спільна могила була довший час коло касарень, пізніше тіла полеглих перенесено на Личаківський цвинтар. Далі поодинокі могили були при Пасічній дорозі і на Маєрівці*.

В 1919—1920 рр. Ялівець був славний табором інтернованих українців, через який перейшли тисячі інтелігентів і селян, цивільних і військових.

Сусідні К р и в ч и ч і належать до найстарших сіл під Львовом. Як було вже згадано, тут збирався купецький караван, що їхав на схід; дорога йшла через Лисиничі на Глиняни й далі. На кривчицьких полях стояв також табір Богдана Хмельницького 1648 р. і частина військ 1655 р. Досі ще частина кривчицьких піль має назву Т а б о р и.

В цій стороні лежать популярні місця прогульок: Медова Печера і Чортівська Скала. До М е д о в о ї П е ч е р и веде Пасічна дорога, попри Маєрівку; серед узгір лежить котловина і в ній дві невеликі печери. В 1850-х рр. тут була каменоломня і тоді видовбано печери. Назва Медової Печери, або Медунки, походить від того, що у печерах є вапняк, який кольором своїм нагадує мед**.

В цій котловині є сліди невеликого цвинтарика: на цьому місці в 1914—1915 рр. російські воєнні суди виконували засуди смерті й тут хоронено розстріляних.

Ч о р т і в с ь к а С к а л а[100], одна з найвищих піднесень в околиці Львова, видна з далеких місць, але зблизька захована в лісі. Прогульковців притягають туди великі звалища каміння, пісковика, фантастично уложені. Легенда каже, що чорт хотів завалити церкву св. Юра, що починала будуватися, і ніс на неї великий камінь, але запіяв когут і скала випала з чортячих рук... З давнішої історії Чортівської Скали знаємо небагато. Наприкінці XVI ст. шляхтянка Катерина Сапоровська дарувала цей ліс львівським бенедиктинкам, і при цім ордені Чортівська Скала лишилася й досі. Одна монахиня з кінця XVII ст. оповідала, що бачила тут залишки мурів і звалища якогось замку, — вістка не дуже певна. Звалища скал займали колись

* Від прізвища німця Маєра, з часом назва трансформувалася на сучасну «Майорівка».
** Кристалічний вапняк.

Чортівська скала. Сучасне фото

значно ширший простір, ніж тепер, пізніше їх винищено на каміння. Від першої половини XIX ст. Чортівська Скала притягала до себе численні прогульки зі Львова. Тоді оспівувано її в поезіях та складано про неї фантастичні епопеї — про князя Ігоря, що тут мав свій замок, воював з братом Володарем і хотів відібрати йому жінку Аделю; про Бояна й Будиславу і подібні. Чортівською Скалою опікувалася пильно ігуменя конвенту бенедиктинок Йосифа Кун. Вона провела на скалу східці з поруччям, а на верху виставила альтану з гострим дахом і верандою. Цю будову називала святинею Аполлона або Муз. Сама ігуменя описала Чортівську Скалу й околиці міста у збірці віршів «Lembergs schöne Umgebungen»* (1834). Йосифу Кун австрійські власті підозрювали в участі у революційних гуртках і вивезли зі Львова до Стирії[101]. Біля підніжжя гори була хатина, в якій жили двоє старенькиx Бачинських, називали їх Филемоном і Бавкидою.

Чортівська Скала стала пам'ятна боротьбою в 1919 р. На її верху був обсерваційний пункт української артилерії; українці боронили гору довгий час. Полишилися досі останки окопів.

* Гарні околиці Львова (нім.).

ГАЛИЦЬКЕ ПЕРЕДМІСТЯ

ПЕРЕД ГАЛИЦЬКОЮ БРАМОЮ.— КОСТЕЛИ.— ОБЛОГА Б. ХМЕЛЬНИЦЬКОГО 1648 Р.— УКРАЇНСЬКІ ОСЕЛІ.— ЦЕРКВА БОГОЯВЛЕННЯ.— БОРОТЬБА ПЕРЕДМІЩАН З МІСТОМ.— ПОЛТВА.— ВУЛИЦІ КОХАНОВСЬКОГО, ЗЕЛЕНА, ЯБЛОНОВСЬКИХ.— ПОГУЛЯНКА, ЗАЛІЗНА ВОДА, СОФІЇВКА, СТРИЙСЬКИЙ ПАРК, ПЕРСЕНКІВКА

Галицьке передмістя лежало при шляху, що вже у княжих часах вів зі Львова до Галича. Мабуть, з тих часів походить перше заселення цієї околиці. Як постав новий Львів серед мурів, Галицьке передмістя починалося від Галицької брами, на перехресті теперішніх вул. Галицької й Собеського*. Місце перед брамою звалося «Під стражею». Тут стояв малий костел Воздвиження Чесного Хреста, побудований в XVI ст. з цвинтариком довкола. Він був костелом ковалів, слюсарів, іглярів і котельників. Знесений за часів Йосифа II. В сусідстві була палата Потоцьких, що згодом перейшла у власність міста. Недалеко у дерев'яному домику жив також кат із своїми помічниками.

При самих мурах міста стояв монастир бернардинів, збудований у XV ст. з дерева, перебудований по 1600 р. Костел монастиря зведено у ренесансному стилі, з тесаного каміння, у трьох кондигнаціях, з характеристичними волютами й фігурами святих. Всередині він має три нави, 15 барокових вівтарів. Сам монастир складається з ряду будов, ззаду (від сходу) є останки давніх мурів зі стрільницями. Окремо стоїть вежа новішого походження. Перед костелом колона Івана з Дуклі в пам'ять облоги Львова Богданом Хмельницьким; бернардини склали легенду, що їх святий показався під час облоги на хмарах і ослонював місто від куль[102]. Костел був в особливій пошані вояків, що мали тут своє братство. Монастир був сильно укріплений і міг боронитися під час усіх облог. Упродовж облоги Б. Хмельницького 1655 р. бернардини взяли до неволі кількох козаків і їх повбивали жорстоко; генеральний писар Іван Виговський під час переговорів з містом гостро виступив проти ордену за таке нелюдське поведення. В 1672 р. турки намагалися підложити під кляштор міни й зробили підкоп від сторони Личаківської вулиці; останки цього підкопу відкрито під час земляних робіт, і в ньому знайдено багато людських костей...

При теперішній вул. Баторія**, в місці, де гімназія***, був монастир кармелітів взутих, заснований 1614 р. Під час облоги 1648 р. українські війська здобули цей монастир 9 жовтня; до

* Братів Рогатинців.
** Ватутіна.
*** Середня школа № 35.

цього причинився якийсь передміщанин-маляр, що показав догідний доступ до кляштору через доми й паркани. При обороні полягло близько 400 людей, що схоронилися в монастирі. Надгробний напис з їх могили переховується в другому монастирі кармелітів при Губернаторських валах*. Українці пробували тоді здобути й Галицьку браму; в бою поліг Клим Лизогуб, батько відомого козацького роду з Полтавщини.

Галицьке передмістя заселяли доволі густо українці. Вже 1406 р. знаємо тут наших передміщан, як-от: Юрко Лучник, Баранчук, Кучук, Іван Товмач, Микола Гончар, Ходір Червоноскірник та інші. В XVII ст. мешкали значніші роди Красовських, Бруханських, Ярошів, Зінкевичів, Білдягів. З ремісників було тут багато пекарів, що жили на Пекарській вулиці.

Парохіяльна церква Богоявлення Господнього згадується вперше 1386 р. Вона стояла на місці, де вулиця Фредра сходиться з вулицею Баторія, на грунтах, що були між двома потоками, Пасікою й Сорокою. Було при ній братство, що дістало статут 1591 р. Подібно як на інші церкви, так само й на церкву Богоявлення напав і замкнув її 1584 р. латинський архієпископ Соліковський, щоб присилувати православних до нового календаря. Братство належало до заможніших і вело ширшу діяльність. Вже 1546 р. була при церкві школа — найстарша з відомих нам у Львові. Пізніше братство утримувало також шпиталь.

У 1711 р. побудовано нову церкву, дерев'яну, побиту гонтою, з трьома вівтарями, іконостас столярської роботи, мальований; ікон було в церкві 22. Церква була доволі багатою, мала чотири срібні чаші, срібні хрести й різні прикраси, як діадеми, корони тощо, п'ять фелонів, деякі шиті сріблом, турецькі покривала, хустини та ін. Цвинтар був опарканений довкола. Тут містилася домівка священика, побіч неї прибудована школа, далі дзвіниця й дві хатинки, що наймалися на чинш. На цвинтарі був сад зі слив, груш і яблунь. На церковному грунті був бровар, в якому варено пиво й горілку на потребу шпиталя. Братство мало також робітню домовин; продавало їх на передмісті. Церква Богоявлення була знесена 1800 р., грунт її продано в приватні руки. Стояв тут заїзд Криницького, 1875 р. купив його Крижановський. Новий власник почав ставити нову кам'яницю, й під час копання ровів під фундаменти відкрито під насипом кам'яні надгробки з старими українськими написами — залишок давнього церковного цвинтаря; власник ужив їх до фундаментів своєї кам'яниці, що стоїть на вул. Баторія, ч. 36. Відкопано тоді також велику могилу, в якій знайдено багато людських кістяків, кусень козацької шаблі, кілька наконечників стріл і списів; здогадуються, що це була козацька могила з часу облоги 1648 р. Знайдені

* Костел на вул. Радянській.

предмети передано до музею Любомирських*, інші знахідки, як хрестики, перстені і подібне, забрали робітники. При земляних роботах 1926 р. відкрито знову частину цвинтаря при кінці вул. Баторія. Вулиця Баторія звалася зразу просто Галицьким передмістям, вул. Панська** — Збіжевою.

Околиця вул. Пекарської й Сакраментокˣˣˣ звалася давніше Песій Ринок, не знати, з якої причини. Перші оселі постали тут у XV ст., осадив їх німець Петро Айзенгітель. Костел сакраменток заснований 1718 р., будову викінчено аж 1881 р. у бароковому стилі з невдалою вежею; при костелі є монастир з великим садом і ставком, що називався колись Вороблячим.

Галицькі передміщани були люди завзяті й не раз вели спори з містом, найбільше за податки, які треба було платити на міські потреби, й за шарварки для поправи доріг та валів. Найболючішим для передмістя було те, що воно не мало ніяких укріплень і в часі війни падало все жертвою ворога. На початку XVII ст. передміщани підняли сміливу думку обвести своє передмістя укріпленнями. Король Жигмонт III прийняв цю думку прихильно, й королівський інженер Аврелій Пассаротті виробив план фортифікаційної лінії. Вона мала починатися від Вовчої гори (мабуть, теперішня Стрільниця) і вести через Личаків, Рури (вул. Кохановського*[4]), Зелену, Калічу гору*[5] до костела Марії Магдалини, Єзуїтського городу*[6] й Краківської брами. Але в практиці цей широкий план показався неможливим до виконання. Король не дав ніяких фондів, місто дало тільки робітників зі своїх сіл, тому головний тягар і праці, й коштів упав на саме передмістя. Вислід праці був невеликий: висипано тільки частину валу з слабим частоколом, його залишки є в городі колишнього намісництва й колишньої генеральної команди, та були колись при початку вул. Кохановського при т. зв. Кручених стовпах*[7]. Ця невдача загострила ще дужче відносини передмістя до міста. На соймиках перед шляхтою і в самому місті передміщани виступали з гострими закидами проти багатого міського патриціату. В 1634 р. як проводир передміщан уславився Павло Волинець, сотник Галицького передмістя. Була тоді небезпека турецького наїзду, й міський уряд наказав передміщанам взятися за рискалі й тачки та йти направляти вали міста. Але передміщани відмовили послуху й зібралися юрбою перед ратушею на Ринку. Один із радних, Лоренцович, старався заспокоїти передміщан і в довгій промові виказував їм користі, що мають з міста: вони продають тут хліб, ярину, всі свої вироби, тут знаходять заробітки, тому повинні місто шанувати й боронити. Але Павло Волинець відповів на ці слова промовою, повною гірких закидів: «Хочете нас невольниками зробити! Кажете нам окопувати себе, засуджуєте нас на гра-

* Тепер Львівська наукова бібліотека ім. В. Стефаника АН УРСР.
** Частина вул. І. Франка.
*** Чкалова.
*[4] Маяковського.
*[5] Цитадель.
*[6] Парк ім. І. Франка.
*[7] Будинок № 17 по вул. І. Франка.

барку! Легко вам сидіти як дукам і нам, бідним людям, наказувати! Не будемо робити — маємо право й до смерті при наших правах будемо стояти!»

Через Галицьке передмістя плила ріка Полтва, що постає з двох потоків. Головний потік Пасіка, що збирає води з Погулянки й Цетнерівки, йшов теперішньою вул. Кохановського, перетинав Панську й Баторія і входив на Академічну площу; до нього в околиці вул. Охоронок* допливав крутий потік із Вороблячого ставу** у саді сакраменток, з другої сторони — потік Сольський. Другий потік Сорока, що постає з двох потоків: один пливе з Вульки***, другий із Залізної Води,— оба лучаться внизу Стрийської вулиці (тут був колись міст і рогачка), і об'єднаний потік пливе через вул. Яблоновських*[4] та Романовича*[5]. На Академічній площі Пасіка й Сорока лучаться разом; Полтва пливе далі вулицею Академічною*[6] й Гетьманськими валами*[7].

Потоки Полтви розливалися широко й над ними творилися мочари. Теперішня вул. Кохановського була багниста і в середній частині незамешкана. Називано її «Рурами» або «На рурах» від водопроводу, що йде нею від Погулянки. На початку цеї вулиці замітні доми з «крученими стовпами», що надали ім'я цьому місцю; є вони досі: з одної сторони — старі, з другої — доброблені. При кінці вулиці «На рурах» за ставком Шуманівкою (біля Академії ветеринарії*[8]) домики ставали густіші й була тут славна колись реставрація Макольондри з городом. Сюди вела дорога на Погулянку.

Ґустіше заселена була Зелена вулиця, давніше — Сихівська або Покутська. Туди йшла дорога до Рогатина, Станіславова й на Покуття, т. зв. Покутський шлях, доволі оживлений. При багатьох домах були широкі подвір'я, що служили на заїзд для купців, які переїздили сюди з своїми товарами; залишки їх є й тепер. У XVIII ст. були тут також магнатські палати Замойських (ч. 23) і Синявських (ч. 25—27). В 1685 р. при Зеленій вулиці засновано для домініканів костел св. Урсули, який пізніше (1878 р.) передано євангелицькій громаді.

Від Зеленої вулиці до вул. Яблоновських тягнуться високі горби. В часах облоги Хмельницького 1648 р. була тут Вовча гора, яку зайняли українські війська. І з цієї сторони через Зелену вулицю йшов перший наступ на місто, під Галицьку браму. Пізніше згадується гола гора, звана «Скалкою»; нині тільки вуличка «На Скалці»*[9] (бічна Яблоновських) пригадує це ім'я. Ці околиці належали до міста, під назвою Темричівського лану; місто наймало землі чиншівникам, і тут було багато городів, передміських домиків і пасік. У 1672 р. під час турецької облоги Львова стояв тут султанський мостівничий табір під проводом волоського воєводи Кан-

* О. Кониського.
** Тепер басейн на території зооветеринарного інституту.
*** Суворова.
*[4] Руставелі.
*[5] Саксаганського.
*[6] Пр. Шевченка.
*[7] Пр. Свободи.
*[8] Зооветеринарний інститут.
*[9] Скельна.

Костел св. Миколая і будинок університету по вул. Грушевського. Фото поч. XX ст.

такузена: волохи висипали тут шанці й звідси обстрілювали місто. Скалка через те опустіла. В 1695 р. стояв тут табором польський великий гетьман Станіслав Яблоновський, опісля він загорнув собі ці землі й поставив тут величаву палату, заложив англійський парк і засадив вісім чотирикутників лип. Тут відбувалися магнатські забави й з'їзди. В 1792 р. хорват Моранович запускав звідси перший бальон *. У 1795—1799 рр. був тут літній театр. 1822 р. військо купило палату з садами, й з того часу є тут казарми. 9 вересня 1848 р. на цій площі уладжено для львівської залоги богослужіння за жовнірів, що полягли у війні з Італією. Перед казармами було виставлено катафалк, а проповідь мав вікарій Успенської церкви о. Петро Лозинський. В 1877 р. на площі при вул. Яблоновських була перша крайова виставка. Посередині стояв дерев'яний будинок для промислу й рільництва, перед ним фонтан й квітники. За будинком стояли шопи для худоби й коней. На боці просто неба стояли рільничі машини: в різних місцях були малі павільйони приватних виставців, далі — будки з содовою водою, буфети тощо. Вхідні ворота були прикрашені зеленню й хоругвами. Така бідненька була ця виставка. Але на тлі горбків, укритих деревами, мала вона милий вигляд.

Вулицею Яблоновських плив потік Сорока — згадана вже вище притока Полтви. Простір над річкою аж до теперішньої вулиці Зибликевича** (давніше Стрийської) був незаселений до XVIII ст., очевидно, через мокре положення. Густіші оселі були при вулицях

* Повітряну кулю.
** Частина вул. І. Франка.

**Будинок Національного музею*

---

* Ломоносова.
** Драгоманова.
*** Тепер господарство лісотехнічного інституту.
*[4] Вул. св. Марка — тепер О. Кобилянської.

Курницькій (тепер Длугоша*) й Гончарській (тепер Мохнацького**), На місці, де стара лісова школа***, був костел св. Марка, заснований у XVII ст., знесений 1784 р.; по ньому залишилася назва вулиці*[4]. Костел св. Миколая, заложений

**Митрополит Андрей Шептицький. 1930 р.*

1694 р. для ордену тринітаріїв, що займалися викупом людей з турецької неволі, побудований у бароковому стилі. Парохіяльний дім, давній монастир, походить з 1745 р.

У будинках побіч цього костела міститься університет. Перед тим був тут єзуїтський конвікт*, а пізніше — казарми.

* Інтернат.

Університет перенісся сюди в 1851 р. по спаленні давнього будинку при Краківській вулиці під час бомбардування Львова 1848 р. В цім університеті до 1919 р. українці мали ряд катедр на філософському, правничому й богословському факультетах. Згадати треба імена покійних професорів української літератури Якова Головацького й Омеляна Огоновського[103], історика Ісидора Шараневича; з живих — Михайла Грушевського й ін. Старий університет був тереном пам'ятних студентських «буч»; в 1910 р. на коридорі першого поверха від револьверного пострілу поліг студент Адам Коцко[104]. При університеті розміщено малий ботанічний сад, ряд інститутів і університетська бібліотека.

При вул. Мохнацького є «Національний Музей», заснований митрополитом Андрієм Шептицьким 1905 р. (зразу як Церковний музей при церкві св. Юра). Він відзначається найбільшими в Галичині збірками релігійного малярства й різьби, має дещо з археології й етнографії. Архів музею має багато рукописів, головно до історії церкви, й величаву збірку стародруків, одну з найбільших на українських землях. При тій же вулиці, ч. 18, будинки найстаршої української приватної школи ім. Шевченка, що містяться тут від 1898 р.

При кінці передмістя є ряд гарних парків та прогулькових місць.

Продовженням вулиці Кохановського є Погулянка. Колись була тут над потоком Полтви сільська оселя, що належала Деймам і Дзевалтовським. Коло 1800 р. купив її львівський адвокат Франц Венглєнський, поставив палатку (тепер реставрація) з будинками й надав оселі назву Погулянка. Венглєнський був людиною талановитою, веселою, товариською, при тім багатою, збирав біля себе велике товариство, письменників, артистів і з ними вів веселе життя на своїй Погулянці. Пізніше цю маєтність купив власник ресторанів Дістль, у палатці заложив пивоварню, на ставку завів флотилію човнів. Для львів'ян Погулянка стала одним з улюблених місць проходів завдяки гарному положенню й дикій природі. В 1825 р. принагідний мандрівник так описує свою прогулянку в ці сторони: «В реставрації був гамір, велике товариство пило пиво. Міські елеганти, звані «фанфаронами», були прибрані за найновішою модою; капелюхи мали в кратки, на шиях кратковані хустини, сурдути «кадрильовані» або підшиті кратчастою китайкою, панталони у пружки — виглядали як циркові арлекіни». Наш подорожній з товаришами проходжувався по крутих стежках гаю, приглядався до джерел, що били з землі, потім пішов далі: «Продерлися ми через густі хащі і стали на верху гори, вкритої веселими деревами, що панує над Погулянкою. Який божеський краєвид

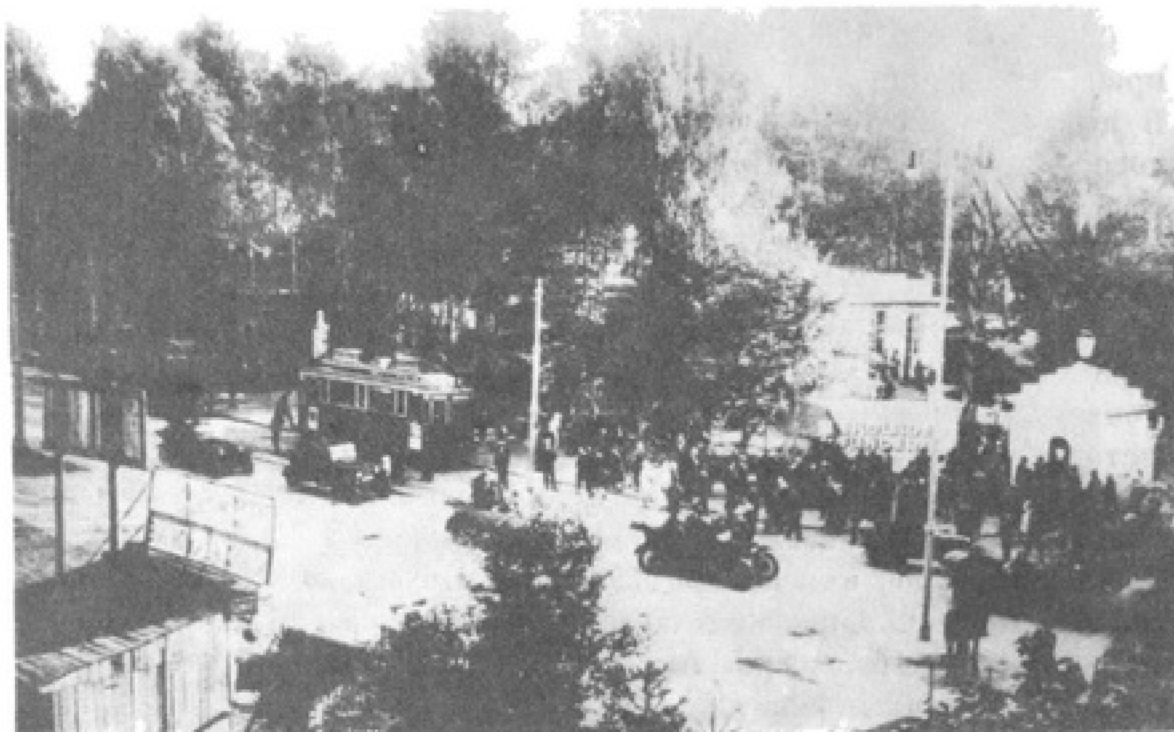

* *Біля Стрийського парку. Фото 30-х рр.*

відкрився нашим очам. Довкола високі гори, посередині долина, вистелена деревами, з-поміж котрих визирала незамітно вежечка невеликої каплички. Довкола нас панувала глуха тиша й тільки рахкання жаб перебивало її своїм негармонійним звуком. У цьому місці, на верху гори, вистеленої лісовим мохом, ми забули про відносини столиці, про обов'язки стану й з переповненими серцями, мовчки, бо правдиве захоплення ніколи не вживає слів, поглядали то на себе, то на галуззя дерев, яким наче знехотя колихав лагідний вітрець. Зірвали ми на пам'ятку кілька гарних плодів флори, з тугою відірвалися від цієї милої закутини, де чар природи усміхався до нас з кожного листочка, відбивався у кожній квітці, де ум наш був свобідний від похоті й такий спокійний, як ті води близького ставу, що не зморщили навіть своєї скляної поверхні...»

Погулянка багата джерелами; воду зібрано у три збірники. Один із них помітний на початку ліса; рурами вода йде на вулицю Кохановського й далі аж до Ринку. В 1848 р. Погулянку купила родина Кляйнів, що побудувала тут бровар, тепер уже нечинний*.

За Погулянкою є оселі П а с і к и міські й галицькі, в яких розвивалося бджільництво; далі — В и н н и к и, назва яких пішла, мабуть, від виноградників.

Вулицею Зибликевича й Дверніцького** доходимо до З а л і з н о ї В о д и, над ставком, який творить притока Сороки. Залізна Вода стала місцем прогульок від 1830-х рр. Львів'яни мандрували туди не раз раненько із дітьми й харчами, клалися таборами по полянах у лісі й верталися пізнім вечором до міста. Гостей притягала

* На цьому місці розміщено тепер винзавод.
** І. Свенціцького.

також купіль у ставку Камінського, ну й корчемка, що тут стояла. Короткий час був тут літній німецький театр Франца Краттера.

Сусідня С о ф і ї в к а має назву від костела св. Софії. В давніх часах околиця була вкрита лісами, залишки їх збереглися до кінця XIX ст., тепер уже вирубані. Костел св. Софії був заснований близько 1614 р. фундацією міщанки Софії Ганлевої, перебудований 1765 р. у бароковому стилі. З історичних споминів є тут неясна традиція про табір Дорошенка чи «гайдамацький». З початком XIX ст. власником Софіївки був Ян Лукевич, секретар апеляційного суду. При своїм дворі він заснував великий овочевий сад і за тодішнім звичаєм приймав у себе велике товариство. Перед смертю 1817 р. своє майно записав на фундацію посагів для бідних дівчат; його іменем названо одну з вулиць у цій стороні. В 1839 р. будівничий Ундерка заложив тут реставрацію з публічним садом, який відвідували охоче львів'яни. В 1841 р. розпочали будувати тут вілли. При вул. Понінського, ч. 4, є вілла*, що була власністю І в а н а Ф р а н к а, в якій поет умер 1916 р. Побіч — вілла історика Михайла Грушевського*.

С т р и й с ь к и й п а р к засновано в 1879 р. Ця околиця в давніх часах складалася з піщаних надм** і крутих ярів та долинок. В нижчій частині, від теперішнього пам'ятника Кілінському до вулиць Стрийської, Домбровського*** й Пулавського*[4], був колись цвинтар, закритий 1823 р. Жодного сліду з нього тепер не зосталося. В горішній частині був австрійський форт. Парк поширено й прикрашено з нагоди крайової виставки 1894 р. В парку засаджено різноманітні дерева: червоні й яворові клени, каштани, вільхи, берези, буки, дуби, платани, акації, липи, сосни різних родів, смереки, ялівець, тис, модрину, американські сосни й різні кущі.

Крайова виставка 1894 р. знаходилася в горішній частині парку. Уладжено там фонтани, вечором освітлені різнобарвним світлом, квітники, поставлено ряд павільйонів. Як залишки цієї виставки зосталися т. зв. водна вежа*[5], павільйон мистецтва, трираменний хрест, захований серед смерек, тощо. У нижчій частині парку поставлено тоді штучні руїни, до яких ужито матеріал зі старого мосту над Сорокою й надгробків з цвинтаря... Тоді також уладжено ставок, на якому були лебеді і побіч квітники.

На «повиставовій площі» в 1916 р. була австрійська воєнна виставка, на якій виставлено продукти воєнного промислу й воєнні уладження, як, наприклад, окопи, підземні захисти тощо. Від 1922 р. відбуваються тут «Східні торги», задля яких площу забудовано негарними павільйонами і знищено частину парку. Згадати ще треба, що в парку від сторони Стрийської вулиці з 1890-х рр. був невеликий звіринець, де показувано вовка, серну, лиса й вірла; потім була пара ведмедів.

* Тепер належать музею І. Франка.
** Дюн.
*** І. Рутковича.
*[4] Конєва.
*[5] Водонапірна вежа, тепер бар «Вежа».

Під час великої війни* у Стрийському парку поліг при повітряній катастрофі австрійський летун, його могила була коло Палати мистецтва. В листопаді 1918 р. були тут могилки українських стрільців, що полягли у бою. Їх ексгумовано й перенесено на цвинтарі.

За Стрийським парком є П е р с е н к і в к а. В XVII ст. вона звалася Коснерівкою, від імені міщанина Коснера, на ланах котрого була заложена. В 1687 р. дістав її у посідання львівський купець Яків Персінг, і з того часу вона має теперішнє ім'я. Персенківка стала голосна в часі українсько-польської війни в 1918—1919 рр.— велися тут завзяті бої.

На південний схід від Персенківки був фільварок К р е б л і в к а, яку заснував при кінці XIV ст. міщанин Лаврентій Кребль, власник бровару. Побіч Креблівки було село О с в і ч а, відоме в XV ст. Але пізніше обидві оселі зникають. Мабуть, вони були знищені ворожими нападами. Освіча — це тепер частина лісу в ревірі** Зубрі.

В цій стороні Львова колись були великі ліси, й за княжих часів, мабуть, ведено тут ловецьке господарство на велику міру. Про це свідчать назви сіл: З у б р а вказує, що тут були зубри. К о з і л ь н и к и й С о к і л ь н и к и — це ловецькі оселі, що доглядали козлів і пильнували соколів, яких уживано на лови.

* Першої світової.
** Околиці, окрузі.

ВІД ПОЛТВИ ДО ЄЗУЇТСЬКОГО ПАРКУ

ПОЛТВА — МЛИНИ, МОСТИ.— АКАДЕМІЧНА ВУЛИЦЯ.— ЦИТАДЕЛЬ.— ГОРИ ШЕМБЕКА, ПОЗНАНСЬКА Й КАЛІЧА.— ВУЛИЦЯ КОПЕРНИКА.— КОСТЕЛИ Й ГРЕКО-КАТОЛИЦЬКА ДУХОВНА СЕМІНАРІЯ.— ВУЛИЦЯ СИКСТУСЬКА.— ЄЗУЇТСЬКИЙ ПАРК.

На захід від середмістя за Полтвою, Академічною вулицею* і Гетьманськими валами** в давніх часах були багнища й мочари. Ще коло 1780 р. на вулиці Карла Людвика (Легіонів***), як згадує один із львів'ян, «нічого іншого не було, тільки багна й трясовища; кілька домиків, розкинених тут і там при вулиці Єзуїтській (тепер Ягайлонська*[4]; два домики при вул. Сикстуській*[5], а як ціла Широка вулиця (теп. Коперника), все місце було болотнисте, самі мочари, трясовища, зарослі тростиною,— там на качки славно польовано». В околиці Академічної площі*[6], Хоружчини*[7] й пасажу Гавсмана*[8] були ставки.

Академічною вулицею, Марійською*[9] площею й далі через Гетьманські вали плила Полтва. На Академічній вулиці сходилися два її джерельні потоки — Пасіка й Сорока. Полтва була ще значною рікою, мала багато води, виливала не раз і робила на передмісті значні шкоди. У 1511 р. вона виступила з берегів, підмулила кілька домів і частину міського муру. В червні 1514 р. ріка вилляла так, що вода вдерлася аж до міста між мури. В 1770 р. вода залляла нижче положені пивниці й церковні підземелля, де поховано знаменитіших осіб. Як вода упала, тіла почали гнити, так що мало не прийшла пошесть у місто. В 1853 р. вода йшла рівно з берегами, несла з собою балки, дерева, вирвані з корінням, хатні предмети. На Галицькому передмісті вода забрала двоє дітей, одно врятовано, друге потонуло. Останній вилив Полтви був 1872 р., вода виступила аж на Гетьманські вали, позабирала на передмісті свиней, котів і псів. Марійська площа виглядала тоді як одно велике багнище.

В XV ст. на Марійській площі було два м л и н и, капітульний і міський; в часі будови фундаментів Гіпотечного банку віднайдено тут лотоки і добре збережене млинське колесо. Коло теперішнього Європейського готелю*[10] на Полтві був о с т р і в і на ньому каплична Матері Божої з Лоретто. Навпроти теперішнього готелю Жоржа*[11] був м і с т і на ньому від XV ст. стояв хрест, до якого були прив'я-

* Пр. Шевченка.
** Пр. Свободи.
*** Пр. Свободи, непарні числа.
*[4] Акад. В. Гнатюка.
*[5] Жовтнева.
*[6] Початок вул. Саксаганського і пр. Шевченка.
*[7] Чайковського.
*[8] Жовтневий проїзд.
*[9] Пл. Міцкевича.
*[10] Готель «Україна».
*[11] Інтурист.

зані «відпусти»; пізніше поставлено тут фігуру св. Івана. Міст знесено в 1840-х рр., і Полтву в цьому місці замуровано; фігуру перенесено на другий міст, т. зв. волоський, навпроти вул. Романовича, де вона стояла до кінця XIX ст.; тепер ця фігура знаходиться перед костелом св. Миколая. Пізніше закрито й інші частини Полтви: в 1884—1886 рр. — на Академічній вулиці, 1887 р. — на вулиці Карла Людвика, від 1891 р. — на вул. Кохановського.

Академічна вулиця звалася колись Гарбарською, потім Свято-Іванською від згаданої фігури св. Івана. По обох сторонах її над рікою росли високі волоські тополі. Із замітніших будов треба згадати лазню св. Анни, що була вже 1810 р. Початок їй дало джерело, в якому відкрито залізо і вуглевий квас. Лазнички були у партеровому домику, у глибині подвір'я. На місці теперішнього готелю Жоржа був готель «De la Russie» з двома в'їздовими брамами від Марійської площі і широким городом від вул. Хоружчини. В сусідстві був заїзд «Під тигром», дуже дешевий, сюди часто заїздили наші священики. Марійська площа від 1843 р. звалася площею Фердинанда, в честь архікнязя-губернатора. В 1862 р. виставлено мармурову фігуру Богородиці, і площа дістала теперішнє ім'я. Фігура стояла зразу в тому місці, де тепер пам'ятник Міцкевичу.

На південь від Академічної вулиці терен підноситься догори в напрямі на узгір'я Цитаделі. Це узгір'я складається з трьох гір, що колись мали свої назви: гори Шембека, або Вроновських, гори Калічої і гори Познанської.

Гора Шембека (або Шемберка) має таку назву в XVII ст. — це найвища гора, що опадає стрімко до вул. Коперника. Під час облоги Львова Хмельницьким 1648 р. опанували її козаки. В 1672 р. турки збудували тут батарею і примістили на ній чотири тяжкі гармати, тому й до половини XIX ст. цю гору звали турецькими шанцями. Залишки цих шанців у вигляді насипу були ще в 1830-х рр.; оглядав їх тоді львівський історик Антін Петрушевич ще як учень. Біля підніжжя насипу відкрито тоді кам'яну фігуру, що зображала чоловіка до пояса, з рукою на грудях. На сточищі гори, від теперішньої вул. Вроновських*, при кінці XVIII ст. побудовано шляхетський двір з гарним садом, висадженим липами, що йшов аж до Пелчинського ставу**; на вершку гори була кругла будова, т. зв. рондель. В 1791—1829 рр. цей двір належав до радника львівського шляхетського суду Станіслава Вроновського, від нього гора дістала своє друге ім'я. Вроновський збирав книжки й старовину, знав історію Львова, любив мистецтво і навіть дав у своїй палаті пристановище театрові.

Познанська гора згадується під час другої облоги Хмель-

* Акад. Ф. Колесси.
** На вул. Д. Вітовського

ницького 1655 р.: тут стояла московська батарея й звідси обстрілювали місто.

Калічa гора, від сторони теперішньої Калічої вулиці, вже приблизно 1450 р. була місцем, де жили каліки й старці; вони мали навіть свого «старосту калік». Пізніше постав тут шпиталь св. Лазаря, званий «лазаретом»; в 1619 р. перенесено його на теперішню вулицю Коперника. На Калічій горі 1656 р. побудував свій двір Бартоломей Зиморович, львівський історик і поет.

Пізніше гори перейшли у власність австрійського уряду, і тут побудовано 1856 р. укріплення, звані Цитаделлю. Вони складаються з осереднього будинку, переломаного на два крила, і з чотирьох круглих бастіонів над сточищами гір. У листопаді 1918 р. Цитаделю зайняли українські війська.

Узгір'я Цитаделі опадають на південь до яру, яким пливе з Вульки один потік Сороки. Є тут два стави — Пелчинський і Панєнський.

Пелчинський став має свою назву, мабуть, від Євфросини Пелчиної, доньки львівського міщанина Матвія Микулки, що віддалася за шляхтича Андрія Пелку. При ставі здавна були міські млини. В 1820 р. Іван Карло Фреснель, генерал австрійської кавалерії, побудував тут військову пливальню*. Це був довгий партеровий будинок із тосканськими колонами; на стіні знаходилася пам'ятна таблиця на честь засновника. Фреснель був відомий у Львові з того, що, будучи сивоволосим дідом, закохався в молоду дівчину і, хоч батько замкнув її в монастирі, таки добув дозвіл і оженився з нею. В половині XIX ст. Пелчинський став був улюбленим місцем проходів львів'ян; Пелчинська вулиця** була повна повозів, що привозили туди гостей, молодь приїздила кінно. Прогульковці приглядалися до науки плавання і плавальним еволюціям на гарному ще тоді й чистому ставі. В 1843 р. була тут «морська битва» — військові вправи, під час яких піхота й кавалерія у повній зброї кидалися в воду. В 1845 р. на Пелчинському ставі був фестин, в якому зображалася боротьба морських потвор: штучних крокодилів, сирен, китів, з якими боролися мурини*** на човнах. У ставі була риба ще з початком 1900-х рр., і довкола сиділи аматори рибальства з вудками. На горбах по другому боці ставу відбувалися військові вправи, в яких брали участь усі роди війська, навіть артилерія з гарматами. Роблено тут засідки, наступи при гучній стрілянині. Пам'яткою цього довгий час був кам'яний міст за ставом із надписом «Militare aedificavit — civitati donavit» («Військо збудувало — місту дарувало»). Принаду Пелчинського ставу, чар горбів, укритих деревами, описували у віршах львівські поети. Але в останніх роках, на жаль, став засипано й на його місці є порожня площа.

* Басейн.
** Д. Вітовського.
*** Негри.

*Вигляд теперішньої вулиці Коперника у 40-ві рр. XIX ст. З тогочасної літографії

Сусідній Панєнський став мав ім'я від ордену панєн домініканок, до яких належав. На ньому уладжено штучну совганку* і спортові площі.

Назви вулиць змінялися протягом віків. Вулиця Коперника звалася близько 1530 р. Сокільницькою дорогою, бо вела до села Сокільників; у XVIII ст. називають її Широкою. В горішній частині вулиці від 1618 р. був шпиталь св. Лазаря (перенесений сюди з Калічої вул.), в 1621 р. в ньому знайшли захист хворі вояки, що верталися з турецького походу. На різні хвороби вимерло їх тут коло 2000. В 1635—1640 рр. побудовано при шпиталі костел св. Лазаря. Це будова невелика, без прикрас, із гостролуковими вікнами й низькою вежею; вівтар бароковий. При входовій брамі плоскорізьби, що зображують Лазаря, з надписами, і нижче криниця, прикрашена левами, що держать щити з гербами міщанської родини Вольфів-Шольців. Ці леви походять із старої ратушевої вежі. При шпиталі св. Лазаря мешкав якийсь час Маркіян Шашкевич у свого свояка Авдиковського, що був управителем шпиталю.

* Ковзанку.

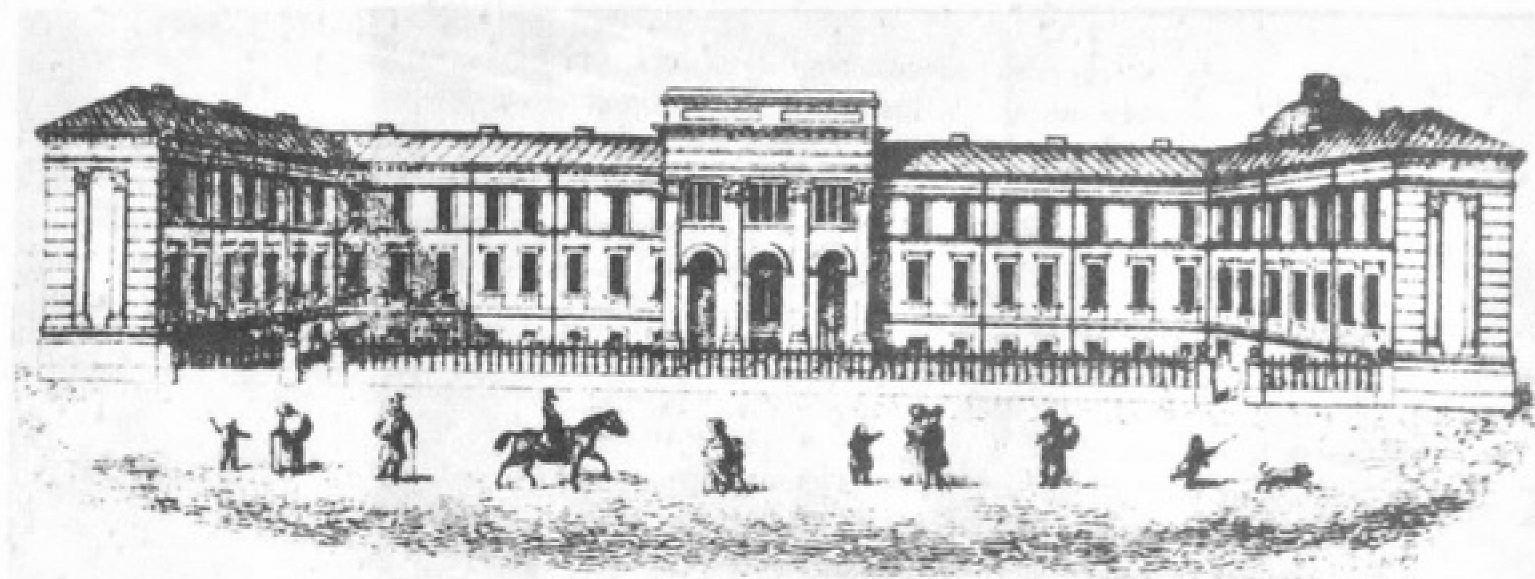

**Бібліотека Оссолінських. З літографії К. Ауера. 1846—1847 рр.*

При вулиці Коперника, нижче, в 1677 р. побудовано костел кармеліток босих. Пізніше, за часів Йосифа II, костел знесено й будинок зайняв польський національний інститут ім. Оссолінських*, заснований 1823 р. Є тут велика бібліотека, де зібрано понад 150 000 книг, в тому числі дещо з українських стародруків, 5000 рукописів, багато автографів, велика збірка географічних карт. Також міститься тут музей ім. Любомирських із великою збіркою портретів, зброї, рисунків, ритовин, монет та іншої старовини.

При цій самій вулиці знаходиться греко-католицька духовна семінарія й церква св. Духа**, колишній монастир домініканок із костелом, побудований 1729 р.; цісар Йосиф II по знесенню ордену передав будинки греко-католицькій духовній семінарії. Церква має одну наву й півокруглу абсиду, всередині новий іконостас, стіни мальовані; дзвіниця у бароковому стилі. Семінарія наново перебудована, з садом. При кінці XVIII ст. семінарська земля сягала аж до долу вулиці Коперника; на грунті*** семінарії є дім Кредитового Земського Товариства. Пізніше кусень за куснем землі забирано. В часах Шашкевича на місці, де тепер головна пошта, був ще великий сад, запущений, слабо опарканений, а в ньому домики, де мешкала служба семінарії. Далі були одноповерхові музеї, за ними сад для вихованців, далі церква з семінарією і знов городець, що примикав до палати Сапігів[105]. На семінарії при вікнах були грати, що надавали будинкові вигляду в'язниці. Оповідають анекдот, що раз якийсь селянин уперто вдивлявся у будинок. Один з вихованців почав глузувати з нього, а селянин відворкнув: «Смійся, смійся, якби ти був порядний чоловік, то за гратами не сидів би!» Семінарія відігравала дуже важливу роль у нашому відродженні

* Тепер — Львівська наукова бібліотека ім. В. Стефаника АН УРСР.

** Знищена бомбою 1941 р.

*** На території землеволодіння.

Церква руської семінарії у Львові. З літографії А. Пилиховського. Кінець XIX ст.

XIX ст. Тут закінчив богословські науки Маркіян Шашкевич, з гуртка богословів вийшли перші галицько-українські письменники. На спомин Маркіяна вмурували в 1911 р. на мурах церкви пам'ятну таблицю.

Будинок духовної семінарії мав до недавнього часу сліди обстрілювання з польсько-української війни. В листопаді 1918 р. в сусідньому будинку головної пошти боронилася українська залога; поляки через семінарію досталися до пошти, підпалили дах та відтіснили українців.

В у л и ц я С и к с т у с ь к а, давня Сикстівська дорога, має ім'я від Томи Сикста, що заснував тут першу оселю в 1605 р. В тому самому часі постав тут дерев'яний костел М а р і ї М а г д а л и н и, при якому був монастир домініканів. Близько половини XVII ст. збудовано мурований костел у бароковому стилі, в 1784 р. він став парохіяльним. Другий монастир, т. зв. д у х а ч о к або канонічок де Сакс, був між вул. Сикстуською, Словацького й Крашевського*. В тих околицях було кілька мурованих саджавок для риби, з яких найбільша — латинського архієпископа. При Сикстуській вулиці в 1655 р., в часі другої облоги Львова Б. Хмельницьким, стояли московські й українські війська. З новіших часів замітна бібліотека Баворовських при вулиці того ж імені у старій будові, що звалася арсеналом Синявських**.

В у л и ц я Я г а й л о н с ь к а звалася зразу Єзуїтською, бо вела до фільварку єзуїтів, де тепер є Є з у ї т с ь к и й п а р к***.

На цих місцях були колись міські лани, але пізніше земля перейшла у приватні руки. Під кінець XVI ст. міщанин Іван Шольц-Вольфович заклав тут сад коштом 1600 золотих. Сад перейшов потім у руки його зятя Антона Массарі, італійця, родом із Венеції, і він обладнав парк на італійський спосіб. З часом цей парк перейшов до єзуїтів разом із сусідньою землею, яку місто пустило їм у державу*[4] (т. зв. Решівський лан). Єзуїти виставили тут цегельню, потім бровар і корчму, осадили хлопів — заложили цілий фільварок. Єзуїтський город переживав тоді різні воєнні події. В 1655 р. під час облоги Львова Хмельницьким стояла в городі московська артилерія, встановила тут батереї і висипала вали. В 1672 р. були тут турецькі війська. Пізніше частину залишено на парк з алеями під шнур, шпалерами, крутими стежками серед старих дерев. Коли при кінці XVIII ст. знесено орден єзуїтів, частина єзуїтської землі перейшла у власність австрійського уряду, а саме: між вул. Крашевського й Сикстуською. Тут були склади дерева, деколи відбувалися ярмарки продажу вовни, в 1850-х рр. була тут промислова виставка. Сам парк заріс гущавиною, наче ліс. Аж у 1799 р. продано його підприємцеві Іванові Гехтові, і він обладнав його на

* Чернишевського.
** Тепер — відділ мистецтв бібліотеки ім. В. Стефаника.
*** Парк ім. І. Франка.
*[4] Оренду.

французький спосіб, побудував лазнички, альтани, літній театр просто неба, площу штучних вогнів, карусель на саджавці, різні алеї й стежки. На місці, де стоїть тепер сеймовий будинок*, поставлено одноповерховий дім, що звався Гехтівським касином. З усіх тих будов залишилася дотепер тільки одна альтана на дорійських стовпах. До парку львівське аристократичне товариство ходило на проходи, відбувалися тут також забави зі штучними вогнями, фестини і всякі товариські розваги. В 1828 р. польський театр виставив тут п'єсу Буарі «Битва під Полтавою» «з військовими еволюціями, битвами, російськими танцями...» В 1855 р. парк перейшов у власність міста. Відомий тоді міський садівник Бауер обладнав парк наново, причому вирубано старі дерева. В тому часі побудовано теперішню реставрацію**. В 1881 р. обладнано квітники в долішній частині (перед сеймовим будинком); ваза з різьбами, що стоїть посередині,— це копія з Торвальдсена, перенесена з криниці на теперішній площі Домбровського. В 1886 р. знесено алею, що була продовженням теперішньої вул. Третього мая***; в 1925 р. її відновлено. В Єзуїтському парку визначаються з дерев граби, в'язи, липи, модрина, ялиці, смереки, туя, з кущів — чорний боз, гліг, ліщина, цибушник, пігва, лігустер, берберис[106]. Парк знищила сильно буря у 1890-х рр. Тоді цілий парк був завалений сотнями великих дерев, що лежали тут покотом, так що перейти не можна було.

В перших днях листопада 1918 р. в Єзуїтському городі були перестрілки українців з поляками.

Вул. Третього Мая звалася від 1840-х рр. Маєрівською, від саду Маєра, славного помолога, що плекав різного роду овочеві*[4] дерева, а також виноград. Сеймовий будинок побудовано 1877—1881 рр. Із ним в'яжеться багато політичних споминів: українські сеймові посли зводили тут не раз важку боротьбу з польськими послами; особливо голосна була обструкція 1911 р.: щоби спинити сеймові наради, українці кілька днів грали на різноманітних інструментах... В листопаді 1918 р. сеймовий будинок зайняло українське військо; тоді погоріла одна частина будови. Тепер приміщено тут університет.

* Головний корпус Львівського університету.

** Тепер — Будинок природи.

*** Січових Стрільців.

*[4] Фруктові.

СВ. ЮР, ГОРОДЕЦЬКА Й ЯНІВСЬКА ВУЛИЦІ

ПОЧАТКИ СВ. ЮРА.— ЦЕРКВА, БУДИНКИ Й ЮРИДИКА.— СВЯТОЮРСЬКІ ЯРМАРКИ.— ІСТОРИЧНІ ПОДІЇ.— ГОРОДЕЦЬКА ВУЛИЦЯ.— ЦЕРКВА БЛАГОВІЩЕННЯ.— ГОРОДЕЦЬКИЙ ЦВИНТАР.— БІЛОГОРЩА.— ЯНІВСЬКА ВУЛИЦЯ.— ГОРА СТРАЧЕННЯ.— КОРТУМІВКА.— ОКОПИ ДОРОШЕНКА.— ЯНІВСЬКИЙ ЦВИНТАР.— БАЙКИ.—ВУЛЬКА.— КУЛЬПАРКІВ

Побіч Єзуїтського парку веде вулиця Міцкевича; давніше вона звалася С в я т о ю р с ь к а, бо вела під церкву св. Юра. В 1840-х рр. вона була вся поросла деревами.

Про початки церкви св. Юра є тільки легендарні перекази. Одне оповідання говорить, що тут була печера серед тернів і в ній 1280 р. осів князь Василиск, він на старість літ хотів відпокутувати гріхи молодості і постригся в ченці. На його бажання князь Лев на горі поставив церкву з букового дерева й мешкання для монахів. Інший переказ говорить, що монастир заснував князь Юрій. Справді з південно-західної сторони гори була печера, але близько 1765 р. єпископ Лев Шептицький[107] наказав її замурувати й примістив при ній дерев'яну кузню. Одинока історична пам'ятка, що залишилася з княжих часів,— це дзвін із 1341 р. з надписом «Въ лѣ(то) зѡмѳ* сольянъ бысть колоколъ сиі святому Юрью при князи Димитриі игуменом Евъфимьемъ. А писалъ Скора Яковъ». Князь Димитрій — це литовський князь Дмитро Любарт[108], що зайняв Львів 1340 р. по смерті останнього з Романовичів, Юрія II Болеслава.

За переказом першу дерев'яну церкву спалив польський король Казимир 1340 р. На її місце ігумен Євфимій 1363 р. почав будувати нову церкву, муровану. Будову докінчено 1437 р. У будівництві брав участь архітектор Дорінг[109]. Ця церква відзначалася незвичайно сильними мурами, так що тільки з трудом зруйновано її 1743 р. для будови нової. При церкві була дерев'яна дзвіниця з шістьма дзвонами, недалеко від неї криниця глибиною десять ліктів, із цямбриною, покрита дахом, з неї тягнули воду колом із ланцюгом і відром. На півночі, від сторони Городецької вулиці, йшов великий монастирський сад. Тут випливав потічок Середній, що творив невеликий ставок; потічок було ще видно в XIX ст., він увіходив у канал на Городецькій вулиці. Св. Юр дістав новий вигляд при перебудові єпископів Атанасія[110] й Льва Шептицьких від 1744 р. Поставлено тоді величаву церкву, яка вважається найгарнішою пам'яткою у сти-

* В літо 6849.

*Церква св. Юра. Сучасне фото

лі рококо у Львові. Церква має план грецького хреста, посередині накрита поважною тяжкою банею, на раменах хреста незамітні плоскі бані, закриті балюстрадами; як прикраси ужито цілої маси ніжно різьблених ваз та рококових орнаментів. Звертають увагу монументальні статуї святих, особливо св. Юрія на коні над аттиком. Всередині церква прикрашена іконостасом Луки Долинського, маляра-українця з кінця XVIII ст. Крім головного вівтаря є шість бічних, в однім є ікона теребовельської Богородиці з 1723 р.; окрадено її з дорогоцінностей, якими була обвішана.

До церкви ведуть подвійні кам'яні сходи у стилі рококо; вежа й інші будинки творять цілість із церквою. З півночі були мешкання монахів, від заходу гостинні палати, з полудня мала бути Духовна семінарія. Палата епископів, потім митрополитів збудована в переходовому стилі від рококо до цісарства. Парк своїм поділом і укладом квітників був пристосований до цілості архітектури. При головних

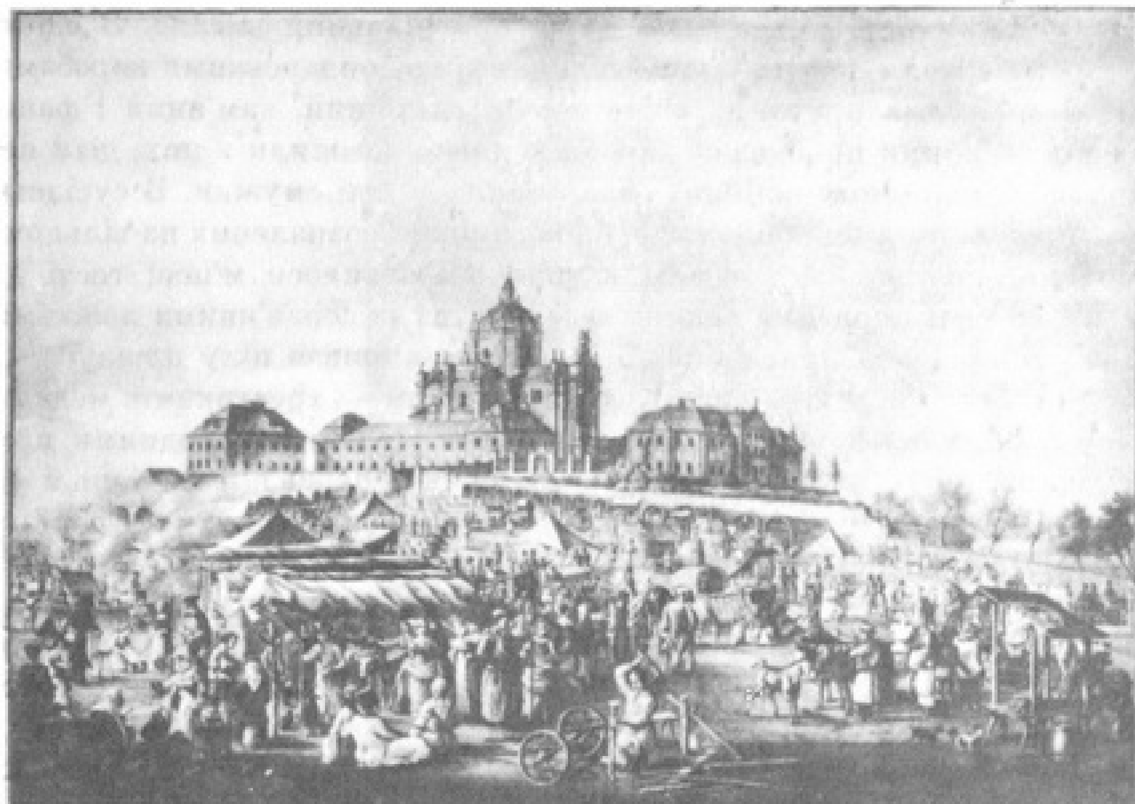

***Ярмарок біля церкви св. Юра. З літографії А. Лянге. 1844 р.**

будинках були ще прибудови — стайні, кухні, «кордегарда» для війська, — єпископи мали свою надвірну драгонію, — далі двори й доми до винайму. При єпископській столиці була у своїм часі друкарня, раз за владики Желиборського[111] — 1644—1646 рр., двічі за Шумлянського[112] — 1687—1688 та 1700 рр. Св. Юр мав також свою бібліотеку, яка почала творитися вже за першого львівського єпископа Макарія Тучапського (1540—1549 рр.). Частину її передано до Національного Музею — фундації митрополита Шептицького[113], частина є в палаті митрополитів і при консисторії. Цілий простір довкола св. Юра творив власність церкви й звався юридикою. Були тут різні частини, як оселі «Під скалою» — на захід біля підніжжя гори, Чолганщина, Колоковщина, Яворщина, Балабанівщина на Городецькім, Кобилеччина на Янівськім. Юридика сягала вниз Городецької вулиці до костела св. Анни і далі на Янівську* вулицю до єзуїтського фільварку та до Широкої вулиці (тепер Коперника).

На площі відбувався щорічно великий ярмарок, що починався за два тижні перед св. Юром (23 квітня ст. ст.) і тривав два тижні по празнику. Першу звістку про ярмарок знаємо в 1679 р. З краму, що тут продавався, згадуються глиняні горшки з Жовкви. Ставропігійське братство продавало під св. Юром свої образи. У XVIII ст. святоюрські ярмарки відбувалися два рази в році: на св. Юра й на Покрову. До найбільшого розквіту дійшли вони

* Шевченка.

1840—1850 рр. Ярмарок мав дуже оригінальний вигляд. З однієї сторони стояли довгим рядом великі вози з бондарськими виробами. Далі великими кругами світив посуд: глиняний, кам'яний і фаянсовий,— жінки пробували виробів, сильно дзвонили в них, діти пищали на глиняних кониках, мальованих у білі смужки. В сусідстві були харчівні «під сонцем» — на вогнищах, розпалених на вільному повітрі, смажилася ковбаса, в горшках варилося м'ясо; гості діставали свої порції на глиняних мисочках із дерев'яними ложками, їли стоячки або присідали на піску, що вкривав цілу площу.

Далі стояли шатра з відпустовим крамом — хрестиками, медаликами, образками у рамах і без рам та з різними народними прикрасами, як стяжки, дзеркальця, ножики, дерев'яні ляльки й ін. Зачудована дітвора гляділа на дерев'яні возики, скрипки, сопілки й інші забавки, все мальоване у фантастичні квіти. На самій середині площі стояв ряд шатер під полотняним накриттям, прикрашених сосновою віхою з золоченими горіхами: тут грали музики, можна було дістати всякого напитку й танцювати досхочу. Проти цих шатер стояли шатра з медяниками різного кольору й смаку — ванілієві, кавові, помаранчеві, мигдалеві; в 1841 р. вперше появилися прикрашені медяники у вигляді вусатих гусарів, дітей у повиттю, кошиків і сердець. Кожний батько мав собі за святий обов'язок привезти дитині з ярмарку такого «юрашка». По правій стороні площі, у вуличці, званій «товстою», продавали сало, збаразькі ковбаси й всяку вудженину; у другій вуличці, «теплій», жиди продавали кожухи, шапки, опанчі, пояси. Тут був торг найголосніший і найгарячіший. Гамір, курява і юрба на площі св. Юра були ознаками доброго ярмарку. На площу виходило пів-Львова, з'їздилися селяни й міщани з далеких сторін. Від 1849 р., коли у Львові появилася перша залізниця, почали з'їздитися на ярмарки купці з Праги, Берна й Відня з полотном, сукном, готовими убраннями тощо. Але близько 1860 р., з розвитком фабричного промислу й поширенням залізниць, ярмарки почали підупадати. Коло 1900 р. перенесено їх на площу Бема*, але на новому місці вони не дійшли до ніякого розвитку й перевелися зовсім. Кілька будок із відпустовим крамом, що появляються під церквою на празники, не дають ніякого поняття про давні славні святоюрські ярмарки.

Св. Юр мав також драматичні моменти у своїй історії. З січня ** 1584 р., у перший день Різдва на церкву напали слуги латинського архієпископа Соліковського, вигнали з церкви священиків Саву й Івана, що ставали до служби божої, і ворота церковні опечатали; владика Гедеон Балабан мусив вести процес із архієпископом, і щойно по трьох тижнях було відкрито запечатані церкви. Сам Гедеон Балабан був людиною нагальної вдачі, вів боротьбу зі Став-

* Ярослава Мудрого.

** Див. прим. на с. 52.

Облога Львова в 1648 р. Офорт К.-А. Недбловича. 1702 р. (?)

ропігією й своїм духовенством і непослушних карав, не перебираючи у способах: ченців з монастиря св. Онуфрія приковував до стовпів або вкидав до в'язниці у глибокій ямі без світла... В 1608 р. на узгір'ї під св. Юром розложився зі своїм військом магнат Адам Стадницький і звідси облягав місто за те, що арештовано його брата під закидом убивства; ватаги Стадницького дуже знищили передмістя.

В 1648 р. на церкві св. Юра завішено козацький прапор, і тут стояв відділ українського війська. В 1655 р. під св. Юром був цілий табір Богдана Хмельницького. В церкві гетьман приймав єпископа Желиборського, що з іншими послами прийшов до гетьмана як висланник міста. Гетьман мав свою квартиру десь під церквою, недалеко була канцелярія генерального писаря Івана Виговського. У відповідь на посольство міста гетьман відповів листом; він остерігав міщан, щоби не надіялися на короля Яна Казимира, бо польські краї зайняли вже шведи й москалі, гетьман є з ними в союзі, і всі три союзники поділяться Польщею. «А що нам Пан Біг допоміг країну нашу руську (Галичину) заїхати, при тім стоїмо». Іншого дня Виговський заявив послам, що поки козацька шабля зайшла, доти має бути козацька влада. Під св. Юром гетьман приймав також посла польського короля, що старався схилити його до миру. Богдан Хмельницький оповів йому байку про приязнь вужа з чоловіком та як та приязнь розбилася: вуж укусив на смерть дитину чоло-

віка, чоловік відрубав вужеві хвоста. «Таке саме сталося,— говорив Богдан Хмельницький,— між поляками й українцями. Були часи, коли ми у великій польській державі жили у спільному щасті, тішилися спільними нашими успіхами. Козаки не допускали до королівства небезпеки і самі приймали на себе удари ворогів; мешканці Польщі давали козакам свободу і не гнівалися на те, коли ми пили те молоко, що находили по кутах, де не дійшли ще поляки. Тоді польське королівство процвітало й світило щастям в очах усіх народів, усі народи йому заздрили; ніхто не нападав на Польщу, а куди йшли польські війська разом із козаками, всюди перемагали, всюди співали побідні пісні. Але потім поляки стали порушувати свободу українців і зачали бити їх по голові, а українці, як їх заболіло, стали кусати; і так вигибло багато українців і пропало багато поляків. Від того часу, як прийдуть обом народам на пам'ять біди, що їх зробили одні другим, відразу повстає гнів, і хоч зачнуть миритися, з якої-небудь причини приходить до війни. Навіть наймудріший чоловік не зумів би довести до того, щоби між нами настав твердий і тривкий мир, як тільки так: нехай поляки віддадуть усе, що належало до руських князівств, нехай віддадуть козакам цілу Україну аж до Володимира, Львова, Перемишля й Ярослава; тоді ми будемо собі сидіти в своїй Україні, як той вуж у ямі. Але я знаю, поки лишиться в Польщі хоч би тільки сто панів, вони не згодяться на це, а козаки, поки матимуть зброю, доти не вступляться від цього».

В 1668 р. за св. Юр велася завзята боротьба між київським митрополитом Винницьким і єпископом Йосифом Шумлянським. Війська Шумлянського напали на оборонний монастир, вирубали паркани і брами, висікли вікна і тяжко побили слуг митрополита. Сам Винницький знайшовся в небезпеці життя і мусив утікати з монастиря крізь вікно, спустившися по списі. Тут його обскочили вояки, але він відкупився від них — дав їм свій золотий ланцюг. Шумлянський забрав тоді єпископські мітри, ризи, одяг, килими, багато зброї, столовий посуд, вино бочками, коні до виїзду каретою і т. д. Справа дійшла до суду, але остаточно владицтво визнано за Шумлянським. В 1672 р. церкву знищили турки.

Під час татарського нападу на Львів 11 жовтня 1695 р. один татарський відділ появився під церквою св. Юра. Тодішній єпископ Йосиф Шумлянський, колись ротмістр, хоч мав тільки десятьох людей при собі, привітав ворога стрілами з гармат і рушниць. Коли кілька сміливіших прийшло ближче, єпископ зійшов із рушницею на церковні сходи й кликав до них, щоби його не зачіпали, бо буде стріляти. Братанич єпископа Павло Шумлянський прибіг єпископові на допомогу і взяв у полон одного татарина.

У церкві св. Юра відбувалися також синоди духовенства й наради братств. У 1712 р. єпископ Варлаам Шептицький зібрав у церкві представників усіх братств. Там у присутності його й крилошан зложено раду, що робити, щоби добути в місті рівні права з римокатоликами, бо хоч тоді вже українці перейшли до єдності з Римом, поляки не хотіли допустити їх до повних прав, і народ почав буритися і погрожувати, що покине унію. На цій раді всі присутні зложили присягу, що будуть боронити своїх прав, зібрали гроші і почали новий процес з містом. По якімсь часі добуто справді доступ до урядів у місті.

Від 1743 р. у святоюрськім монастирі велися філософські студії; першим професором був єромонах Василь Боскович родом із Хорватії. В 1789 р. австрійський уряд велів перенести монахів до св. Онуфрія, але що там не було відповідного мешкання, монахи лишилися при св. Юрі до 1817 р.

В 1780-х рр. св. Юр був голосний тим, що в єпископській палаті осіла своячка єпископа пані Катерина з Потоцьких — Косаковська, славна з своєї дипломатичної зручності. Св. Юр став тоді вогнищем політичних інтриг. Косаковська утримувала великий двір, зложений із гайдуків, паюків*, лявфрів**, машталірів***, козаків та іншої служби, мала також славні карлиці*[4]. Гостей запрошувала на п'ятницю й подавала все пісні обіди. В 1787 р. відвідував св. Юр цісар Йосиф II. В липні 1849 р. на площі св. Юра був табір російських драгунів, що йшли на поміч цісареві проти мадярських повстанців. На львів'ян велике враження зробили огрядні постаті їздців у великих шоломах, прикрашених волосяними китицями, на конях одної масті, та оригінальний спів вояків. Були між ними українці.

Г о р о д е ц ь к а вулиця, до якої належала й теперішня Казимирівська, починалася від північно-західного рогу міських мурів. Дорога переходила через Полтву (при теперішній площі Голуховських*[5]) і вище через другий потік, що випливав в околиці теперішньої пл. Смольки*[6]. Там, де тепер вул. св. С т а н і с л а в а*[7], знаходився костел того ж імені і при ньому шпиталь для прокажених, заснований у XIV ст., знесений 1789 р. При Казимирівській вул. був монастир св. Б р и г і д и, заснований з початком XVII ст., в XIX ст. перемінений на в'язницю, звану «Бригідками», що вславилася у воєнних часах. Побіч була «Шафлівка», де замикано довжників, що не могли виплатитися.

По другій стороні, при вул. Казимирівській, ч. 33, була церква Б л а г о в і щ е н н я Б о г о р о д и ц і. Це одна з старших церков, згадується вже 1453 р. Братство при ній засновано за єпископа Макарія Тучапського 1542 р. В XVI ст. вона мала 40 парохіян, але в більшості дуже бідних: згадується двох пекарів, один кравець,

* Прислуг.
** Кур'єрів.
*** Візників.
*[4] Ліліпутки.
*[5] Торгова.
*[6] Пл. Перемоги.
*[7] Орловська.

один тесля і один маляр Симеон. У половині XVIII ст. церква була дерев'яна, крім головного престола, був вівтар св. Катерини; іконостас старий, дерев'яний, різьблений, золочений і мальований. Церковна утвар була засібна — 7 фелонів з дорогих матерій, три срібні чаші, багато інших срібних предметів. При церкві був цвинтар, обведений парканом, на ньому дерев'яна дзвіниця, побита гонтою, і школа, в якій мешкали студенти і «павпри»* на церковну послугу. За дзвіницею був садок із різнорідними овочевими деревами. При цвинтарі стояли чотири хатини, що винаймалися за чиншем. Осілих парохіян у 1743 р. числено всього 20.

При церкві Благовіщення, як при всіх інших, був цвинтарик. Старий львівський історик Зиморович подає зворушливе оповідання, зв'язане з цим цвинтарем, про смерть молодої пари, італійця Мікеліні й українки Пелагії. Молодий Мікеліні привіз до Львова вино з Кріту, продавав його батькам Пелагії й залюбився в дівчину. Але саме тоді, 1594 р., вибухла в місті пошесть. Першою жертвою її впала Пелагія. Дівчину вивезено за місто до якогось домика, Мікеліні пішов за любкою, доглядав її з великим пожертвуванням, незважаючи на небезпеку, але не міг видерти з обіймів чорної смерті. Пелагію похоронено на цвинтарі церкви Благовіщення. Мікеліні за свою любов заплатив життям — його також поконала пошесть. Він наказав себе похоронити на сусідньому цвинтарі св. Станіслава. На його бажання обі могили покрито однаковими надгробками: на каміннях були вирізьблені два серця, вінчані лавром, з віршем львівського поета Шимона Шимоновича: «Смерть не розлучила, що зв'язала любов». Церкву Благовіщення знесено 1784 р.

На розі Городецької й Янівської вулиць є костел св. Анни, заснований як пам'ятка першого в історії міста страйку. Челядь і хлопці з кравецького цеху, не вдоволені зі своїх майстрів, раз потайки вночі хотіли залишити Львів і податися в інші сторони. Але нічна сторожа заступила їм дорогу; дійшло до боротьби, й кількох челядників полягло на цім місці і тут їх похоронено. Їхні товариші мусили вернутися до міста, а пізніше, як самі стали майстрами, на могилах убитих заснували костел 1507 р. Пізніше костел належав до августиянів, 1783 р. став парохіяльним.

Сусідні казарми Фердинанда, заложені 1845 р., вславилися геройською обороною українських військ у листопаді 1918 р.

Десь угорі Городецької вулиці, на розстайних дорогах**, був придорожний хрест; львівські літописці записують, що в 1605 р. в цю фігуру ударив грім. В тій околиці, на роздоріжжі, виконувано деколи засуди смерті; так, 1615 р. четвертовано тут двох конфедератів з ватаги Карвацького, що своїми розбишацькими нападами непокоїли край.

* Бідняки.
** Розгалуження доріг.

Вгорі Городецької вулиці при вул. Білинських* є старий городецький ц в и н т а р, заснований у другій половині XVII ст. З давніх пам'яток зберігся пам'ятний стовп із свята коронації ікони Богородиці у домініканів 1753 р. і кілька знищених надгробків. На цвинтарі хоронено перших митрополитів — Ангеловича, Яхимовича, Литвиновича, в 1880 р. їх перенесено на Личаківський цвинтар, — одної тільки могили Ангеловича вже не відшукано.

Городецьке передмістя розрослося незвичайно від часу, коли побудовано там залізничний двірець. Тоді постали там нові оселі Б о г д а н і в к а й Л е в а н д і в к а, в яких збирається численне українське населення. В давніх часах була відома тільки Б і л о г о р щ а, що звалася Білогощ. Вона згадується вперше 1356 р. як пустир, аж 1463 р. осіло тут сімох хлопів «русняків». В 1611 р. оселя мала вже 27 домів. Місто жадало від білогорщан панщини, але вони підняли бунт 1636 р., залишили село і повтікали в ліси й багна. Магістрат вислав за ними міських козаків з рушницями, і селян присилувано по послуху й панщини.

Я н і в с ь к а вулиця починалася колись рогачкою коло костела св. Анни. При цій вулиці був костел З н а й д е н н я с в. Х р е с т а (де тепер реальність, ч. 29), по ньому залишилася назва Святохресної вулиці. Віддалення цього костела від міста мало бути таке, як віддалення Голгофи від мурів Єрусалиму. Близько 1625 р. вздовж Янівської дороги поставлено стації Христової муки[114]. Під костелом в 1655 р. був табір московського війська, що під проводом Василя Бутурліна облягало Львів разом із Богданом Хмельницьким; москалі здерли тоді мідяну бляху з костела. Навпроти костела є старий дім, що належав у першій половині XIX ст. лікарю Каргеру й визначався оранжереєю, поміщеною на поверсі; називано її висячими садами Семіраміди.

За Янівською рогачкою на Янівських Болонях** від 1843 р. до 1890-х рр. відбувалися кінні перегони. У дні перегонів Янівський гостинець був повний великопанських повозів і звичайних поїздів, що везли гостей на перегони. Опісля був там гараж*** для аеропланів.

По північному боці Янівської вулиці тягнуться узгір'я. На початку їх, від Клепарівської вулиці, є т. зв. Г о р а С т р а ч е н н я. («Mons supplicii»), на якій від XVIII ст. виконувано звичайно засуди смерті. Після 1768 р. страчено на цьому місці гайдамацьких ватажків. В 1847 р. повішено тут польських повстанців Теофіля Вісньовського і Йосифа Капусцинського; на їх честь поставлено пам'ятник. В устах народу гора називається Гицлівською, бо в сусідстві мешкав міський гицель.*[4].

* Смаль-Стоцького.

** Територія в районі вул. Естонської.

*** Ангар.

*[4] Служник, який виловлював бродячих собак.

Недалекий парк, приналежний до закладу інвалідів і давньої стрільниці, — це Кортумівка. Назва її походить від Ернеста Кортума, губерніяльного радника, автора твору „Magna Charta libertatum"* (1790 р.), в якім є їдка критика польської шляхти. Кортум мав тут поверхову палату з господарськими будинками і кільканадцять моргів** поля; при своїй садибі він залишив сад, в якому числено понад 2000 дерев, і невеликий виноградник. За садом був парк, який зберігся щасливо й до нашого часу. Колись на найвищому місці була альтана, з якої був величавий вид на місто. У парку знаходився також гробовець жінки Кортума, Фридеріки, серед берез і плакучих верб; від імені дружини Кортум називав свій фільварок Фридерікенгоф. По смерті Кортума 1811 р. Кортумівка перейшла в інші руки, врешті — у власність війська.

Від Кортумівки на захід підноситься стрімке узгір'я; найвищий верх (374 м) має також назву Кортумової гори. На цьому узгір'ї давнішими часами видно було залишки окопів; мали це бути окопи гетьмана Петра Дорошенка, що облягав Львів разом з турками 1672 р.; один з горбів називано навіть «кіпцем Дорошенка», але цей переказ непевний. На цих місцях за австрійських часів побудовано шанці; копано стрілецькі рови, і з давніх окопів нема й сліду.

Янівський цвинтар засновано в 1883 р. Є тут понад двісті могил українських стрільців, що полягли у війні 1918— 1919 рр.[115], та кілька могил розстріляних.

На південь від св. Юра є середмістя, яке в 1890-х рр. називано «Новим Світом»: тоді щойно місто посувалося в ці околиці. Є тут стара оселя На Байках — назва не вияснена: історик Антін Петрушевич тлумачив її як попсоване «на балках», тобто на ярах. Ще в 1860—1870 рр. це була напівсільська оселя з хатами, вкритими соломою й гонтою, з городами, оточеними живоплотами. Тутешні передміщани займалися мулярством і городництвом, продавали ярину до міста. Дівчата з Байок славилися красою. Це передмістя почали забудовувати архітектори: українець Іван Левинський[116] і поляк Захарієвич[117]. Так забудувалася давня Крижова*** вулиця (тепер Потоцького), звана так від хреста, що стояв при її кінці. Цю околицю називано в 1890-х рр. Кастелівкою. Від третього будівничого Франца частина теперішньої вул. Листопада*[4] звалася Францівкою, тут була фабрика гіпсу*[5].

Далі на південь у ярах ховається Вулька*[6]. Вулька — назва зменшена від воля, означає оселю, закладену на окремих вільностях, свободах. Коли вона постала, не знаємо; зразу звалася Вулькою панєнською, від ордену панєн домініканок, власністю якого була. Вулька знаходиться в ярах, де є джерельні потоки Полтви.

* «Велика хартія вольностей» (лат.).
** 1 морг — 0,58 га.
*** Пушкіна.
*[4] Енгельса.
*[5] Звідси назва вул. Гіпсової.
*[6] Тепер територія міського парку культури та відпочинку ім. Б. Хмельницького.

Полтва творить тут два стави, яких назви все змінюються. Перший звався колись Полтавою, потім Бачинського, І. Альснера. Другий став звався Левицького, Маріонової, тепер зветься Світезь*, і віддавна були там купелі. Нижче цього ставу Полтва вже закрита, пливе вздовж Вулецької** вулиці, творила нижче став Собка, колись улюблене місце совганок узимі. Звідти переходить Полтва вздовж Пелчинської вулиці до ставу того ж імені. Вулька має ще кілька домиків і двірків, що пам'ятають давніші часи й залишки дубового ліса, в якому заведено парк.

З Вулькою й давніми Байками лучиться Кульпарків. Він постав 1425 р. на міських «обшарах», тобто пустих просторах; заснував його міщанин німець Павло Гольдберг,— від його прізвища село звалося Гольдберггоф, з чого постала теперішня назва. На просторі Кульпаркова були гарні діброви; в 1588 р. сусідній шляхтич, власник Скнилова, вирубав у лісі 600 дубів. При кінці XVI ст. англієць Джон Вайт заснував на Кульпаркові цегельню, що приносила місту великі доходи. Літом виїздили туди на літнє мешкання львівські бурмістри. Заклад для умово хворих побудовано на Кульпаркові в XIX ст. коштом краю.

* Басейн «Медик».
** Суворова.

ЦЕРКВИ КНЯЖОГО ЛЬВОВА

ЦЕРКВА СВ. МИКОЛАЯ.— МОНАСТИР СВ. ОНУФРІЯ.— ЦЕРКВА СВ. ПАРАСКЕВИ.— ЦЕРКВИ, ЩО ЇХ УЖЕ НЕМА: СВ. ТЕОДОРА, ВОСКРЕСЕННЯ, СПАСА, РІЗДВА БОГОРОДИЦІ, МОНАСТИРІ ВОВЕДЕННЯ І СВ. ІВАНА БОГОСЛОВА.— ВІРМЕНСЬКІ ЦЕРКВИ.— РИМО-КАТОЛИЦЬКІ КОСТЕЛИ.— НЕХРИСТИЯНСЬКІ СВЯТИНІ

а) Церква св. Миколая

З церков княжого Львова осереднє місце займала церква св. Миколая. Повз неї переходить стрімка вуличка Під брамкою; здогадуються, що в цьому місці були головні ворота до нижчих частин княжого замку. Церква св. Миколая — це, ймовірно, найстарша церква у Львові. Давня традиція каже, що вона була надвірною княжою церквою; може бути, що заснував її ще Данило або Лев, що в ній молилися князі — засновники Львова... Теперішня будова є значно змінена протягом довгих віків. Найстаршою частиною вважаються мури з гарного тесаного каміння, які відкрито під час відновлення 1924 р. Вони вказують, що церква мала план т. зв. грецького (рівнораменного) хреста. В другій половині XVII ст. церкву перебудовано й роботи закінчено в 1701 р., як про це свідчить надпис на арці головної нави. В 1776 р. прибудовано захристію. У XVIII ст. церква була покрита гонтою, в 1800 р. дах погорів, і тоді побудовано теперішні бані, криті бляхою, може бути, що на зразок давніх. Всередині церква незвичайно убога. Старий іконостас погорів 1783 р., залишився з нього тільки один образ Ісуса Христа з Божою Матір'ю й Апостолами. У головному престолі є стара ікона св. Миколая. Цікавий також образ Богородиці, з рамен якої спливають стяжки* з написами, до яких чіпляються грішники. Вдолі змальована морська пропасть і в ній змій з роззявленою пашекою. Є також старий хрест у срібній оправі з XV—XVI ст. На верхній фронтовій стіні нові фрески покійного маляра Петра Холодного[118]. При церкві був старий цвинтар, але з нього збереглися тільки два залишки надгробних плит, вмуровані у підлогу пресвітерії.

З історії церкви св. Миколая найважливішими є такі події: в 1471 р. звільнено її від податків, 1543 р. парохія звільнилася від замкового присуду і від того часу була «юридикою», себто всі мешканці в границях парохії підлягали церковній владі. Свято-Миколаївське братство існувало від 1544 р. Воно утримувало шпиталь, себто захист для знемощілих старців, а також невелику

* Стрічки.

Церква св. Миколая. Сучасне фото.

школу. В XVII ст. церква св. Миколая була церквою українського цеху шевців, які, як уже знаємо, жили у великому числі на передмісті.

Визначніші українські родини, що належали до парохії св. Миколая близько 1600 р., були Красовські, Добрянські, Висоцькі, Дунаєвські, Ковалевські, Мороховські, Корчовські, Рогатинці, Поповичі, Велички.

б) Монастир св. Онуфрія

Друга церква, що, за переказом, походить з княжих часів,— це монастирська церква св. Онуфрія. Польський літописець XVII ст. Зиморович оповідає, що перші ченці приїхали за князя Льва і князь віддав їм в опіку ікону Богородиці, мальовану св. Лукою. Пізніше, в 1463 р., монастир обновив міщанин Степан Дропан і добув для нього королівські привілеї. Як твердять монастирські хроніки, наново побудовано монастир при допомозі князя Костянтина Івановича Острозького[119].

Давня церква складалася з двох частин: з головної, «великої церкви» і прибудованої до неї каплиці св. Трійці, яку називано «малою церквою». Багато разів церкву обновлювано: по пожежі

Церква св. Онуфрія і будинок Василіянського монастиря. Сучасне фото

1623 р., по козацькій облозі 1655 р., по турецькій війні 1672 р. В 1701 р. поширено каплицю св. Трійці. В 1820 р. до великої церкви добудовано пресвитерію і збоку дві захристії; в 1902 р. добудовано з лівого боку нову каплицю. По цих перебудовах сьогодні церква виглядає як зложена з трьох нав, вкритих трьома банями.

У зовнішні стіни церкви вмуровано в новіших часах старі надгробні камені: при головному вході Андрія й Марії з роду Касіяна Шлюсаря з 1610 р. і доньки Яцка Полянського з 1622 р.; при правобічній каплиці Олени Понентовської, доньки молдавського воєводи Яцкули з 1598 р.; від пресвитерії Михайла Левковича без дати, з XVI ст. Над бічними входами є написи про час будови обох каплиць, правої з 1701 р., лівої з 1902 р. Всередині церква відновлена і мало залишилося в ній зі старовини. Зі старших ікон є тільки Успення св. Онуфрія за головним вівтарем і Розп'яття у лівій

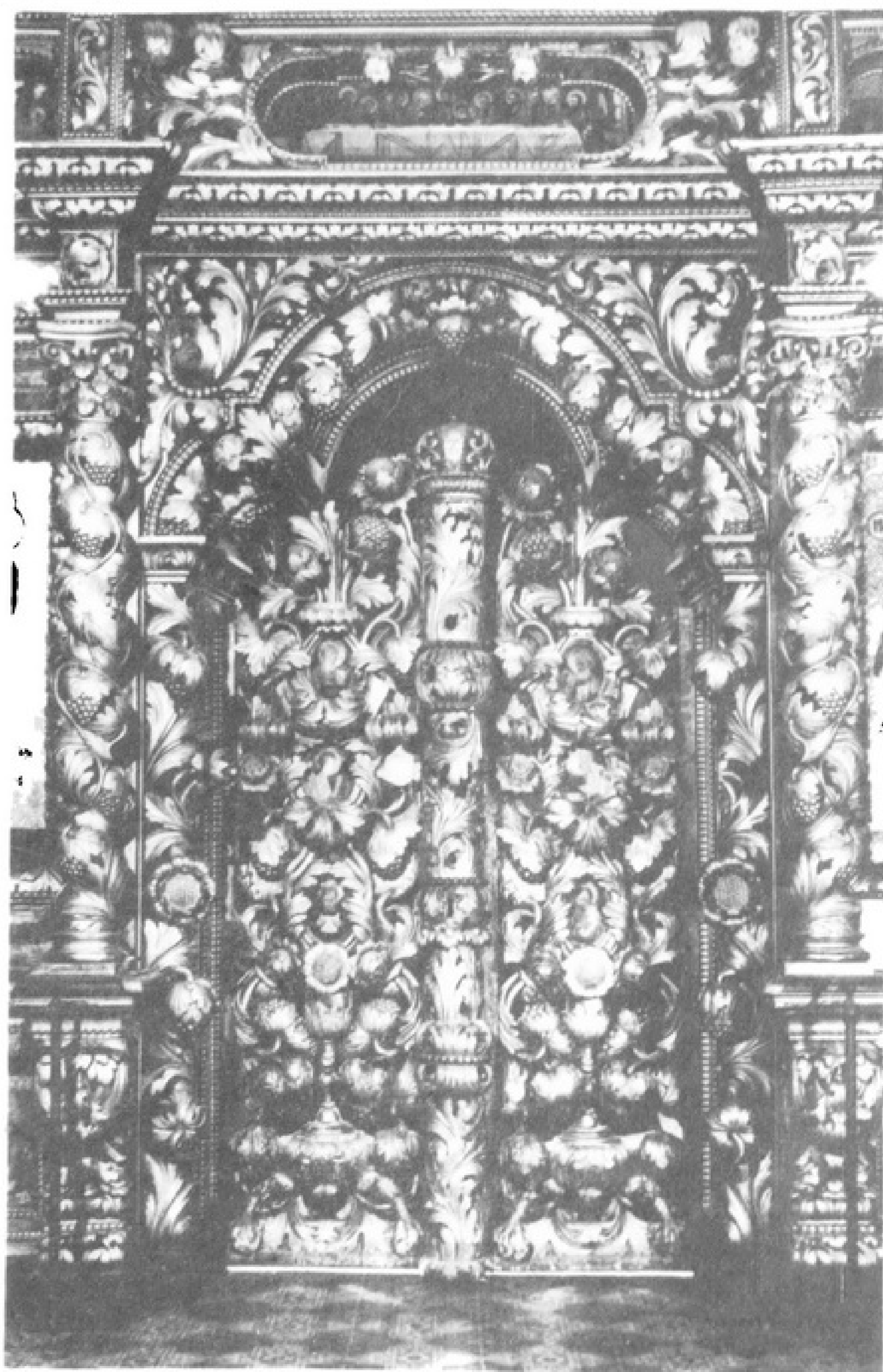

*Царські врата у церкві св. Онуфрія

наві; стара також проповідниця, дерев'яна, з печерою і св. Онуфрієм вдолі. Іконостас є копією іконостасу з Краснопущі (з XVIII ст), ікони малював Модест Сосенко[120].

Побіч церкви здавна були «келії», тобто монастир. Він також будувався багато разів. У 1600 р. міщанка Кунцева, що на старість хотіла жити у монастирі, своїм коштом поставила малу «келійку». В 1623 р. монастир погорів. В 1655—1656 рр. проведено основні перебудови, келії муровано з каміння й цегли. Під час турецької облоги 1672 р. монастир знову погорів, відбудовано його 1683 р. Теперішній вигляд монастир дістав під час нових перебудов 1815—1820 рр.

У давніх часах монастирська садиба мала інший вигляд, ніж тепер. До половини XVII ст. будинки були здебільша дерев'яні, вкриті гонтою, церква мала вигляд сільської церковці. Довкола був сад, за ним під гору тягся цвинтар. Все нагадувало часи спокійного добробуту. Аж пізніше тривожне життя перемінило вигляд монастиря. По перебудові 1654—1655 рр. монастир почав перетворюватися в оборонну твердиню. Вирубано старий сад, поставлено вежу з дзвіницею, що зразу мала дерев'яний верх, добудований 1681 р. Вежа служила до оборони під час облоги; були на ній гармати й пушкарі. В 1820 р. скріплено її фундаменти й піднесено мури до самої гори. Під вежею є перехід до церкви. До вежі ведуть подвійні муровані сходи, під ними від вулиці — печера св. Онуфрія. В першій половині XIX ст. на вежі був сторож, що ударом у дзвін повторював алярмові* сигнали про пожежу, які подавав ратушевий дзвін.

Огорожа монастиря зразу була дерев'яна, аж у 1690 рр. побудовано довкола оборонний мур зі стрільницями, який частково зберігся від Замкової** вулиці. За огорожею йшов рів. У 1715 р. почато уладжування нового саду; саджено пеньки*** й щеплено їх. Монастирський цвинтар існував до перших десятиліть XIX ст., пізніше перемінено його в сад. Збереглися тут обеліски на могилах василіян: Модеста Гриневецького, ректора львівського університету (†1818 р.), Арсенія Радкевича[121], професора східних мов (†1821 р.) і Теофана Голдаєвича (†1822 р.). У саду під самим муром угорі є штучна, побудована з кам'яних брил, печера з фігурою св. Онуфрія; вона зразу була на долі дзвініці при Жовківській вулиці*[4], в 1825 р. хтось викрав її і частинно знищив; ченці перенесли святого до нової печери 1827 р.

Монастир св. Онуфрія від XV ст. був під патронатом братства церкви Успення, пізнішої Ставропігії. Братство уважалося власником і опікуном монастиря, утримувало його своїм коштом, переводило будови й направки; що більше, назначало ігуменів. Раз тільки

* Сигнал тривоги.
** Замкова і частково Опришківська.
*** Молоді деревця.
*[4] Б. Хмельницького.

проти цих прав братства виступив львівській єпископ Гедеон Балабан і задумав опанувати монастир силою 1590 р. Його слуги під проводом одного зі свояків увечері, по заході сонця, потайно через діру влізли до монастиря, повідбивали ворота, вдерлися до церкви, перетрясли всі комори й скриньки й позабирали документи монастиря; студентів, що тут були, побито, ігумена ув'язнено. Ставропігія виступила зі скаргою перед київським митрополитом, і єпископ мусив признати права братства над монастирем. В 1616 р. був знову переполох у монастирі. До монастирського двора ввійшов без повідомлення уніятський митрополит Рутський із володимирським владикою Мороховським[122] — хотіли оглянути друкарню. Братство думало, що вони хочуть захопити церкву, і вдарили в дзвони на тривогу; збігся народ, кинувся на владик, і вони ледве живі втекли.

В 1633 р. при церкві св. Онуфрія постало «молодше братство», але воно було у всім залежне від Ставропігії; братчики не могли самостійно рядити церквою, а були тільки «свіщевожигателями», себто мали лише право свічки світити... Братчики від св. Онуфрія перед усіма празниками ходили «з таблицею» збирати на церкву. У страсний тиждень ставили божий гріб, прикрашений різнобарвними ліхтарнями. Раз тільки 1677 р. Свято-Онуфріївське братство бажало проголоситися самостійним і виповіло послух Ставропігії, але справа пішла перед єпископський суд і непокірних за кару вимазано з реєстру братств.

Сам монастир був невеликий. В XVII—XVIII ст. був тільки ігумен, троє або четверо отців та кілька іноків. Ігумен був залежний від Ставропігії, і тому не раз приходило до суперечок. Так, 1634 р. ігумен о. Йосиф зрікся ігуменства, ображений на братство за те, що в його неприсутності призначили його намісником о. Петронія. При цій нагоді показалося, що монастирським кашоваром був сестринець ігумена, він дуже зневажав іноків, і братчики хотіли за кару замкнути його в «куну» (ланцюг) при церкві, але ігумен його оборонив. Братство давало деколи для монастиря харчі, сукно на одяг й під час празників справляло отцям бенкет з горілкою й медяниками.

При монастирі був від кінця XVI ст. шпиталь, а радше притулок для старців і немічних. Шпиталь існував до 1765 р. Він був у невеликому будинку, по одній стороні сіней була кімната для дідів, по другій — для бабок. Старці, яких тут приймали, платили до монастиря «вступне», і братство мало право по смерті продати їх спадщину. Братство давало їм прожиток, купувало пшоно, горох, крупи, муку, солонину; варила кухарка. Один з дідів мав уряд «прошака», збирав до пушки* милостиню для шпиталю, за це діставав кожух або чоботи; була й «бабська» пушка. Шпиталем

* Скарбнички.

завідували два шпитальні брати зі Ставропігії. Деколи до шпиталю приймали й хворих, за окремою оплатою.

При монастирі була й невелика бурса для незаможних хлопців або «павпрів»*, вони мали своїх інструкторів, що звалися «педагогами». Ці бурсаки мали, мабуть, харч такий самий, як шпитальні діди; тільки хворі павпри діставали дещо ліпше; струцлі**, масло, сливки, навіть пиво.

З подій ширшого культурного значення важне те, що при монастирі св. Онуфрія була найдавніша українська друкарня. Є старий переказ, що вже Іван Федорович, перший друкар у Львові, мав свою друкарню в келії св. Онуфрія. Отже, тут друкувалася перша наша книжка «Апостол» у 1574 р. Та на це певних доказів нема. Але Івана Федоровича поховано у Свято-Онуфріївському монастирі. Довгі часи тут був його надгробний пам'ятник із напівзатертим написом: «Друкаръ Москвитинъ, который своимъ тщаниємъ друкованіє занедбалоє обновил, преставися въ Львовѣ... Воскресенія из мертвых чаю... Друкаръ книгъ предтимъ невиданыхъ...» Цей пам'ятник зразу мав бути перед церквою, потім вмурували його по правій стороні входу до церкви у кам'яній підлозі; під час перебудови церкви в 1883 р. камінь мали перенести до каплиці св. Трійці і там вмурувати у підлогу по лівій стороні від престолу. При перебудові каплиці 1903 р. на цім місці поставлено нову стіну й камінь мали замурувати...

Побіч Івана Федоровича був похований його син, також Іван на ім'я; цей камінь був потім вмурований при вході у монастирську вежу, на парапеті кам'яних сходів. Він також пропав безслідно.

Друкарню Федоровича пізніше відкупила Ставропігія і зразу примістила її в монастирі св. Онуфрія; друкарями були між іншим ченці монастиря Мина й Пафнутій. Друкарня була тут до 1616 р.

Монастир св. Онуфрія має багату бібліотеку, архів і невеликий музей; у рефектарі і коридорах багато старовинних портретів.

в) Церква св. Параскеви

Церква св. Параскеви, або П'ятниці існувала вже 1443 р., заснована, може, ще в княжих часах. Теперішня будова походить з 1644 р. Збудована з каменю, виглядає на кріпку твердиню з високою вежею. Верх у вигляді бані з чотирма меншими вежечками прибудовано при реставрації 1908 р. на місце давнього шатрового покриття. Церква була збудована при підмозі молдавських воєвод, про що свідчить герб воєвод, що зображує голову вола під звіздою й короною з сонцем і місяцем побіч, вгорі шабля, скіпетр і княжа корона з написом:

* Бідні учні, студенти.
** Здобна плетена булка.

Церква св. П'ятниці. Сучасне фото

Солнце, мѣсяць и корона,
Сцептрум палаш оборона,
Глава в вѣнци и з звѣздою
Нотують всѣм ясность твою.
Храм сей сверш. року ҂ахмд августа ei *.

Внутрішній вигляд церкви найвеличавіший з усіх передміських. Незвичайну ціну має старовинний іконостас із XVI ст., що вважається за найгарніший у Галичині. На стінах мальовила Луки Долинського з XVIII ст. Церква св. Параскеви була колись найбагатша з усіх передміських. В половині XVIII ст. мала вона 9 фелонів з дорогоцінних оксамитів, атласів, китайок, камхи, прикрашуваних сріблом, золотом, першорядної роботи; килими й покривала турецькі; срібні й позолочені хрести, лампи, таці, чаші, корони, вота[123] в коралях, дорогім камінню, сріблі. Хоругви були тільки дві, червоні,

* Року 1644, 15 серпня.

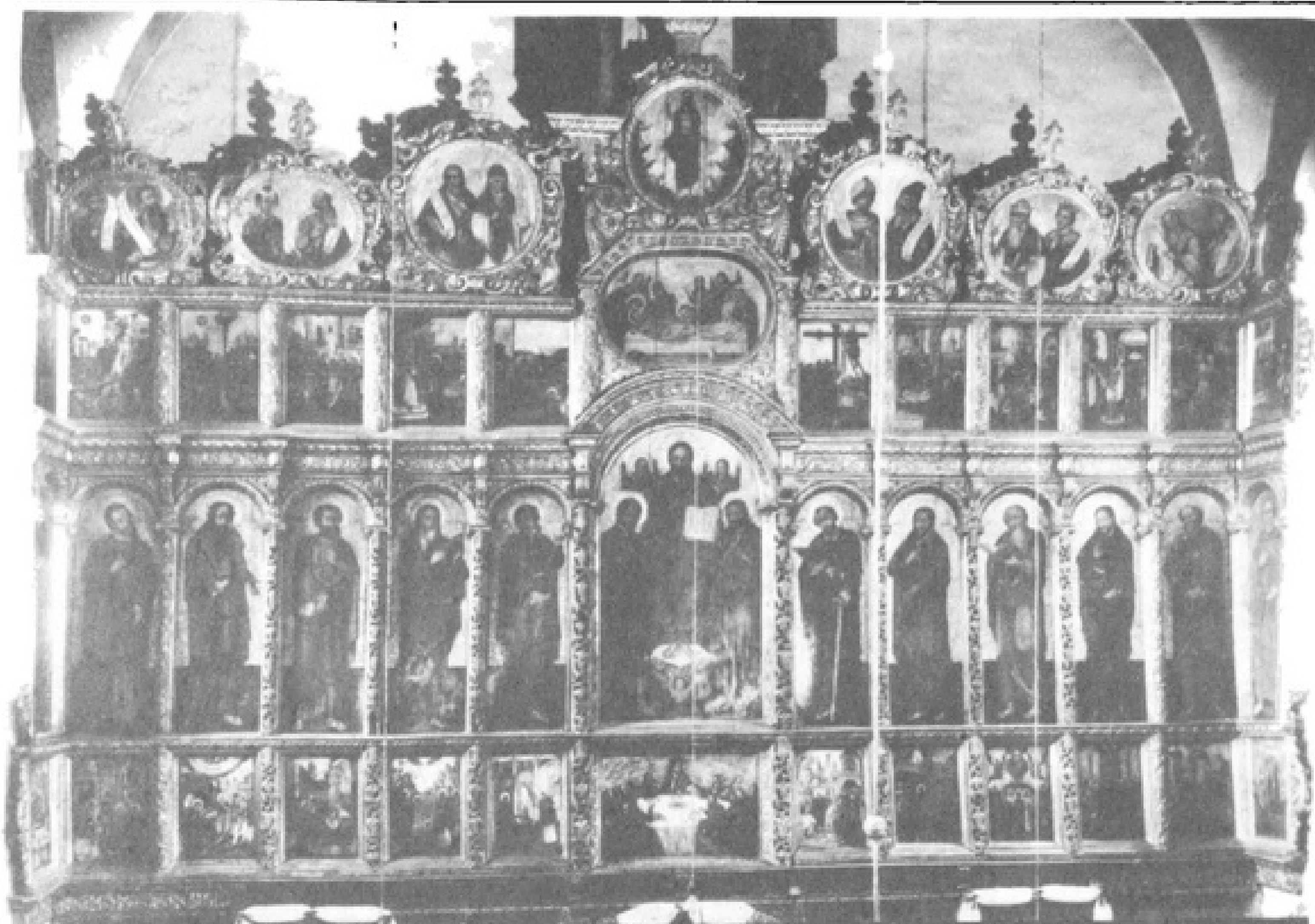

Фрагмент іконостасу П'ятницької церкви

адамашкові. З цих прикрас заховалися деякі й досі, як от срібна готична кадильниця, гарно різьблені свічники, один із них з 1648 р., антимінс, жертвований гетьманом Мазепою.

При церкві був колись цвинтар, довкола опарканений; з надгробків залишилися тільки останки (при вході до церкви) Симеона Красовського з 1674 р. й невідомого покійника з 1743 р.; два інші надгробки є під проповідницею. При паркані стояв братський шпиталь; з другої сторони, при фіртці, школа, в якій мешкав бакалавр зі студентами, що служили в церкві. З іншої сторони була резиденція священика, при ній кілька грядок. При цвинтарі був широкий сад, який братство наймало садівникам. Братство існувало від 1665 р.

г) Церкви, що їх уже нема

Крім церков св. Миколая, Онуфрія й Параскеви, що існують і досі, в їх околиці було ще кілька церков, які не дотривали до нашого часу. Від XV ст. згадуються церкви св. Теодора й Воскресення, в XVI ст. — Преображення або Спаса, у першій половині XVII ст. по-

стає церква Різдва Богородиці й монастирі св. Івана Богослова та Воведення Богородиці.

Церква св. Теодора, згадана вперше 1453 р., знаходилася навпроти св. Миколая, по другій стороні Волинської дороги (Жовківської вулиці), — пам'ятною по ній лишилася площа св. Теодора. Парохія св. Теодора простягалася від Краківської площі до церкви св. Параскеви. Жили тут різні ремісники-українці: шевці, кушнірі, римарі, кравці, слюсарі. Найбагатші були родини Зарудських і Рачинських. В XVI ст. парохіян числено 40 родин, у XVIII ст. число осілих міщан було всього 10, до сповіді йшло 100 осіб. Як виглядала церква в давніших часах, нічого не знаємо. В 1706 р. на місце старої церкви на пожертвування парохіян поставлено нову, дерев'яну; було в ній три вівтарі, головний, мабуть, св. Теодора й бічні, з лівого боку — Пречистої Діви, з правого — св. Варвари. Іконостас був дерев'яний, різьблений і золочений з мальовилами; також інші образи перенесені зі старої церкви. Церква була доволі засібна, мала всі потрібні церковні книги, 8 фелонів, деякі з них з дорогих матерій, всяке інше начиння, срібні позолочені чаші, срібні хрести, євангелію, оправлену в срібло, й інше. Церковний цвинтар був обведений порядним парканом. На ньому стояла дзвіниця на три поверхи з чотирма дзвонами. Тут же була резиденція священика (в 1743 р. дуже зруйнована), через стіну від неї школа, в якій мешкав бакалавр з іншою службою церкви. На цвинтарі були також дві хатинки, що винаймалися за чинш. Від цвинтаря йшла фіртка в напрямі до ріки Полтви. Над Полтвою по обох сторонах тяглися широкі церковні грунти, які винаймало 13 чиншівників.

Церква Воскресення Христового вперше згадується 1453 р. Вона знаходилася при теперішній Замарстинівській вулиці, по лівій стороні. В XVI ст. мала коло 30 парохіян. Стара будова, мабуть дерев'яна, згоріла раз 1623 р., вдруге під час татарського нападу 1695 р. спалили її татари, разом із своїми трупами. Нова церква була величавої будови, ясна, з трьома верхами. Престол був один, великий, із свічниками, хрестом тощо. Іконостас дерев'яний, різьблений, мальований «старосвітською роботою» з 40 образами. Церква мала досить срібних прикрас, багаті фелони й інше начиння. Цвинтар був обведений парканом, на ньому дерев'яна дзвіниця, побита гонтою, з трьома дзвонами; на цвинтарі резиденція священика й школа для студентів; далі був сад із різними овочевими деревами. Церква мала свої грунти також в інших місцях.

Церква Преображення, або Спаса вперше згадується 1539 р. Вона знаходилася десь при кінці Жовківської вулиці, її грунти доходили до Полтви. В 1743 р. церква була дерев'яна,

* Пл. св. Теодора.

побита гонтою. Вівтар був один, іконостас із чотирма намісними образами[124]. Церковне начиння було бідне, всього три фелони, одна срібна чаша, дещо срібних прикрас. При церкві було братство.

Церква Різдва Богородиці заснована 1630 р. заходами підданих шляхтича Олександра Зборовського на грунті між Тарнавкою і Болонням; називано її церквою на Тарнавці. Вона стояла по правій стороні теперішньої Жовківської вулиці навпроти вул. Зборовських. Пізніше вона була перебудована й посвячена 1710 р. Церква була дерев'яна, побита гонтою, з двома вівтарями; іконостас дерев'яний, з гарними мальовилами. В порівнянні з іншими, церковця була бідна, мала тільки чотири фелони, одну срібну чашу, дещо срібних прикрас; цвинтар був опарканений, дзвіниця дерев'яна, з чотирма дзвінками; тут же резиденція священика й школа, в якій жив бакалавр зі студентами. Парохія не мала ніяких грунтів. Є здогади, що на цвинтарі цієї церкви був похований козацький полковник Максим Кривоніс, що під час облоги Львова Богданом Хмельницьким 1648 р. стояв табором на Тарнавці і тут помер від ран.

Жіночий монастир зразу мав бути заснований при монастирі св. Онуфрія; 1591 р. митрополит Михайло Рогоза[125] дав благословення на будову монастиря св. Катерини. В 1646 р. молдавський воєвода Василь Лупул[126] (пізніше сват Богдана Хмельницького) дав на монастир свій грунт, званий П'ятницьке, і тут побудовано монастир і церкву Воведення Богородиці. По 1659 р. монастир стояв на площі, що тепер належить до касарень при вул. Бальоновій*. Черниці мали привілей робити свічки й доставляли їх до всіх церков у Львові. Пізніше робили також нитки й продавали їх на Ринку.

Церква св. Івана Богослова з монастирем знаходилася при теперішній Замковій вулиці побіч двірця Підзамче, де сьогодні залишок цвинтаря, званого Папарівкою. Церкву й монастир фундував міщанин Симеон Содома, що записав 1640 р. на них свій фільварок на цьому місці. В недовгому часі побудовано тут дерев'яну церкву й монастир, 1648 р. заложено братство. Під час облоги Львова 1648 р. монастир знищили татари, при чому вбили ігумена Варлаама Поршаницького, у татарський полон попала вдова фундатора Тетяна. Але одному з монахів, о. Паісієві, вдалося врятувати церковне начиння. Він зайнявся реставрацією та привів церкву до порядку. В 1673 р. ігумен Йосиф Творинський з міщанами Іваном Городецьким і Миколою Пурпурою їздили за милостинею для монастиря аж до царя до Москви. В 1679 р. дерев'яну церкву розібрано й поставлено нову, здебільша з тесаного каменю; вона мала план хреста, над бабинцем була піднесена на один поверх, укрита

* Гайдамацька.

гонтою. Головний вхід був від заходу. У великому вівтарі була старовинна ікона Богородиці; іконостас столярської роботи, мальований і визолочений. Перед іконостасом, в розі по правому боці був вівтар св. Івана Богослова, по другій стороні — проповідниця столярської роботи, посередині церкви — кам'яна дияконська проповідниця під свічником. Під стінами ближче бабинця були лавки для визначних осіб. У бічних навах були дві каплиці: направо — вівтар знову зі старовинною іконою Богородиці, наліво — вівтар із образом св. Іллі, що належав молодшому братству; перед вівтарями були хори для співаків. Під обома каплицями були два муровані склепи. Навпроти церкви, на північ від неї, була резиденція для монахів, дерев'яна, вкрита гонтою, з ганком, до котрого вело шість східців. На літо цей будинок був вигідний, на зиму дуже холодний, бо сонце до нього не доходило. Довкола цвинтаря, церкви й монастиря ішов мур, за муром від півночі й заходу засаджено липи, щоб утримати на горбку землю. Довкола монастиря був лісок із різними деревами (бук, берест, осика, береза). На другому горбку і далі під Високим Замком, від Лисої Гори, росла сама бучина. Нижче від монастиря аж до гостинця й церкви на Тарнавці простягався двірок і фільварок, званий Папарівським; його дарував монастиреві 1736 р. Костянтин Папара, подільський чашник.

Монастир і церкву зніс австрійський уряд 1802 р. У 1809 р. монастирську церкву продано жидам, що побудували собі з неї дві кам'яниці коло синагоги. На місці церкви поставлено погруддя св. Івана Богослова, зразу під склепленою альтаною. Тепер ця фігура знищена, без голови. Папарівський грунт обернено при кінці XVIII ст. на цвинтар, званий «Папарівкою». Цвинтар зразу обіймав більший простір, а саме площу, де є тепер залізничний дврець Підзамче. Цвинтар замкнено 1856 р. Під час будування двірця в 1860-х рр. знищено багато могил. Деякі перенесено на Личаківський цвинтар, так між іншим Якова Геровського. Цвинтар із року на рік зменшується, залишки гробових пам'ятників розкрадають злочинці. Із збережених могил найстарша з 1795 р.; замітніші будови — гробниці Кисельків, колишніх власників бровару з 1829 і 1831 рр. З українських могил збереглася напів закопана в землі плита сучавського єромонаха Сергія Томовича з 1848 р.

д) Вірменські церкви

Коли турки стали завойовувати Вірменію, почалася звідти еміграція населення. Вірмени прийшли також до Львова. Перші вірменські поселенці появилися у Львові ще за княжих часів. Свідоцтвом цього є те, що на Підзамчі вірмени мали аж три свої церкви. Найстаршими мали бути церква й монастир св. Анни, як вважають,

**Костел і монастир бенедиктинок. З літографії К. Ауера. 1837 р.*

тут був найдавніший осідок вірменських єпископів. Церква знаходилася при теперішній Жовківській вулиці, ч. 42. Це була дуже багата церква завдяки легатам вірменських міщан. Коли австрійський уряд скасував монастир, парохіяни заховали десь церковний скарб і відповіли урядовій комісії, що «все те знищив диявол зі злості», — так записано в протоколі. Надгробки з-під церкви св. Анни перевезено до вірменської катедри, решту обернено на будову бровару 1840 р., де тепер є парня*.

Друга церква — св. Якова була побіч монастиря св. Онуфрія. Третя — св. Хреста знаходилася позаду за костелом місіонарів при Замарстинівській вулиці. З цією церквою зв'язаний бурхливий епізод із вірменської історії XVII ст. В 1626 р. до Львова приїхав вірменський «католикос» — патріарх Мельхіседек. Львівські вірмени не мали тоді єпископа, й старшина вірменської нації вибрала собі кандидата на цей уряд. Але патріарх не прихилився до бажань народу й на свою руку вибрав відомого з розпусного життя Миколу Торосевича. Свячення відбувалося потайно в церкві св. Хреста, вночі. Але вірмени дізналися про це й підземною галереєю вдерлися до замкненої церкви, кинулися на патріарха й старалися видерти з його рук Торосевича. Однак патріарх уперся і таки висвятив свого кандидата. Торосевич вів довгу боротьбу зі своїми вірними; врешті прийняв церковну унію з Римом.

Всі три вірменські церкви знесено 1784 р.

* Лазня.

Синагога на пл. Старий Ринок (зруйнована фашистами в роки Великої Вітчизняної війни)

е) Римо-католицькі костели

При Старому Ринку є невеликий костел св. Івана Хрестителя. За переказом, був це надвірний костел жінки князя Льва, Констанції, що була дочкою угорського короля Бели IV. Костел мав бути заснований 1260 р., належав до ордену домініканів, потім до вірменів-уніятів. Теперішня будова в романському стилі з 1886 р., всередині цехові образи й портрети.

Недалеко звідси, при Краківській площі, є костел Марії Сніжної. Це найдавніший парохіяльний костел у Львові, заснований німецькими міщанами ще, мабуть, за княжих часів, в XIV ст. Костел був у романському стилі, перебудований багато разів, востаннє при кінці XIX ст.

У пізніших часах були засновані ще три костели. Костел бенедиктинок при площі того ж імені, заснований 1595 р., відзначається вежею в ренесансному стилі з оригінальним аттиком, при ньому монастир, замітний входовою галереєю, й старовинний парохіяльний дім. Разом це одна з найгарніших пам'яток львівської архітектури. Костел св. Мартина заснований 1630 р. для кармелітів черевикових. Теперішня будова в стилі рококо з 1736 р.; в монастирі був колись шпиталь для вислужених вояків. При Замарстинівській вулиці монастир місіонарів з костелом з XVII ст., пізніше замінений на гарнізонний суд і арешти.

е) Нехристиянські святині

Жиди були у Львові, певно, вже за княжих часів, так само як були в Києві, Володимирі й інших містах. Досі зберігся старовинний жидівський цвинтар із XIV ст. при Клепарівській вулиці. Найстарша синагога з 1630 р. при Біжничій* вулиці погоріла під час погрому жидів 22 листопада 1918 р.[127]. Нова синагога на Старому Ринку побудована 1895 р.

Татарська мечеть і цвинтар, як згадано вище, були десь під Високим Замком; це місце показувано ще в XVII ст., але положення ближче не знаємо.

* Санська.

ЗАМАРСТИНІВ, КЛЕПАРІВ, ГОЛОСКО, БРЮХОВИЧІ

За Полтвою є передміські села Замарстинів і Клепарів.

Замарстинів має ім'я від німця міщанина Івана Зомерштайна, який близько 1420 р. заложив тут на міських ланах першу оселю. Один із спадкоємців Зомерштайна заснував тут ще фільварки Поріче, або Заріче, й Волю, або Волицю, близько 1500 р. Пізніше Замарстинів переходив із рук до рук. З часом дістався в руки шляхти. Нові власники домагалися від замарстинівців панщини. Передміщани боронилися від цього обов'язку й доказували, що вони свобідні міщани. Але місто стало по стороні панів й хотіло присилувати передміщан до робіт на пана. Це привело Замарстинів до бунту. В 1604 р. передміщани заявили, що не підуть на роботу. Магістрат викликав їх до себе і 50 людей замкнув на кілька тижнів до в'язниці; дехто з членів міської ради погрожував, що бунтарів будуть вішати. Замарстинів вніс скаргу до короля, не допустив магістратської комісії до своїх піль, радних міста обкидано камінням. Але все те не допомогло. Один із панів, що купив частину Замарстинова, Ян Залеський, взявся дуже гостро до передміщан, збільшив панщину, тих, що не слухали, велів ув'язнити у двірських пивницях і бити своїм гайдукам. Так побив він і українця Павла Тарасовича, чоловіка старого, як той у неділю вертався з церкви, бідака упав, мов неживий. Такими способами врешті заведено панщину на Замарстинові.

У 1608 р. на Замарстинові було 25 господарів, 25 загородників, двір, два млини й два ставки. В 1797 р. було 50 домів і 87 грунтових господарів. Панщина «тягла» (з кіньми) рівнялася 599 дням, піша — 1632 дням. На Замарстинові жили також бідніші ремісники зі Львова. Але міські цехи не дозволяли їм займатися ремеслом. Так, одного разу, близько 1600 р., магістрат вислав міських слуг на дім ткача Филипа на Замарстинові, що мав тут свій верстат без дозволу цеху; магістратські пахолки найшли на хату Филипа в його неприсутності, відбили його комору, вилупали скриню й вибрали хусти, полотно й прядиво — його власне й людське, та забрали йому верстат із роботою...

Національне відродження Замарстинова починається від заснування читальні «Просвіти».

Клепарів заснував другий німець, міщанин Андрій Стано Кльоппер 1419 р.; його фільварок звався зразу Кльоппергоф, з того пішла теперішня назва. Клепарів визначався доброю землею і в короткому часі залюднився. Від XV ст. були тут виноградники,— досі частина грунтів називається Винниці. Славні були також клепарівські черехи*; в 1555 р. місто видало наказ, щоби ніхто легкодушно не нищив цих дерев, а навпаки, щоби передміщани

* Черешні.

їх поширювали. В 1608 р. було на Клепарові 16 господарів, 17 загородників, двір із фільварком, два млини, три стави, три міські виноградники і бліх* на біления полотна. В 1793 р. село мало 82 будинки.

Клепарів належав до парохії на Голоску. Голоско згадується вперше 1401 р. під назвою «Головсько»; в 1500 р. розрізняли вже Голоско Велике й Мале. В 1539 р. церква св. Покрови стала крилошанською — парох її належав до крилошан при св. Юрі. При кінці XVI ст. постало тут братство. В 1797 р. на Голоску Великім було 76 домів і 83 грунтових господарі; вони робили панщини кінної 1352 дні, пішої — 936 днів. На Голоску Малім було 51 домів і господарів. Під Голоском були зразу широкі піскові простори; від початку XIX ст. місто заліснило їх, і тепер є там гарний бір.

Сусідні Брюховичі постали 1444 р. над річкою Брюховицею. В 1570 р. було тут осілих кметів і загородників 16, одна корчма, десять ставів, вісім млинів і фільварок. В 1608 р. було 28 господарів, 17 загородників, двір із гумном і стайнею, корчма, сім млинів і папірня, перша у Львові фабрика паперу, до якої вжито одного з млинів. В 1792 р. Брюховичі мали 74 доми. Робили панщини кінної 928 днів, пішої — 800 днів. Коло брюховицького запусту Оссови були ломи каменю й вапняні печі; місто тримало там гірників, які працювали «за третій камінь».

* Місце для відбілювання полотна.

ПРИМІТКИ

1. **Слово «город»** (град) у найстарших літописах мало значення «замок», «фортеця», «укріплена частина міста». Натомість поняття «місто» виникло на позначення торговельно-ремісничого поселення.

2. **Грушевський Михайло** (1866—1934) — історик, видатний організатор української науки, політичний діяч, публіцист. Закінчив Київський університет (1890) і розпочав наукову діяльність під керівництвом В. Антоновича. В 1894—1914 рр.— професор історії України Львівського університету, у 1897—1913 рр.— голова Наукового Товариства ім. Шевченка, редактор «Записок» та інших видань НТШ, до співробітництва в яких залучав І. Франка. Створив у Львові школу істориків України, яку представляли С. Томашівський, О. Терлецький, М. Кордуба, І. Крип'якевич, В. Герасимчук, І. Джиджора, І. Кревецький та ін. Після 1905 р. працює в Києві, де продовжує видавати започаткований в Галичині «Літературно-науковий вісник» і очолює «Українське Наукове Товариство». В 1914—1917 рр. арештований і засланий до Симбірська. В березні 1917 р. обраний головою Української Центральної Ради. З 24 квітня 1918 р.— президент Української Народної Республіки (УНР). В 1919—1924 рр.— в еміграції, після повернення займався виключно науковою працею. Дійсний член Всеукраїнської Академії наук (з 1923 р.), Академії наук СРСР (з 1929 р.). З 1931 р. вимушений був працювати у Москві у складних умовах сталінщини. Помер 24 листопада 1934 р. у Кисловодську. Похований в Києві на Байковому цвинтарі.

Автор понад 2 тис. історичних праць. Головні: «Історія України-Руси» в 10 т. (Львів—Київ, 1898—1937), «Очерк истории украинского народа» (1904), перша енциклопедія українознавства «Украинский народ в его прошлом и настоящем» (1914—1915), «Ілюстрована історія України» (кілька видань, починаючи з 1911 р.) та багато ін.

3. **Юрій II Болеслав Тройденович** (бл. 1306—1340) — галицько-волинський князь (бл. 1324—1340), син мазовецького кн. Тройдена II і Марії, дочки Юрія Львовича. Намагаючись зміцнити свою владу, спирався на міщан, іноземних колоністів, підтримував зв'язки з Тевтонським орденом і Московським князівством, протидіючи експансії Литви. Отруєний змовниками — боярами.

4. **Люблінська унія** — об'єднання Литви та Польщі у федеративну польсько-литовську державу — Річ Посполиту, остаточно оформлене на сеймі в Любліні 1 липня 1569 р. На основі унії Річ Посполита мала виборного монарха (польський король одночасно був Великим князем Литовським), спільний сейм, вела закордонну політику, карбувала монети. Литва зберігала державну автономію, маючи окремі закони, уряд, адміністрацію, суд, військо і фінанси. Внаслідок цього об'єднання до Польщі відійшли українські етнічні території: Підляшшя, Волинь, Поділля, Брацлавщина та Київщина. В складі Литви, крім литовських земель та Білорусії, залишилися заселені українцями Берестейщина та Пінщина.

5. **Зиморович Юзеф Бартоломей** (1597—1680) — історик і поет, народився в сім'ї вірменського міщанина. Райця і бурмістр львівського магістрату. Найзначніший твір — «Ідилії новоруські» (1655) — розповідає про події Хмельниччини. Автор низки книг латинською мовою про Львів.

6. **Кривоніс Максим** (р. народження невідомий — листопад 1648) — черкаський полковник, один з найближчих сподвижників Б. Хмельницького. Найімовірніше, народився у Вільшаній на Черкащині. Прославився у походах на Крим і Туреччину, герой Визвольної війни 1648—1654 рр. Керував селянськими загонами, брав участь у всіх битвах Б. Хмельницького. Помер від чуми під час облоги Замостя. Подвиги Кривоноса оспівано у народних піснях. Переказ про те, що Кривоніс похований у Львові, на цвинтарі Воведення Пресвятої Богородиці, малоймовірний.

7. **Василіяни** — члени чернечого ордену Чину св. Василія Великого (ЧССВ). Монаше життя ведуть за правилами, укладеними св. Василієм Кесарійським бл. 362 р. Зі створенням монастирів на Україні перенесені до нас з Візантії у XI ст. Після Берестейської унії (1596 р.) митрополит Велямін Рутський разом з Йосафатом Кунцевичем у 1617 р. об'єднали монастирі українсько-білоруських єпархій в Конгрегацію св. Трійці, зробивши її незалежною від єпископів, на чолі якої було поставлено протоархімандрита. Конгрегація активно поширювала унію, василіяни працювали у місіях, школах, частина з них була визначними письменниками (І. Потій, В. Рутський, К. Сакович, Л. Кревза та ін.). На основі ухвал Замойського собору (1720 р.) у 1739 р. у Львові створено конгрегацію Покрови Матері Божої (або Руську Коронну), яка об'єднала українські греко-католицькі монастирі. В 1780 р. ЧССВ поділено на 4 провінції: Литовську, Білоруську, Коронну (або Руську) і Галицьку. Провінціями керували протоігумени. Тоді василіяни вели активну діяльність, мали колегії в Гощі, Умані, Шаргороді, Любарі, Володимиру-Волинському, Бучачі, перебрали від єзуїтів Острозьку колегію. Центром видавничої діяльності стала Почаївська лавра.

Після розділу Польщі всі провінції ЧССВ, окрім Галицької, опинилися в руках царського самодержавства, яке спільно з Російською православною церквою розпочало з василіянами нещадну війну (укази Катерини II, Миколи I), що завершилася ліквідацією української греко-католицької церкви та її монастирів на теренах Російської імперії в 1839 р. і остаточно на Холмщині — у 1864 р.

Від розгрому врятувалася лише Галицька провінція ЧССВ в межах австрійської монархії. У 1882 р. зі згоди папи Лева XIII відбулися реформи ордену. Відновлено місійну діяльність, серед василіян були такі особи, як А. Шептицький, І. Тисовський, П. Філяс, С. Ортинський та ін. Після 1918 р. василіяни мали духовну семінарію у Львові, були священиками, викладали в духовних семінаріях Перемишля і Станіславова, мали потужний видавничий центр у Жовкві. Відомі своїми науковими працями з питань історії та культури члени ЧССВ Т. Галущинський, Р. Лукань, Т. Коструба та ін. В міжвоєнний період вели діяльність василіяни на Закарпатті, в Угорщині, Румунії, Бразілії, Канаді, Америці. Після т. зв. Львівського собору 1946 р. діяльність василіян, як і усієї Української греко-католицької церкви, заборонено. ЧССВ відновив свою діяльність в Галичині у 1989 р. Тепер василіянам належать Онуфріївський монастир у Львові та Крехівський монастир біля Жовкви (нині — Нестеров).

8. **Захоронки** — назва дитячих садків у Галичині, на Буковині і Закарпатті.

9. **Москвофіли, москвофільство** — спочатку мовно-літературна, пізніше суспільно-політична течія, яка виникла в XIX ст. серед українців Галичини, Закарпаття, Буковини. Здебільшого об'єднувала частину консервативної інтелігенції, духівництва і сільської буржуазії, яка спиралася на реакційні сили царської Росії, охоплювала широкий діапазон культурних і політичних орієнтацій — від симпатій і сподівань на допомогу з боку Росії у боротьбі з поляками та угорцями аж до повного самозречення українського народу і визнання цілковитої єдності з Росією на засадах «единой, неделимой». Ідеологами москвофільства в першій половині XIX ст. були Д. Зубрицький в Галичині, А. Добрянський на Закарпатті, Г. Купчанко на Буковині. Москвофіли провадили велику видавничу діяльність, створювали товариства, зокрема «Общество им. М. Качковского». Пізніше лідерами москвофілів були Б. Дідицький, В. Площанський, А. Добрянський, В. Дудикевич, Д. Марков та ін. Під час окупації Галичини російською армією в 1914—1915 рр. пішли на пряму зраду інтересів українського народу. В 20—30-ті рр. позиції москвофільства у західних областях України значно послабилися. З ними порвали І. Свєнціцький, С. Дрималик, М. Король, діячі «Сельробу». Певний вплив на населення москвофіли мали лише на Закарпатті і Лемківщині. Деякі кола закарпатської і лемківської еміграції в США і донині є виразниками ідей москвофільства.

10. **Шмуклери, позументники, пасомонники** — майстри, які виготовляли гаптовані сріблом або сухозліткою стрічки для оздоблення одягу.

11. **Стопа** — міра довжини, була неоднаковою у різних країнах. Наприклад, на українських землях за княжої доби вона становила приблизно 300 мм, у Великому князівстві Литовському — 324, у Польщі — 298, у Австрії — 316 мм.

12. **Ружинські** — литовський князівський рід, який дістав великі маєтності на Україні, згодом українські магнати. Б. Ружинський — «гетьман низових козаків», оспіваний у народних піснях, загинув 1576 р. при штурмі татарської фортеці Аслам-Городок на Дніпрі. М. Ружинський — гетьман козацького реєстрового війська (1585), К. Ружинський — спочатку отаман запорізького війська, згодом черкаський підстароста, ворог козаків і командир залоги польського війська у боротьбі проти козацького повстання під проводом С. Наливайка (1594—1596).

13. **Йордан** (в церковній термінології — Богоявлення) — релігійне свято хрещення Ісуса Христа. Відзначається 19 січня за новим стилем.

14. **Квітна (Лазарева) субота** — субота перед Квітною неділею, за тиждень до Великодня. У квітну суботу та квітну неділю у церкві святять «лозу», або ж «багнята».

15. В історичній та краєзнавчій літературі зустрічається твердження, що будинок належав Бартоломео Бандінеллі. Однак, за найновішими дослідженнями В. Вуйцика, ця будівля належала його внукові, Роберто Бандінеллі. Уточнення в тексті внесено упорядником.

16. **Красовський Петро** (рр. народження і смерті невідомі) — український архітектор II половини XVI ст. Працював переважно у Львові. Автор вежі Вірменського собору (1570), «чорної кам'яниці» (1577) на пл. Ринок, каплиці Трьох святителів (1578), Успенської церкви та інших будівель, виконаних у формах італійського Відродження.

17. **Барбон Петро** (р. народження невідомий — 1589) — визначний львівський архітектор італійського походження, почав будувати Успенську церкву, збудував вежу Корнякта (1572—1578) та будинок Корнякта.

18. **Антимінс** — літургічна скатерть із зашитими мощами святих, багато оздоблена традиційним живописом.

19. **«Просвіта»** — українське громадське культурно-освітнє товариство. Його осередки існували з кінця 60-х рр. XIX ст. до 1940 р., а серед української еміграції існують досі. Заснована «Просвіта» у Львові 8 грудня 1868 р. заходами народовців, першим головою став Анатоль Вахнянин. Активну участь у діяльності товариства брали О. Лаврівський, В. Федорович, О. Огоновський, О. Партицький, К. Сушкевич та ін. В 1870—1880 рр. «Просвіта» відігравала провідну роль у громадському та політичному житті, адже членами її управи були галицькі політичні діячі.

В містах і містечках Галичини діяли філії товариства. «Просвіта» видавала твори українських письменників, шкільні підручники, популярні брошури, газети «Читальня» та «Письмо» з «Просвіти», літературно-наукові альманахи, щорічник «Народний календар». Товариство було ініціатором створення пресового органу народовців «Діло» (1880), першої політичної народовської організації «Народна Рада» (1885).

Москвофіли не належали до «Просвіти». На противагу їй вони в 1879 р. створили «Общество им. М. Качковского». Після 1891 р. «Просвіта» поширила свої завдання і на економічну ділянку, засновуючи кооперативні крамниці, ощадно-позичкові каси, кооперативи, молочарні. Поступово частину своїх завдань у галузі шкільництва «Просвіта» передала «Руському Педагогічному Товариству» (засноване 1881 р.), економічним товариством «Крайовому Союзові Ревізійному»,

«Маслосоюзові», «Сільському господареві» та ін. Після 1909 р. вела економічну освіту, утримувала інструкторів і видавала популярно-економічну літературу. Редакторами книг, календарів та інших видань були провідні діячі української культури — О. Партицький, В. Шашкевич, Ю. Целевич, Ю. Федькович, І. Франко, А. Вахнянин, В. Лукич-Левицький, П. Огоновський, К. Паньківський, К. Левицький, О. Борковський, Я. Веселовський, Г. Хоткевич, Ф. Федорів. Товариство «Просвіта» у Львові мало всеукраїнський характер, що наочно віддзеркалює його видавнича продукція. За прикладом галицької «Просвіти» на Буковині виникли культурно-освітнє товариство «Руська Бесіда», товариство «Просвіта» на Наддніпрянщині (після 1905 р.), осередки серед української еміграції за океаном.

Після окупації Галичини Польщею (1920—1939) влада ставилася неприхильно до діяльності товариства. Майно багатьох читалень «Просвіти» було знищено під час пацифікації 1930 р. Не дозволялось поширювати діяльність на північно-західних землях (Лемківщина, південно-західна Бойківщина — сучасний Турківський район Львівщини). Але вже в 1939 р. «Просвіта» мала 3075 читалень, тобто у 85 % українських місцевостей. З 1921 р. головний виділ товариства організував пересувні бібліотеки. У 1935—1937 рр. було створено 1932 курси для неписьменних селян, 112 курсів для керівників читалень, 37 — для режисерів, 126 — для диригентів хорів, а всього — 2294, не враховуючи тих, що їх організували філії і читальні. Авторами популярних видань серії «Учітеся, брати мої» були М. Возоняк, М. Голубець, В. Дорошенко, Ф. Колесса, І. Крип'якевич, І. Раковський, С. Рудницький та інші вчені. Видавалися серії «Руська писемність», «Загальна бібліотека», «Народна бібліотека», «Історична бібліотека» тощо.

Багато читалень «Просвіти», помимо Наддніпрянської України, після 1905 р. з'явилося на Кубані, Зеленому Клині (Далекий Схід), українських поселеннях в Азії, зокрема Сибіру. Організації товариства там були ліквідовані у 1922 р., лише в Харбіні (Маньчжурія) філія товариства проіснувала до 1945 р.

На Холмщині і Підляшші просвітню діяльність з 1918 р. вело товариство «Рідна хата», що мало близько 125 філій. В 1930 р. діяльність товариства була заборонена польською владою. Окремі товариства «Просвіти» на Волині мали понад 600 читалень, які були закриті польською владою в 1932 р. Пізніше діяли осередки «Рідної хати», але й вони були ліквідовані в 1937—1939 рр.

На Закарпатті перша читальня «Просвіти» існувала з 1896 р. (заснована священиком О. Штефаном «Греко-католицька читальня» у с. Скотарському). Організаційно товариство там сформувалося в 1920 р. У 1934 р. налічувалось 10 філій (в т. ч. у Пряшеві і Братиславі), 230 читалень (в т. ч. — 7 на Пряшівщині). При централі в Ужгороді діяв Руський народний театр, який очолював спочатку М. Садовський, пізніше — О. Загаров. У Всепросвітянському з'їзді 1937 р. в Ужгороді взяло участь понад 12 000 делегатів, в т. ч. комуністи на чолі з О. Борканюком. Угорська окупаційна влада ліквідувала «Просвіту» на Закарпатті у 1939 р. Майно було конфісковано, архів і частину книг — знищено.

Сьогодні традиції Товариства «Просвіта» продовжує Товариство української мови ім Т. Шевченка, прийнявши 1990 р. цю історичну назву.

20. **Шимонович Шимон** (1558—1629) — львівський поет, що писав здебільшого латинською мовою. Збірка віршів «Ідилії» (1614) створена польською мовою. В поезіях Шимоновича дуже відчутний український колорит.

21. **Стюкові консолі** — ліплені консолі (опори) балкона, виконані в техніці стукко.

22. **«Народна Торгівля»** — перша споживча кооперативна спілка на західноукраїнських землях. Заснована у Львові з ініціативи В. Нагірного і А. Ничая, які пізніше стали її довголітніми керівниками. Метою створення було постачання оптом закупленого матеріалу з перших рук і навчання

українського населення вести власну торгівлю. По містах «Н. Т.» організовувала власні склади — крамниці. У 1914 р. мала 19 власних таких крамниць, об'єднувала 1244 членів, у т. ч. 93 кооперативи.

Після першої світової війни споживча кооперація була виділена в окремий сектор, який називався Центросоюз. З 1926 р. «Н. Т.» стала фаховою централею споживчої кооперації, спеціалізувалася на постачанні колоніальних товарів, ввела у продаж товари українського кооперативного і приватного виробництва. Діячами «Н. Т.» у міжвоєнний період були М. Заячківський, М. Лазорко, О. Бариляк, Ю. Павликовський. У 1939 р. Радянська влада націоналізувала майно «Н. Т» і включила її організацію в систему державної торгівлі.

23. **«Труд»** — жіноча промислова кооператива, з 1914 р. називалася Жіноча Спілка Промислова. Займалася влаштуванням кравецьких майстерень, навчанням кравецтва. Діяла у Львові в 1900—1913 рр. та 1941—1944 р.; мала власний будинок, кравецькі майстерні жіночого одягу і білизни, утримувала бурсу, влаштовувала курси, а в 1929 р. відкрила жіночу реміснячу школу, директором якої була Олена Залізняк (1886—1969). Подібні жіночі кооперативи діяли в 11 містах Галичини. В 1927 р. відбувся їх з'їзд у Львові. До 1914 р. Надзірну Раду очолювала Г. Шухевич, після неї — Є. Макарушка.

24. **Йоаким V** — патріарх антіохійський. Близько 1581—1592 рр. відвідав слов'янський схід з метою збору пожертв. Мав доручення від константинопольського патріарха дослідити стан київської митрополії. У 1586 р. побував у Львові, затвердив новий статут Львівського братства, надав йому широких прав і повноважень, обмеживши владу єпископа. Цей статут став зразковим для інших українських братств.

23. **Ставропігія** — вилучення (церкви, монастиря, громади) з-під юрисдикції місцевих владик і підпорядкування безпосередньо патріархові.

26. **Легати — у заповіті** — доручення спадкоємцю виплатити певну суму або передати певне майно на якісь цілі.

27. Напис розшифрував у 1968 р. син автора Петро-Богдан Крип'якевич. Це дата die 10 8 bris (Octobris) — «Дня 10 жовтня».

28. **Акламація** — одностайне схвалення вигуками і оплесками тієї чи іншої пропозиції без голосування.

29. **Сльозка Михайло** (р. народження невідомий — помер після 1667) — український друкар і видавець. Близько 1630 р. прибув до Львова з Литви і став на службу до Львівської братської друкарні. В 1633 р. вступив до Львівського братства, а з 1636 — управляв його друкарнею. Тут видав «Псалтир» (1634), «Євангеліє» (1636) та інші церковні книги.

30. **Скульський (Скільський) Андрій** (кін. XVI ст.— 1651) — друкар і письменник, родом зі Львова. Працював у друкарні Львівського братства складачем і управителем (1630—1633, 1641—1643). В 1638—1640 рр. разом з М. Сльозкою був співвласником друкарні єпископа А. Желиборського при церкві св. Юра у Львові, з 1646 р. — в Уневі. За зв'язки з козаками в 1651 р. його арештовано поляками в Сокалі і після тортур страчено. Автор і видавець діалогів «Вірші з Трагедії Христос пасхон Григорія Богослова» (1630), одного з перших зразків української драми.

31. **Кульчицький Дмитро** (рр. народження і смерті невідомі) — ливарник і друкар. З 1662 р. разом з дружиною працював у друкарні Львівського братства, з 1678 р. — в Унівській друкарні.

32. **Ставницький Семен** (р. народження невідомий — 1697) — друкар, управитель Львівською братською (1652—1670, 1677—1694) та Унівською монастирською друкарнями.

33. **Шараневич Ісидор** (1829—1901) — відомий український історик, професор Львівського університету, керівник Ставропігійського інституту, автор багатьох наукових праць з історії та архе-

ології західноукраїнських земель, публікацій про Львів, галицькі міста, Галицько-Волинське князівство, літописи, церковні справи та окремих діячів тощо.

34. **Українська Національна Рада** — передпарламент Західноукраїнської Народної Республіки. Створена 18 жовтня 1918 р. з метою здійснити право народу на самовизначення. До складу УНРади увійшли всі українські депутати обох палат австрійського парламенту, крайових сеймів Галичини і Буковини, по троє представників від українських партій. Кооптовано також провідних безпартійних фахівців. Проведено вибори для доповнення УНРади з усіх міст і повітів Західної України, надано місце представникам інших національностей, котрі з цього права, на жаль, не скористалися. До складу УНРади увійшло 150 осіб. 9 листопада 1918 р. УНРада проголосила Західноукраїнську Народну Республіку (ЗУНР). УНРада мала законодавчі і контрольні компетенції парламенту, їй був підзвітний уряд — Державний Секретаріат. Пленум обирав Виділ УНРади (9 чол.) і Президента Ради. Першим Президентом був К. Левицький, другим — Є. Петрушевич. За спільною постановою Виділу УНРади і Секретаріату, 9 червня 1919 р, конституційні повноваження тимчасово передано Є. Петрушевичу як «уповноваженому диктаторові» аж до скликання пленуму УНРади.

35. **Український Горожанський Комітет** — громадська організація, створена у Львові в грудні 1918 р. після відходу з міста українського війська із завданням — репрезентувати українське населення перед окупаційною польською владою, надавати допомогу потерпілим від воєнних дій, зокрема полоненим і в'язням. Комітет мав секції «самаритянську» і правної допомоги. Нелегально існувала секція зв'язку з українською армією. На чолі УГК стояв С. Федак. З комітетом співпрацювали Л. Ганкевич, Л. Куницький, М. Панчишин, О. Федак-Шепарович та інші, зокрема багато жінок. Розпущено у вересні 1921 р.

36. **Макарій Тучапський** (р. народження невідомий — 1549) — намісник київського митрополита в Галичині (1535—1539). З 1539 р.— перший (по відновленні Галицької єпархії після майже 80-річної перерви) православний львівський єпископ, висвячений київським митрополитом Макарієм II. Ініціатор скликання 1539 р. Львівського Собору, що сприяв відновленню занепалого церковного життя.

37. **Соліковський Ян** (бл. 1539—1603) — польський церковний діяч. З 1583 р.— латинський архієпископ Львова. Намагався насильно змусити православних міста перейти на новий григоріянський календар. Заборонив українцям дзвонити в церквах на православні свята.

38. Тут йдеться про константинопольського патріарха Єремію II (1572—1579, 1580—1584, 1589—1595). 1589 р. був змушений погодитися на заснування Московського патріархату. В 1588—1589 рр. двічі відвідав українські, білоруські землі, де провів низку реформ, усунув митрополита київського Онисифора Дівочку, а поставив на митрополичий престол М. Рогозу, надав широких прав і підтвердив Ставропігію Віленському і Львівському братствам, призначив луцького єпископа К. Терлецького патріаршим екзархом.

39. **Балабан Гедеон** (Григорій) (1530—1607) — львівський єпископ (1569—1607), оборонець православної церкви. Підписав документи про запровадження унії, але на Берестейському соборі (1596) став на бік поборника православ'я князя К. Острозького і на цій позиції залишався до смерті, ставши екзархом царгородського (константинопольського) патріарха. Заснував друкарню в Стрятині. Помер в Уневі.

40. **Петро Італієць** (Petrus Italus) — львівський архітектор І пол. XVI ст. Італієць за походженням з м. Люгано (Швейцарія). Відомі роботи: Успенська церква (1547—1559), житловий будинок на вул. Вірменській, костел у Бистричі. На його роботах помітний вплив італійського ренесансу.

41. **Павло Римлянин** (р. народження невідомий — 1618) — львівський архітектор італійського по-

ходження. Вперше згадується в церковних книгах Львова 1585 р. Головний будівничий Успенської церкви (1591—1598), костелів бернардинів (1600—1630) і бенедиктинок, каплиці Кампʼянів та інших. Будівлям Римлянина притаманні риси італійського Відродження в поєднанні з місцевим колоритом.

42. **Тисаровський Єремія** (р. народження невідомий — 1641) — світське імʼя Євстахій. Церковний діяч. З 1607 р.— православний єпископ львівський. В 1610—1620 рр.— єдиний православний єпископ у Речі Посполитій, екзарх константинопольського патріарха. 1633 р. брав участь у хіротонії Петра Могили.

43. **Могила Петро** (1596—1647) — визначний церковний та культурний діяч XVII ст., митрополит київський (1633—1647). З 1627 р.— архімандрит Києво-Печерської лаври, керівник гуртка вчених, т. зв. «Могилянського Атенеуму» (Сильвестр Косів, Ісайя Трофимович-Козловський, Атанасій Кальнофойський), який опрацював проект «Православне сповідання віри», що остаточно підтверджено усіма східними патріархами 1643 р. У 1631 р. заснував у Києво-Печерській Лаврі школу, яку 1632 р. обʼєднав з братською школою на Подолі і цим поклав початок Києво-Могилянській Колегії. Один з авторів проекту українсько-білоруського патріархату (1628—1629), який однак не здійснився через опір з боку Польщі, Козаччини і Риму. Помер у Києві. Похований у Великій Лаврській церкві.

44. **Петрахнович (Мороховський) Микола** (бл. 1600 — після 1666) — живописець, жив у Львові. Навчався і працював у майстерні Ф. Сеньковича. У 1666 р. був старшиною львівського малярського цеху. Твори: ікони Богоматері над вхідними дверима Успенської церкви (1638), іконостас (тепер в с. Великі Грибовичі коло Львова, 1638) та ін.

45. **Недільський Григорій** (рр. народження і смерті невідомі) — золотар XVII ст., працював у Львові. З 1691 р. виконував замовлення Львівського братства.

46. **Страсний тиждень** (поширена назва — Великий тиждень) — тиждень від Квітної неділі до Великої суботи перед Великоднем включно.

47. **Зелені свята** — народна назва свята Зіслання Святого Духа, друга назва — Пʼятдесятниця. Святкується на 50-й день після Великодня.

48. **Успення** — релігійне свято на памʼятку закінчення земного життя Богородиці. Святкується 28 серпня.

49. **Рогатинець Юрій** (р. народження невідомий — 1608) — багатий львівський міщанин, провідний діяч Львівського братства. У своїх листах до Львівського (1596) і Віленського (1599) братств виступав за поміркованість у релігійній боротьбі. Підтримував взаємини з князем К. Острозьким і І. Потієм. Деякі дослідники приписують йому авторство «Перестороги».

50. **Смотрицький Мелетій** (бл. 1578—1634) — визначний церковний та культурний діяч. Навчався в Острозькій школі та Вірменській єзуїтській академії, слухав лекції в Ляйпцігу, Нюрнбергу й Віттенбергу (1618—1620), викладач і ректор Київської братської школи, архієпископ полоцький (з 1620 р.). З 1627 р. жив у монастирі в Дермані. Після 1628 р. явно перейшов на бік унії. Автор низки трактатів спочатку на оборону православ'я («Тренос», 1610), згодом на оборону унії, цікавих зразків проповідницького мистецтва. Найзначніший твір — «Граматика словенська...» (1619), де він упорядкував церковно-словʼянську мову. Книга витримала багато перевидань у XVII—XVIII ст.

51. **Рутський Вельямин Йосиф** (1574—1637) — київський уніятський митрополит. Навчався у Празі, де перейшов у католицтво в латинському обряді (1592). Пізніше проходив студії у Вюрцбурзі та Римі. За порадою папи Климента VIII перейшов на грецький обряд і працював у Вільні. 1607 р. вступив до Святотроїцького монастиря у Вільні, розбудував його за рахунок своєї спадщини, з 1611 р.— його архімандрит, а з 1613 р., після смерті І. Потія,— митрополит київський, реорганізатор уніятського

чернецтва на підставі статуту ордену св. Василія, засновник василіянських шкіл. Разом з митрополитом Й. Борецьким, архієпископом М. Смотрицьким, митрополитом П. Могилою провадив переговори про створення Київського патріархату. Помер у Дермані, похований у Вільні, звідки в 1655 р. його останки невідомо куди вивезено московськими військами.

52. **Дорошенко Петро (1627—1698)** — гетьман України, внук гетьмана Михайла Дорошенка. Військову і дипломатичну школу пройшов у гетьмана Б. Хмельницького, який 1657 р. призначив його прилуцьким полковником. В 1665 р. після знищення Дрозденка став гетьманом Правобережної України. Ставив собі за мету з допомогою татар звільнити Правобережжя від поляків. Після вбивства Брюховецького під час антиросійського повстання 8 червня 1668 р. Дорошенко був проголошений гетьманом України по обидва боки Дніпра, що тривало, однак, недовго. На початку 1669 р. з допомогою І. Сірка, який перейшов на його бік, розгромив свого противника Суховія і союзних з ним татар, розпочав боротьбу проти уманського полковника М. Ханенка. 1672 р. спільно з турецьким султаном вирушив на війну проти Польщі, розгромив Ханенка і проголосив самостійну державу під протекторатом султана (Бучацький мир 5 жовтня 1672 р.). 1676 р., передав булаву І. Самойловичу і був виселений у Московщину. 1679—1682 р.— воєвода у В'ятці, а згодом жив у дарованому царем с. Ярополчі Волоколамського повіту під Москвою, де й похований.

Руїна 60—70-рр. XVII ст. на Україні стала й особистою трагедією цього визначного політичного і державного діяча, який прагнув створити незалежну Українську державу в етнографічних межах, включаючи Перемишль, Галич і Львів.

53. **Українська Галицька Армія** — назва регулярної армії Західноукраїнської Народної Республіки (ЗУНР). До 1919 р. відома як Галицька Армія. Зародком УГА був легіон Українських січових стрільців у складі австро-угорської армії, сформований з українців, що у Львові і в провінції у листопаді 1918 р. взяв владу і підпорядкував її Українській Національній Раді.

Регулярний характер УГА підтвердив закон УНРади від 13 листопада 1918 р. про загальну військову повинність громадян ЗУНР. На початку грудня 1918 р., коли Начальну команду очолив генерал М. Омелянович-Павленко, УГА налічувала приблизно 30 тисяч старшин і вояків. У грудні 1918 р. всі відділи були підпорядковані начальній команді Галицької Армії (НКГА), а у січні — лютому 1919 р. її реорганізовано в 3 корпуси по 4 бригади, що складалися з 3—6 куренів піхоти (в деяких бригадах, об'єднаних у 2 полки), однієї кінної сотні, одного польового гарматного полку з 4—6 батарей, однієї саперної сотні, частин зв'язку та допоміжних відділів і служб.

Наступ польських військ проти УГА почався 14 травня 1919 р. Поляки мали велику перевагу в чисельності. Ще 24 травня румунське військо з дивізією польського генерала Л. Желіговського зайняло Покуття. У червні 1919 р. УГА здобуто значну територію (Чортківська офензива УГА), однак через повний брак військового спорядження перевагу закріпити не вдалося. 16—17 липня частини УГА перейшли Збруч і разом з армією Директорії пішли на Київ, який було взято 30 серпня 1919 р. Невдовзі частини УГА відступили з Києва і тут, в «чотирикутнику смерті» на Вінниччині, багатьох вояків захопив тиф та інші інфекційні хвороби, які вивели з ладу до 90% особового складу. Це змусило командування укласти перемир'я, а потім договір з Добрармією А. Денікіна (Одеса, 17 грудня, 1920 р.). Частина УГА перейшла на бік більшовиків і одержала назву ЧУГА — Червона Українська Галицька Армія.

Остаточно УГА вийшла з поля боїв у квітні 1920 р., коли дві галицькі бригади покинули Червону Армію і перейшли до Армії УНР, що перебувала тоді в союзі з польським військом. Але поляки захопили ці частини в полон, потім звільнили вояків і підстаршин, а старшин інтернували в таборі полонених у Тухолі. Так закінчила своє існування УГА.

54. **Григорович-Барський Василь** (1701—1747) — мандрівник, дослідник архітектури, випускник Київської Академії. Протягом 24 років мандрував країнами Південної Європи і Близького Сходу, залишив опис подорожі «Странствования Василия Григоровича Барского по святым местам Востока, 1723—1747», видані повністю у 1885—1887 рр.

55. **Свято Трьох Королів** — римо-католицьке свято, відзначається 6 січня.

56. **Гарасевич де Нойштерн Михайло** (1763—1836) — барон, історик, галицький церковний діяч, архіпресвітер галицької капітули. Один з ініціаторів відновлення галицької митрополії (1808). Завдяки його заходам здобуто незалежне становище греко-католицької церкви від польської римо-католицької. Автор книги „Annales Ecclesiae Ruthenae" (переклад з латині, 18§3).

57. **Лодій Петро (1764—1829)** — філософ і юрист родом із Пряшівщини. З 1787 р.— професор логіки, метафізики і етики у Львівському університеті. З 1801 р.— професор Краківського університету, а з 1803 р.—Петербурзького педагогічного інституту і новозаснованого університету (з 1819 р.). Написав підручники «Логические наставления» (1815), «Теория общих прав» (1828), панегірики, перекладав підручник етики X. Баумайстера церковно-слов'янською мовою з домішкою українізмів.

58. **Гриневецький Модест-Михайло** (1758—1823) — церковний діяч, протоігумен Василіянського чину, професор і ректор Львівського університету.

59. **Ангелович Андрій** (1766—1820) — правник-адвокат. З 1797 р. — професор канонічного права у Львівському університеті, автор праці «Право канонное» (існує в рукописі). Брат митрополита Антона Ангеловича (1756—1814).

60. **Щасливий Павло** (р. народження невідомий — 1610) — будівничий. Походженням з Італії. З 1582 р.— цехмістер цеху будівничих у Львові. У 1580—1582 рр. будував синагогу по вул. Староєврейській, 27, яка за традицією називалася «Золота Рожа». П. Щасливий спорудив також житлові будинки Марка Нахмановича та Ісаака Зіскіндовича (разом з Петром Зичливим), школу єзуїтів. У 1592 р. переїхав до Жовкви (тепер Нестеров), де звів низку споруд і був обраний першим війтом міста. Для його творчості характерні риси пізнього ренесансу.

61. **Синагога «Золота Рожа»** була однією з найцінніших архітектурних пам'яток Львова. Зруйнована в серпні 1941 р. під час німецької окупації міста.

62. **Римар** — майстер, який виготовляє ремінну збрую.

63. **Поворозник** — майстер, який виготовляє мотузки.

64. **«Дністер»** — український кооперативний банк з обмеженою порукою у Львові. Заснований 1895 р. з метою зберігати заощадження, надавати позички українському населенню. Розміщувався у будинку № 20 по вул. Руській. Ліквідований у 1939 р.

65. **Наукове Товариство імені Шевченка** (НТШ) — громадська наукова організація у Львові. Реорганізоване у 1892 р. з Товариства ім. Шевченка, заснованого 1873 р. як літературне з ініціативи О. Кониського і М. Драгоманова. В 1892—1918 рр. було першою і єдиною новітньою Академією наук українського народу. В НТШ було три секції: історико-філософська, філологічна і математично-природничо-лікарська, до складу яких входила низка комісій (археографічна, бібліографічна, етнографічна, правова, статистична та ін.). В НТШ працювали М. Грушевський (голова в 1897—1913 рр.), І. Франко, В. Гнатюк, І. Горбачевський, Ф. Вовк, І. Крип'якевич, І. Пулюй, І. Раковський та інші. Серійні видання «Записки НТШ», «Етнографічний збірник», «Пам'ятки українсько-руської мови», «Матеріали до української етнології». До 1939 р. НТШ випустило понад 1100 різноманітних наукових та літературних видань. Від 1946 р. осередки НТШ діяли у Західній Європі, США, Канаді, Австралії. В кінці 1989 р. відновлено Наукове Товариство ім. Т. Шевченка у Львові.

66. **Паньківський Кость** (1855—1915) — громадський діяч, економіст, видавець, керівник різних виховних освітніх і економічних установ у Львові. Почесний член товариства «Січ». В 1888—1906 рр.— керівник Інституту святого Миколи для учнів. Член правління товариства «Просвіта», «Руська Бесіда», «Руське Товариство Педагогічне», член-засновник Наукового Товариства ім. Шевченка у Львові. Редактор календарів «Просвіти», один з піонерів галицької кооперації, редактор часопису «Економіст» (1905—1908) та «Економічної бібліотеки». Підтримував тісні зв'язки з культурними діячами і письменниками Наддніпрянщини. Як заложник, вивезений російською окупаційною владою зі Львова в 1914 р. до Києва, де й помер.

67. **Камаші (гамаші)** — теплі панчохи без підошов, що одягаються поверх взуття.

68. **Свято Божого Тіла** (в греко-католицькій церкві — свято Пресвятої Євхаристії) — святкується в четвер на десятий день після Зелених свят.

69. **Народний Дім у Львові** — найстаріша і найбагатша культурно-освітня установа в Галичині. Створена у 1849 р. заходами Головної Руської Ради (за почином священика Л. Трещаківського). Австрійський уряд виділив для спорудження будівлі площу, на якій стояв заснований до 1848 р. будинок львівського університету. Народний Дім зведено 1851—1864 рр. на пожертви українського населення краю. При Народному Домі діяла заснована 1848 р. Галицько-Руська матиця, що займалася культурно-освітньою роботою та виданням підручників. «Управляющий совіт», що керував з 1872 р. Народним Домом, захопили москвофіли і не допускали до його керівництва національно свідомих українців. Після окупації Галичини Польщею комісаром цієї установи було призначено М. Бачинського. Упродовж міжвоєнного періоду діяльність Народного Дому обмежувалася музейно-архівними справами. Тут діяли бібліотека, бл. 120 тис. книг, в т. ч. 5 тис. рукописів і документів, археологічно-історичний (разом з картинною галереєю) та природознавчий музеї. Під час окупації Галичини російськими військами (1914—1915 рр.) частину бібліотеки було вивезено до Росії, в 1918 р. пропала велика нумізматична колекція. Видавався «Вісник Народного Дому» (1883—1914 — щомісячно, після 1921 — періодично). Після 1939 р. Народний Дім було ліквідовано, приміщення передано під окружний Будинок офіцерів, а його збірки — до бібліотеки АН УРСР і реорганізованих львівських музеїв.

70. **Вахнянин Анатоль** (1841—1908) — громадський діяч, педагог, журналіст і композитор. Засновник і голова «Січі» у Відні (1867), Товариства «Просвіта» у Львові (1868), співацького товариства «Торбан» та товариства «Боян» (1890), засновник і перший директор Вищого музичного інституту ім. Лисенка у Львові (1903). Редактор «Правди» (1867—1870), «Письма з «Просвіти» (1878—1879), співредактор «Діла», автор численних оповідань, повістей, споминів, сольних і хорових пісень, опери «Купало», що була вперше поставлена у Харкові 1929 р.

71. **Вербицький Михайло** (1815—1870) — священик, композитор. Автор багатьох композицій для чоловічих і мішаних хорів, частини до Служби Божої, «Заповіту» Т. Шевченка, пісень на слова Ю. Федьковича, музики до національного гімну «Ще не вмерла Україна» на слова П. Чубинського. Написав низку композицій до драматичних творів: «Верховинці», «Панщина», «Підгоряни» та ін.

72. **Устиянович Корнило** (1839—1903) — український художник, представник класицизму і академізму в Галичині, письменник, публіцист, син Миколи Устияновича (1811—1885), відомого поета, друга Маркіяна Шашкевича.

73. **Барвінський Володимир** (1850—1883) — громадський діяч, публіцист і літератор, один із членів-засновників товариств «Просвіта» (1868) і «Рідна школа», співредактор, а в 1876—1880 рр.— редактор часопису «Правда». Засновник і перший редактор газети «Діло» (1880—1883). Підтримував зв'язки з М. Костомаровим, П. Кулішем, М. Драгомановим. Автор численних статей на політичні

і літературні теми у «Правді», «Ділі», повістей «Скошений цвіт» (1877, псевдонім Василь Барвінок), «Сонні мари молодого питомця» (1879), «Безталанне сватання».

74. **Сеник Омелян** (1891—1941) — громадський діяч, родом з міста Яворова на Львівщині, сотник УГА, співзасновник Української Військової Організації.

75 **Чайківський Юліян** (1893—1923) — громадський діяч, сотник січових стрільців. В 1918 р.— політичний референт при окремому загоні січових стрільців, в 1919 р.— начальник політвідділу штабу осадного корпусу. 1920 р. засуджений до смерті більшовиками і помилуваний. Автор книги (під псевдонімом Чугайстер) «Як втягали галичан в контрреволюцію».

76. **Білянський Петро** (1736—1798) — церковний діяч, священик. З 1779 р.— єпископ, перший владика у Львові зі світського духовенства. Відомий поширенням початкових шкіл в єпархії.

77. **Сницарство** — ремесло сницаря — майстра з художнього різьблення по дереву і карбування по металу.

78. **Білявський Остап** (бл. 1740—1803) — живописець, портретист. У 1766 р. вчився в Римі. Писав твори на релігійні теми для львівських церков, очолював львівський малярський цех. Низка портретів зберігається в музеях Львова (портрет К. Дейми, 1782 та ін.).

79. **Долинський Лука** (бл. 1745—1824) — український художник. Навчався у львівського художника Ю. Радиловського та у Віденській Академії мистецтв (1775—1777). Основні роботи: намісні ікони в соборі св. Юра, розписи багатьох церков на Львівщині, оформлення інтер'єрів Успенського собору, Почаївської Лаври (1807—1810), портрети М. Гарасевича, князя Льва та ін. Значна кількість творів зберігається у Національному музеї у Львові.

80. **Копистинський Теофіл** (1844—1916) — український художник. Навчався у Краківській школі красних мистецтв (1868—1871) та Віденській Академії мистецтв (1872). З 1873 р. працює у Львові. Автор низки іконостасів. Твори зберігаються у Національному музеї у Львові.

81. **Манастирський Антін** (1878—1969) — український художник-живописець. Навчався у Львівській художньо-промисловій школі (1895—1899) та Краківській Академії красних мистецтв (1900—1905). Створив багато пейзажів, жанрових картин, історичних полотен, які зберігаються у музеях Львова та Києва. Автор ікон для львівських церков.

82. Капличка зруйнована в ніч на 28 серпня 1959 р.

83. Костел кларисок одержав свій сучасний вигляд після перебудови наприкінці 30-х рр. XX ст. Сьогодні — виставочний зал картинної галереї.

84. **Вітвер Гартман** — скульптор кінця XVIII — першої половини XIX ст. Навчався у Віденській Академії мистецтв, з 80-х рр. XVIII ст. жив і працював у Львові. Твори: чотири фонтани на пл. Ринок з фігурами Нептуна, Діани, Амфітріти і Адоніса (1793), надгробки на Личаківському цвинтарі на могилах М. А. Понінської, Я. Печонки, Г. Товарницького, декоративне оздоблення багатьох будинків у Львові.

85. **Шімзери,** брати: Антон (рр. народження і смерті невідомі) та Йоанн (р. народження невідомий — 1856). Антон працював у Львові з 1812 р. Основні роботи — барельєфи на низці будинків міста, надгробки на Личаківському цвинтарі (родинам Тренклів, Ю. Шалінгера та ін.).

Йоанн працював у Львові з 1821 р. Основні роботи: надгробки на Личаківському цвинтарі (найбільший — пам'ятник М. Бауеру), барельєфи на будинках. Працював у Тернополі, Станіславові (тепер Івано-Франківськ) та інших містах Галичини.

Роботи Шімзерів виконані в стилі класицизму.

86. **Евтелє Павло** (1804—1889) — скульптор. Вчився у А. Шімзера. Оздобив будинки у Львові (декоративний барельєф на фронтоні будинку пр. Свободи, 8). Збереглося приблизно 18 пам'ятників-надгробків його різця на Личаківському кладовищі, а також в Тернополі, Івано-Франківську. Працював у класицистичній манері.

87. **Марковський Юліян** (1846—1903) — польський скульптор. Навчався у майстерні П. Філіппі у Львові та у Віденській Академії мистецтв. Основні роботи: пам'ятники С. Гощинському, Ордонові на Личаківському цвинтарі. Разом із Г. Кузневичем працював над пам'ятником Я. Кілінському в Стрийському парку та групою «Фортуна» для будинку ощадної каси у Львові (1892).

88. **Філіппі Паріс** (1836—1874) — скульптор. Закінчив студії у Кракові і Мюнхені. У 1866—1874 рр. працював у Львові, де в нього навчалося багато українських скульпторів. Автор медальйонів та багатьох надгробних пам'ятників на Личаківському цвинтарі, виконаних у класицистичному стилі.

89. **Перієр Абель Марія** (1825—1881) — скульптор, за походженням француз. Навчався у Парижі. Працював у каменярській фірмі Шімзера і на її замовлення виконав низку пам'ятників на Личаківському цвинтарі. Пізніше співпрацював з Ю. Горголевським (1851—1903), відкрив власну майстерню (вул. Пекарська, 21).

90. **Лаврівський Юліян** (1821—1873) — суддя, культурний і політичний діяч народовського напрямку. Член «Руського Собору» і «Собору Руських вчених» (1848), засновник і довголітній голова Товариства «Просвіта» (1870—1873), посол до Галицького сейму (з 1861 р.) і його віце-маршал (з 1870 р.). Відстоював рівноправність українців у всіх ділянках державного життя і крайової адміністрації, засновник народовської газети «Основа» (1870—1871), автор перекладу українською мовою австрійського цивільного кодексу.

91. **Жуковський Іван** (1810—1884) — мовознавець, священик-крилошанин, учитель української Академічної гімназії у Львові, автор граматики, прихильник живої мови в літературі.

92. **Лучаківський Костянтин** (1846—1912) — педагог, філолог-класик. Автор шкільних підручників («Читанка», 1892; «Взори поезії і прози», 1894, та ін.), статей з класичної філології і української літератури.

93. **Калитовський Омелян** (1855—1924) — педагог і освітній діяч, директор української гімназії в Тернополі (1900—1907). Автор шкільних підручників з географії, статей на педагогічні та історичні теми. Співробітник журналу «Зоря» (1886), редактор газети «Діло».

94. **Кулачковський Олександр** (1865—1929) — правник, довголітній (понад 20 років) редактор українського видання австрійського «Вісника державних законів», засновник українського товариства «Родина» у Відні.

95. **Яхимович Григорій** (1792—1863) — церковний і громадський діяч, професор Львівського університету, ректор духовної семінарії. В 1849—1859 рр. перемиський єпископ, у 1860—1863 рр.— галицький митрополит.

96. **Литвинович Спиридон** (1810—1869) — церковний діяч в Галичині, проповідник при катедральному соборі св. Юра. З 1852 р.— ректор духовної семінарії у Відні, з 1863 р.— галицький митрополит, член сейму у Львові та член Державної Ради у Відні. Відстоював українську мову в школі та провінціях. Заслугою його була т. зв. «конкордія», яка урівнювала східний обряд з латинським.

97. **Гребеняк Володимир** (1892—1915) — археолог і мистецтвознавець, співробітник музею НТШ у Львові, автор першого каталогу його археологічного відділу (1913). Праці в «Записках НТШ» про скіфські пам'ятки в Галичині та про нові археологічні знахідки (1915).

98. Тут йдеться про цвинтар Українських січових стрільців (УСС) на Личакові. Цей цвинтар біля

1936 р. поляками було частково ексгумовано і перенесено на іншу ділянку із значним ущільненням — кам'яні хрести поставлено майже впритул, бетонні рами на могилах зруйновано. Поховання УСС остаточно ліквідовано 1948 р., а кам'яні хрести використано для замощення вулиць.

99. Розмовна назва тривіальної школи, тобто школи нижчого рівня, від слова тривіум (в середньовіччі та на українських землях у XVI—XVIII ст.— нижчий курс науки).

100. Існує версія, що скеля колись називалась «Чатова» (чата — військова варта).

101. **Стирія** (Штирія, Steiermark) — область в Австрії в районі Альп. Головне місто — Грац.

102. Це твердження грунтується на легенді. Як писав Ф. Бостель у статті «Колона благословенного Яна з Дуклі у Львові» (див.: Księga pamiątkowa ku czci Oswalda Balzera.— Lwów. 1925 T. I. S. 75—87), колону побудував 1736 р. Михайло Северин Ржевуський на знак пієтизму до цього святого.

103. **Огоновський Омелян** (1833—1894) — мовознавець і літературознавець, письменник і громадський діяч. З 1867 р. керівник кафедри української мови і літератури Львівського університету. Як мовознавець відстоював окремішність і самобутність української мови. Головна праця «Історія літератури руської» (I—IV частини, 6 випусків, 1887—1893 рр.). Видав український переклад з коментарями «Слова о полку Ігоревім» (1876). Автор хрестоматій, поем і драм, укладач і видавець «Кобзаря» Т. Шевченка у 2-х томах (Львів, 1893). Співзасновник і видатний діяч Товариства «Просвіта» та Наукового Товариства імені Шевченка у Львові.

104. **Коцко Адам** (1882—1910) — студентський діяч, борець за український університет у Львові. Загинув 1 липня 1910 р. від кулі польського шовініста під час сутички в університеті. Його смерть мала великий вплив на наступні студентські покоління.

105. **Палати Сапіги** — тепер буд. № 40а по вул. Коперника, де розташовано Львівську обласну організацію Українського товариства охорони пам'яток історії та культури.

106. **Чорний боз** — бузина; **гліг** — глід; **пігва** — айва; **лігустер** — бірючина; **берберис** — барбарис.

107. **Шептицький Лев** — львівський єпископ в 1749—1779 рр., з 1762 р.— митрополит.

108. **Любарт Дмитро** (р. народження невідомий — 1384) — син князя Гедиміна, литовсько-руський князь. Після смерті Юрія-Болеслава бояри проголосили його галицько-волинським князем. Вів тривалу боротьбу проти Польщі й Угорщини за галицько-волинські землі, північна частина яких (Волинська, Холмська і Белзька землі) залишилася у складі Литовсько-Руської держави.

109. **Дорінг** (Дорко, Доре, Дорінгус) (р. народження невідомий — бл. 1384) — архітектор із Сілезії, у Львові будував Вірменський собор і церкву св. Юра (1363).

110. **Шептицький Атанасій** — львівський єпископ 1715—1746 рр. З 1729 р.— київський митрополит.

111. **Желиборський Арсеній Андрій** (1618—1663) — православний львівський єпископ (1641—1663). Заснував друкарню при соборі св. Юра (1646). Під час облоги Львова військом Б. Хмельницького (1648) разом із своїм братом Адамом їздив як королівський посол до козаків, а 1658 р. допомагав укласти договір з гетьманом І. Виговським у Гадячі.

112. **Шумлянський Йосип** (Іван) (1643—1708) — брат луцького уніатського єпископа Атанасія. З 1668 р. львівський єпископ, приятель короля Собєського. Підтримував зв'язки з гетьманом П. Дорошенком та І. Мазепою. В 1700 р. перевів львівську єпархію на унію. Автор церковного підручника «Метрика» та думи про віденську війну.

113. **Шептицький Андрей** (1865—1944) — греко-католицький митрополит, громадський діяч. У 1899—1900 рр.— станіславівський єпископ, від 1900 р.— львівський архієпископ, митрополит галицький, засновник Національного музею у Львові, Богословської Академії, Народної Лічниці, притулків для сиріт, доброчинець шкільної молоді. У 1914—1917 рр. на засланні в Росії. Дійсний член НТШ.

почесний член товариства «Просвіта». Займаючись церковними справами, мав великий вплив і на політичну обстановку в краї. У міжвоєнний період стояв на позиціях, близьких до Українського Національно-Демократичного об'єднання (УНДО).

114. **Стації Христової муки** — 12 ікон із зображенням Страстей Христових, розставлені вздовж дороги церковної процесії (у церкві, біля церкви, вздовж дороги). У страсний тиждень коло кожної ікони (стації) відправляли частину богослужіння.

115. Хрести на могилах Українських січових стрільців на Янівському цвинтарі були зрізані в 1954 р. та використані для замощення львівських вулиць. У 1971 р. могили зарівняли бульдозерами і на їх місці розпочали нові поховання. Частково відновлені із встановленням березових хрестів силами ентузіастів та товариства «Меморіал» напередодні 1 листопада 1989 р.

116. **Левинський Іван** (1851—1919) — архітектор. Закінчив Технічну Академію у Львові (1875). У 80-х рр. XIX ст. заснував власну архітектурно-проектну майстерню, будівельне підприємство та майстерню виробництва художньої майоліки (за народними зразками). З майстернею І. Левинського співпрацювали О. Лушпинський, Л. Левинський, Т. Обмінський, Ч. Червинський. Тут велися пошуки українського стилю в дусі модерну. Головні роботи: будинок товариства «Дністер» (тепер поліклініка, вул. Руська, 20), Академічний дім (тепер гуртожиток поліграфічного інституту, вул. Коцюбинського, 21), будинок бурси Українського Педагогічного Товариства (тепер головний корпус лісотехнічного інституту), будинок Музичного інституту (тепер музичне училище ім. Ф. Колесси) та ін. З 1903 р.— професор Львівської політехніки.

117. **Захарієвич Юліян Октавіан** (1837—1898) — архітектор. Побудував головний корпус політехнічного інституту (1873—1877), будинок Промислового музею (1874), забудував ділянку Кастелівки у Львові. Займався також проектами реставраційних робіт. Професор Львівської політехніки.

118. **Холодний Петро,** старший (1876—1930) — художник, хімік та громадський діяч. Був директором торговельної школи у Києві, міністром освіти УНР. З 1921 р. жив у Львові. Твори: портрети діячів, ікони, вітражі в Успенській церкві, іконостас і настінні розписи молитовні Богословської Академії у Львові, низка робіт станкового живопису. Займався також гравюрою, книжковими ілюстраціями.

119. **Острозький Костянтин Іванович** (бл. 1463—1533) — український магнат, князь, походженням з Турово-Пинських Рюриковичів, староста брацлавський і луцький, маршалок волинський, каштелян віленський, воєвода троцький, великий гетьман литовський. В 1514 р. розбив московське військо під Оршею. Батько князя Василя Костянтина Острозького (1527—1608).

120. **Сосенко Модест** (1875—1920) — художник. Навчався у Краківській школі мистецтв (1896—1902), Мюнхенській Академії (1901—1902), Національній школі мистецтв у Парижі (1902—1905). З 1906 р. жив у Львові. Подорожував по Італії і Україні (1908—1913), Єгипту і Палестині (1914). Автор багатьох портретів, жанрових картин, монументальних декоративних розписів Музичного інституту ім. М. Лисенка, поліхромії церков (у Підберізцях коло Львова, Печеніжині, Рикові, Більчому Золотому, Золочеві, Тлумачі, Славську). У своїх творах, особливо на релігійну тематику, намагався синтезувати старі візантійські основи малярства з сучасними мистецькими досягненнями. Твори зберігаються у Національному музеї у Львові, Музеї народного мистецтва Гуцульщини в Коломиї, приватних збірках.

121. **Радкевич Арсен Антін** (1759—1821) — учений, професор давньоєврейської та грецької мов, герменевтики на обидвох відділах богословського факультету Львівського університету (1787 — Studium Ruthenum і 1791 — Studium Latinum). У 1797 і 1804 рр.— його декан, 1818—1821 рр. протоігумен галицьких василіянів.

122. **Мороховський Йоаким** (р. народження невідомий — 1632) — церковний діяч. Навчався у Грецькій колегії в Римі, королівський секретар Жигмонта III. З 1613 р. — єпископ володимирський, співробітник митрополитів І. Потія та Й Рутського. Автор життєписів св. Йосафата Кунцевича та І. Потія, автор низки полемічних творів.

123. **Вота** (vota — множина від votum) — предмети, пожертвувані з нагоди видужання. Нерідко виготовлялися з дорогоцінного металу — золота, срібла у вигляді тофо органу, який був хворий (рука, нога, серце), — і прикріплювалися на ікону, до якої молилися за це видужанння.

124. **Намісні образи** — ікони Ісуса Христа і Божої Матері на іконостасі ліворуч і праворуч від царських врат.

125. **Рогоза Михайло** (р. народження невідомий — 1599) — київський митрополит, один з організаторів Берестейської унії (1596). Походив з білоруської шляхти мінського повіту. З 1589 р. — київський православний митрополит. З 1590 р. вів таємні переговори з польським королем Жигмонтом III про унію православної церкви з латинською. Разом з прибічниками — єпископом К. Терлецьким та І. Потієм — скликав церковний собор у Бересті-Литовському, що проголосив унію. Ставши з 1596 р. митрополитом у Києві, силоміць захопив низку православних монастирів і перетворив їх на уніятські.

126. **Лупул Василь** (1593—1661) — молдавський господар (1634—1654), спочатку прихильник Польщі, згодом союзник Б. Хмельницького, з яким вони стали сватами (Тиміш Хмельницький оженився з дочкою В. Лупула — Розандою). За нього в урядових грамотах вперше з'явилася румунська мова, а 1642 р. відбувся спільний синод української і молдавської православних церков в Яссах за участю делегатів Петра Могили.

127. Після остаточного падіння влади ЗУНР у Львові і відступу з міста частин Української Галицької Армії 22 листопада 1918 р. польськими військами за участю польського населення було вчинено кривавий погром львівських євреїв. Мотивом для цього було те, буцімто євреї є зрадниками, бо вони лояльно ставилися до української влади у Львові. Загинуло кілька десятків мирних мешканців, у т. ч. жінки і діти.

ПОКАЖЧИК ДАВНІХ НАЗВ ВУЛИЦЬ І ПЛОЩ ТА ЇХ СУЧАСНИХ ВІДПОВІДНИКІВ

Академічна — пр. Шевченка
Академічна пл.— початок вул. Саксаганського і пр. Шевченка
Баворовського — Бібліотечна
Бальонова — Гайдамацька
Баторія — Ватутіна
Бема пл.— Ярослава Мудрого пл.
Бенедиктинок пл.— Вічева пл.
Біжнича — Санська
Білінських — С. Смаль-Стоцького
Бляхарська — І. Федорова
Боїмів — Староєврейська
Векслярська пл.— Коліївщини пл.
Войтіха св.— Довбуша
Вроновських — Акад. Ф. Колесси
Вулецька — Суворова
Гавсмана пасаж — Жовтневий проїзд
Гетьманська, Гетьманські вали — пр. Свободи, парні числа будинків
Голуховського — Торгова пл.
Гродзіцьких — Друкарська
Губернаторські вали — сквер між Підвальною і Радянською
Дверніцького — І. Свєнціцького
Длугоша — Ломоносова
Домбровського — І. Рутковича
Домініканська — Ставропігійська
Духа св. пл.— І. Підкови пл.
Жовківська — Б. Хмельницького
За Зброївнэю — Арсенальна
Зарваниця — частина Староєврейської від Сербської до Арсеналу
Зацерковна — не існує, тепер скверик між Домініканським костелом і будинком № 9 на вул. І. Федорова
Зборовських — Донецька
Зибликевича — частина вул. І. Франка.
Казимирівська — частина вул. Городоцької до вул. Шевченка
Каліча — В. Козака
Капітульна пл.— Катедральна пл.
Карла Людвига (Легіонів) — пр. Свободи, непарні числа будинків
Кармелітська — Дарвіна
Каструм пл.— Низький Замок
Кисельки — Опришківська
Копцева — Курганна
Короля Яна — Комунальна
Кохановського — Маяковського
Краківська пл.— 300-річчя Возз'єднання пл.
Крашевського — Чернишевського
Крижова — Пушкіна
Куркова — Лисенка
Легіонів — пр. Свободи, непарні числа будинків
Листопада 29-го — Енгельса
Лукасінського — Низький Замок
Лукевича — Дібровська
Марійська пл.— А. Міцкевича пл.
Марка св.— О. Кобилянської
Мартина св.— Декабристів
Мохнацького — Драгоманова
На Скалці — Скельна
Об'їзд — Долинського
Охоронок — О. Кониського
Панська — частина вул. І. Франка
Пелчинська — Д. Вітовського
Петра св.— Мечнікова
Під брамкою — не існує; з'єднувала вул. Б. Хмельницького і Смерекову
Понінського — верхня частина вул. І. Франка
Пулавського — Конєва
Рожана — частина вул. Сербської
Романовича — Саксаганського
Рутовського — Театральна
Сакраменток — Чкалова
Святохресна — 27 липня
Сикстуська — Жовтнева
Синявських — Ужгородська
Скарбківська — Лесі Українки
Смольки пл.— Перемоги пл.
Собєського — Братів Рогатинців
Станіслава св.— Орловська
Стрілецька — Данила Галицького
Театинська — М. Кривоноса
Третього мая — Січових стрільців
Трибунальська — Шевська
Францісканська пл.— не існує; знаходилася на місці скверу між вул. Лисенка, Дарвіна і Короленка
Хоружчини — Чайковського
Цлова пл.— Митна пл.
Чарнецького — Радянська
Яблоновських — Шоти Руставелі
Ягайлонська — Акад. В. Гнатюка
Янівська — Шевченка

ЗМІСТ

Научно-популярное издание

Крипякевич
Иван Петрович
ИСТОРИЧЕСКИЕ ПРОГУЛКИ ПО ЛЬВОВУ

Автор предисловия
Исаевич
Ярослав Дмитриевич

Составление текста, текстологическая обработка и примечания
Якимовича
Богдана Зиновьевича

Составление иллюстративного материала
Крипякевича
Романа Ивановича

Художник
Павлик
Владимир Николаевич

Львов, «Камэняр»
(На украинском языке)

Художній редактор В. І. Сава
Технічний редактор З. Ф. Стецьків
Коректор М. І. Ткач

На форзацах — лінорити

Фотоілюстрації підготував
В. Ф. Ольхом'як

ИБ № 2015

Здано на складання 19.09.90. Підписано до друку 27.02.91. Формат $70 \times 84^{1}/_{16}$. Папір. офс. № 1. Гарнітура зв. нова. Офсетний друк.
Умов. друк. арк. 11,45. Умов. фарбовідб. 12,27. Обл.-вид. арк. 11,16. Тираж 30 000 пр. Замовлення 1154-0.
Ціна 5 крб.
Видавництво «Каменяр». 290008 Львів, Підвальна, 3
Львівська книжкова фабрика «Атлас». 290005 Львів, Зелена, 20

Крип'якевич І. П.
К82 Історичні проходи по Львові / Авт. передм. Я. Д. Ісаєвич; Упоряд., текстолог. опрац. і приміт. Б. З. Якимовича; Упоряд. іл. матеріалу Р. І. Крип'якевича; Худож. В. М. Павлик.— Львів: Каменяр, 1991.— 167 с.: іл.
ISBN 5-7745-0316-Х: 5 крб., 30 000 пр.

Історико-краєзнавча праця видатного українського вченого, академіка, вперше видана 1932 р., знайомить з цікавими сторінками давнього минулого Львова, з найважливішими подіями, які відбувалися в місті протягом XVIII—XIX ст. і першої третини XX ст.

К $\frac{0503020902-080}{М214(04)-91}$ БЗ-22-3-90 ББК 63.3(2Ук—Льві)

5 крб.